

Začetki in rast naše armade

JAKA AVŠIČ

Mislim, da je dan zmage ustanovljen kot poseben praznik zato, da bi z zavestjo o pomembnosti zadnje zmage v naši družbi čimbolj utrdili posledice in koristi, ki jih je ta prinesla. Na zmagi temelji vsa naša družbena graditev in ta naj bi omogočila vse nadaljnje uspehe. Zmaga ene strani hkrati pomeni poraz na drugi strani. Ko pomislimo na posledice poraza v zadnji vojni in na poražene, se nam odpirajo razni vidiki usod narodov in držav pa tudi že druge možnosti poti napredka.

Vsekakor pa se vprašujemo po sredstvih vzpona, med katerimi vidimo prav gotovo armado, vojaško moč, silo, ki je na razpolago za uveljavitev svoje volje. Hkrati je izraz sposobnosti kakšne države njena energija za uveljavitev v mednarodni družbi, poudarek svojih pravic na mesto v svetu in cena, ki jo vlagamo v mednarodni igri.

Velika in usodna važnost armade sili vsako družbo, da v svojo oboroženo silo vlaga čim večje sposobnosti. Ko pa naše materialne in umske sposobnosti gredo na organizem nasilja, ko to hkrati slabi pozitivni proizvodni potencial družbe, zaidejo naše misli, posebno spričo ogromnega uničevanja v zadnjih dveh svetovnih vojnah in drugih spopadih, tudi na vse, kar se je že naredilo in kar bi se moglo narediti v sferah razumnega pomirjevanja oziroma zmanjševanje oborožitve in odprave oboroženih spopadov in drugačnega urejanja mednarodnih nasprotij.

Zato imamo ob dnevih zmage na kaj misliti. Predvsem nam je pred očmi naša narodnoosvobodilna borba in z njo začetki in rast naše armade. Znanje o tem, naš odnos do vsega, kar je zvezano z našo obrambo, kar je bilo in kar je, je gotovo dragocena vrednost. Ko gledamo na začetke naše narodnoosvobodilne borbe, mislimo že na ustanovitelje poznejše armade. Njena pot je originalna, organska povezava osvobodilne volje, revolucionarnega snovanja in krvavih spopadov s fašističnim agresorjem.

Ko je stara vojska metala proč orožje ali ga izročala sovražniku in bežala v sovražnikova vojna in koncentracijska taborišča, so partijske organizacije že začele zbirati orožje in municijo. Pri vseh partijskih komitejih so organizirali vojaške komiteje, ki so na svojem področju pripravljali vstajo. Partijski komiteji so organizirali borbene skupine, ki so se sistematično urile v orožju, zbirale podatke o sovražniku in na najprimernejših področjih zasnovala bodoče partizanske enote. Vršili so se sanitetni in radiotelegrafski tečaji kot konkretna dela za pripravo vstaje, ki bi imela največji efekt takrat, ko bi Nemci napadli SZ. Na napad je CK KPJ že takrat tudi predvideval.

Da bi danes razumeli, kako je to čudežno začetno formiranje vojske oziroma prvih partizanskih enot bilo mogoče, moramo vedeti, da so v stari Jugoslaviji partijci razvijali svojo dejavnost kot prepovedana politična orga-

nizacija, in da so zato živeli in delali tajno ter vzdrževali skrivne zveze in se ilegalno sestajali; to jih je napravilo še bolj sposobne in neuničljive v najtežjih dneh okupacije in fašističnega terorja. Kljub vsem preprekam je v Sloveniji takrat delovalo 17 partijskih okrožnih komitejev in nekateri še razčlenjeni na rajonske komiteje in prav to nam pojasni poznejšo nenadno pojavo številnih oboroženih partizanskih čet po vsej Sloveniji, discipliniranih in sposobnih delovati po načrtu vstaje. Nesebično zadržanje komunistov pred vojno je bil moralni kapital, ki je pri ljudeh široko dvignil zaupanje v uspešnost partijskega dela. Razglas CK KPS slovenskemu narodu 22. julija 1941: leta je pozval Slovence, naj se odpor razvije v vseljudsko sveto nacionalno vojno proti imperialističnim okupatorjem. Priprave za boj so pospešili tako, da so bile do srede julija izvršene organizacijske, materialne in politične priprave. Zaupanje v uspeh SZ je krepilo voljo do dela in za žrtvovanje. Po vsej Sloveniji so začele nastajati prve partizanske grupe, čete in bataljoni s čvrstim jedrom komunistov, ojeklenelih v borbi za pravice delovnega ljudstva.

Osnovni pogoj za uspeh moderne armade ali oborožene sile je njena ljudskost — prežetost za ljudskimi željami, ideali in navadami. Kaj naj to pomeni? Da jo sestavljajo ljudje in da so ti ljudje domoljubni patrioti. Toda patriotizem naj bi imeli tudi tisti ljudje, ki prebivajo na terenu, kjer enote delujejo. Za to je treba skrbeti. Nobenih nasilij in dejanj, ki bi se jim ljudje upirali, ne bi smelo biti. Vsak postopek se mora dati sprejemljivo objasniti. To velja za vsako vojaško enoto, posebno še za partizansko. Od tega so odvisni uspešna obveščevalna služba, prehrana, prenočevanje in tudi novačenje. Ravno ta pogoj je bil v Sloveniji odlično izpolnjevan. Partija takrat še ni bila masovna organizacija. Meščansko kapitalistična družba je imela strah pred komunisti. Propaganda in nastop oblasti, Cerkev in politične stranke so preprečevale, da bi bili ljudje zvedeli resnico o marksistični ideologiji in o njenih naprednih in socialističnih načelih in težnjah. Našla se je rešitev in pomagala, da je ob kapitulaciji poleg okupatorjevega nasilja in tuje nepriljubljenosti hitreje prišlo do množičnosti. OF ali Protiimperialistična fronta, kot se je do konca junija 1941 imenovala, je bila ljudska oblika političnega delovanja, ki je združevala razen komunistov tudi druge grupe slovenske ljudske družbe. Ta je nastopila za vsakega demokratičnega Slovenca s sprejemljivimi gesli. Na temelju in direktivi CK KPJ je dal CK KPS takoj po zlomu stare Jugoslavije in po fašistični okupaciji našega ozemlja pobudo za ustanovitev OF slovenskega naroda. To se je izvajalo po eni strani z neposrednim formiranjem iz ljudskih množic ne glede na njihovo prejšnjo strankarsko pripadnost in je torej OF rastla in se širila med ljudskimi množicami kot enotno slovensko osvobodilno gibanje zasužnjenega slovenskega naroda. A po drugi strani je partija pozvala vse patriotične skupine na organizirano sodelovanje v OF. Ustanovljen je bil tudi pomembni »osvobodilni fond«, v katerega so se stekali dohodki iz nabiralnih akcij in narodnega davka. Okupator je nastopal brutalno, razburjal ljudi in tako narodno prizadete nehote navdušil za ideje socialistične napredne ureditve družbe, kar jih je napravilo za navdušene junake, sposobne in pripravljene žrtvovati samega sebe za koristi družbe. Izkazana hrabrost in pripravljenost na žrtvovanje najpolnjuje sovražnika s strahom, ga napravi nesposobnega in neodločnega. Navdušeni bojovníki imajo navadno manj žrtev kot omahljivci, ker jim strahopetnost ne pusti, da bi dobro uporabili orožje in se premišljeno ravnali po vojaški znanosti in svojih sposobnostih.

Izobraževanje in propaganda sta vsebinsko važna elementa zmage. Dokumenti NOV in literature so polni lepih primerov hrabrosti od članov samega vrhovnega poveljstva, komisarjev propagandistov in političnih voditeljev. Osební primeri, članki in sestanki so delovali spodbujajoče. Skrb za ljudi je velika sila, ki pomaga k zmagi.

Množični razmah Osvobodilne fronte je razširil podlago za partizanstvo v Sloveniji. Zavedati se je treba, da bi bilo v Sloveniji glede na gostoto prometnih žil ter glede na izredno gostoto nemških in italijanskih okupacijskih posadk partizansko gibanje popolnoma nemogoče, če ne bi bilo imelo krepkega, smotrno ustvarjenega in vodenega množičnega političnega zaledja.

Razen tega ni bilo takrat partizanskih tradicij. Organizirati oborožen boj je bilo zelo težko, saj je bilo v zgodovini slovenskega naroda 400-letno mirovanje, partizanskega načina bojevanja niso poznali. So nedvomno posebnosti pri snovanju partizanskega vojskovanja v Sloveniji.

Vendar so bile neke drugačne tradicije in predhodna znanja, ki so pomagala iznajdljivosti partizanov.

Revolucionarna izkušnja iz državljanske vojne v Sovjetski zvezi, vojaške izkušnje, ki so jih imeli udeleženci španske državljanske vojne, tu so bila znanja iz življenja skavtov, lovcev, planincev, športnikov in raznih civilnih strokovnosti, izkušnje iz ilegalnega delovanja komunistov, znanja udeležencev prejšnjih vojn in ne nazadnje tudi znanja, s katerim je razpolagala bivša jugoslovanska vojna doktrina.

Za začetek partizanstva je značilno vprašanje okupatorjeve taktike. Predvsem je subjektivni faktor CK KPS, ki je po ocenitvi pravega časa dal pobudo in izpeljal delo. Okupator je nastopal surovo in nasilno, kar bi vzbudilo naravni upor ljudi. Za italijanskega okupatorja je treba reči, da je na zunaj, za javnost poskušal ubrati tisto pot, ki bi mu bila koristna, da bi namreč obdržal red in nadaljevanje gospodarske proizvodnje ter tako postopno stopnjeval zaslužnjevanje, po drugi strani pa je z zvijačno brutalnostjo poskušal obglaviti slovenski narod in uničiti vse zavedne patriote. Nemški nacizem je po direktivah ter naravi Nemcev nastopal samozavestno, podcenjujoč slovenske ljudi, odkrito in nasilno, računajoč, da bo z izseljevanjem prebivalstva uspel hitro potlačiti deželo in jo popolnoma podjarmiti. Partija je delala prav tisto, kar je bilo za okupatorja najbolj škodljivo ne glede na njegovo taktiko. Njegovo taktiko je bilo treba pravočasno razkrinkati, Internacionalistična solidarnost, dolžnost prevzemanja žrtev nase, za lastno svobodo in zaupanje v lastne sile je vodila zavestne organizatorje — člane partije, da je slovenski narod skupno z drugimi narodi Jugoslavije tako odločno, temeljito, premišljeno in široko zasnovano nastopil v usodnem zgodovinskem času. Delo ni bilo lahko ali šablonsko, nasprotno, vsak zaveden komunist je pokazal pobudo ne glede na nevarnost. Visoka zavest je našla posnemalce v patriotično in narodno zavednih Slovencih, ki so šli v boj, v težavni boj, pojmujoč, da je treba sovražniku zadajati žrtve in tudi dajati svojo kri.

Mislím, da so bili prvi začetki najtežji oziroma usodni za vse nadaljnje delo. Zaradi tega naj bo o nastanku prvih partizanskih čet, njih krajev in številu ter razvoju posvečeno nekaj več besed.

Posvetimo nekaj časa prvim osnovnim pojavom partizanstva in upora: Konec junija delujeta dve skupini na Rašici in Dobenem, 31. julija se združita šmarnogorska in črnuška skupina z rašiško četo, ki je bila močna 40 mož.

PODROBNOSTI CANKARJEVEGA BATALJONA

V drugi polovici junija je nastala jelovška četa. 5. avgusta se je vključila v gorenjski bataljon na Vodiški planini, ki se je pozneje preimenoval v Cankarjev bataljon. Ta bataljon se je že 8. avgusta bojeval na Partizanskem vrhu. Jeseniška četa se po tej borbi premakne na področje Pokljuke in Mežaklje, na Jelovici pa ostane samo jelovška četa. 26. junija je ustanovljena tržiško-kranjska četa na Veliki poljani pod Storžičem iz štirih skupin: naklske, duplske, tržiško-kriške in kranjske. Ta četa je imela nenavadno veliko število borcev, za takratne pojme, namreč 65, povrh vsega pa so bili še vsi večinoma dobro oboroženi. Že 14 dni po svoji ustanovitvi so v lovski koči pod Storžičem mnogi izmed njih padli. Tudi drugi del preživelih je padel pozneje v nemško zasedo pri poskusu napada na Begunje, tako da so se preostali novembra leta 1941 priključili Cankarjevemu bataljonu.

KAMNIŠKI BATALJON

Kamniški bataljon je imel štiri čete: rašiško, mengeško-moravško, radomeljsko in kamniško. Vse so bile nenehno zasledovane in preganjane, tako da so se morale priključiti drugim bataljonom. Radomeljska se je priključila štajerskemu bataljonu konec oktobra, rašiška je odšla na Samotorco v Dolomite in pozneje v bataljon Ivana Cankarja, ki je od 9. do 11. januarja bil veliko dražgoško bitko. Ostale čete so šle v drugi štajerski bataljon, ki se je ustanovil 15. decembra na Kremenjaku nad Krko.

POHORJE

Pohorska partizanska skupina se začenja konec junija na Smolniku in potem v Urbančevi lovski koči nad Ribnico. V začetku avgusta je bila napadena, toda spretno se je izvila in sama napadla Ribnico in Klopni vrh. Nato so se preselili v Saleško dolino, pozneje v okolico Mislinj in prešli v prvi štajerski bataljon.

VODSTVO

Glavno poveljstvo slovenskih narodnoosvobodilnih partizanskih čet, tudi vrhotno poveljstvo imenovano, je ustanovil CK KPS 22. junija 1941. leta, čez dober teden pa je bilo to poveljstvo še razširjeno na seji osvobodilne fronte. Sestavljali so ga Franc Leskošek kot komandant, jeseni 1942. leta ga je zamenjal Ivan Maček, Boris Kidrič kot politkomisar, pozneje ga je zamenjal Miha Marinko, dr. Aleš Bebler kot namestnik komandanta, pozneje ga je zamenjal Jaka Avšič, člani so bili Stane Žagar, Oskar Kovačič, Miloš Zidanšek, Dušan Podgornik, dr. Marjan Breclj. Do maja 1942 je bilo v Ljubljani, pozneje na osvobojenem ozemlju. 16. julija 1941 je na sestanku poveljstvo sklenilo preiti iz priprav za narodnoosvobodilno borbo v dejansko oboroženo vstajo. Nato je na Gorenjskem član glavnega poveljstva instruktor CK Stane Žagar na sestanku s takratnimi aktivisti pojasnil navodila glavnega poveljstva in izdelali so načrt ter sklenili, da se iz partizanskih čet, ki so že takrat obstajale, na Gorenjskem ustanovi Cankarjev bataljon. Zbral se je 5. avgusta na Vodiški planini.

V kamniškem okraju je instruktor CK Tomo Brejc na sestanku vojaškega komiteja tega okrožja 25. julija 1941 opravil isto nalogo. Osnovali so poveljstvo kamniškega bataljona. Zbral se je na Rašici 17. avgusta 1941. Partijske organizacije so tudi v drugih delih Slovenije organizirale partizanske čete, ki so zadnje dni julija že izvedle svoje prve akcije. V istem času so terenski

Quinteros Adolfo Gomez (Mehika): Borka, 1960, linorez (IV. MGR)

odbori osvobodilne fronte organizirali večino slovenskega naroda. Novembra prvega leta okupacije je bilo v Ljubljani na primer že 360 terenskih odborov. Na temelju direktiv vojaških komitejev so se zbirale prve skupine partizanov.

16. julija je bil že ustreljen prvi nemški vojak v Pesnici pri Zalogu. Ta je padel pri spopadu z zaloško skupino partizanov, ki se je konec julija priključila molniški četi. 26. julija je molniška četa napadla drugo četo 3. bataljona črnih srajc. Sledila je močna italijansko-nemška skupna akcija na partizane. Četa je nenehno naraščala, tako da je lahko že kmalu nekje sredi avgusta 30 mož poslala v sestav mokrške čete, pozneje pa sta se tako molniška kot mokrška vključili v krimski partizanski bataljon.

KAKO JE BILO V REVIRJIH?

Junija 1941 je iz trboveljskih revirjev odšlo v partizane precej komunistov in drugih, ki so jih Nemci preganjali. Nastala je trboveljska četa in zagorska skupina, ki sta se 1. avgusta združili v revirsko četo, močno 47 partizanov. 9. avgusta pa so napadli žandarmerijsko postajo.

OSTALI KRAJI SLOVENIJE

V tem času so Nemci organizirali Schutzwehr — nemško polvojaško zaščitno službo, ki se je začela kmalu postavljati po robu partizanom.

Sčasoma je bilo treba razmišljati o preosnovanju, združevanju in nadaljnjem formiranju čet ob stalnih aktivnih napadalnih akcijah po vsem območju Slovenije.

V to dobo sodi formiranje celjske čete v vasi Razselno pri Šentjurju; julija je imela 14 mož, 11. avgusta pa je že napadla žandarmerijsko postajo na Slivnici.

12. julija je začetek ribniške čete na Dolenjskem, in to na Travni gori. Prva njena akcija je bila natanko mesec pozneje miniranje proge.

30. julija so Nemci, ker so začutili hitro naraščanje partizanskih enot, izdali odlok o smrtnih kaznih za sodelavce s partizani. S tem so poskušali zavreti razvoj partizanstva, kar pa jim je spodletelo. Že nekaj dni za tem, nekako sredi avgusta, je borovniška četa začela izvajati sabotažne akcije. Konec avgusta je mokrška četa napadla karabinjersko postajo na Turjaku.

Savinjska četa se je formirala 7. julija, a prva njena akcija je bila napad na Dobrovlje, komaj dobrih 10 dni za tem.

V tem času je bil tudi ustanovljen operativni odbor za stike in povezovanje med terenskimi organizacijami in partizani. Tudi Nemci takrat formirajo Steirische Heimatbund in Zelleiterje. 20. septembra 1941 je v Sloveniji požgana prva vas — Rašica.

5. oktobra so se na Grmadi združili v prvi štajerski bataljon savinjska, revirska in pohorska četa. Ta bataljon 56 borcev napade že nekaj dni za tem Šoštanj.

Krimski partizanski bataljon pa je v oktobru v sestavi 150 mož napadel Lož in Bezuljak. V njegovem sestavu so loška, robska, preserska, borovniška, ribniška četa. Spomnimo naj še to, da je povsem na drugem koncu Jugoslavije 3. novembra v Užicu formirana slovenska četa, to je 58 borcev, ki je bila večkrat razbita, pozneje pa se je priključila petemu šumadijskemu bataljonu prve proletarske brigade.

V leto 1941 sodi tudi formiranje samotorske čete in brežiške čete ter približno v isti čas tudi varnostna obveščevalna služba Osvobodilne fronte. Ta služba je obsegala obveščevalno ter množično vojaško specialno varnostno službo. 17. oktobra sta izvršni odbor Osvobodilne fronte in glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet ustanovila narodno zaščito. Skupine narodne zaščite so organizirali krajevni odbori Osvobodilne fronte. Celoten zbor je bil podrejen poveljstvu slovenskih narodnoosvobodilnih čet. Tako so bili ustvarjeni pogoji za začetek oboroženega upora. Že pred tem so se vršile razne diverzantske akcije, kakor razdiranje prog, iztirjanje in uničevanje vlakov ter drugih komunikacijskih sredstev, vršila se je pasivna rezistenca v tovarnah, ubijali so okupatorske in fašistične funkcionarje, agente okupatorjeve obveščevalne službe, narodne izdajalce, uničevali so linije zvez, mostove, izvedli

so široke akcije z napisi in letaki, močno je aktiviran tisk in obveščevalna sredstva ter še mnoge druge akcije naperjene proti okupatorjevim silam. Sabotaže so ponoči vršile tudi diverzantske grupe iz domačinov, ki so opravljali čez dan svoje normalne posle.

S tem so površno omenjene glavne osnovne sile, ki so s stalno bojno aktivnostjo, napadi, premiki in zasedami, vznemirjali sovražnika in njegove sodelavce. S tako dejavnostjo je bil prisiljen okupator na umik s terena v večja naselja, ker so majhne postojanke zanj bile preprosto preslabotne, da bi se bile uspešno upirale nenadnim partizanskim napadom. Dosežen je bil velik partizanski uspeh, ker se je začelo oblikovati prvo osvobojeno ozemlje, ki je dajalo nove možnosti za povečanje bojne sposobnosti.

NAPORI ZA RESTITUCIJO

Po okupaciji je živelo v Sloveniji kakih 200 aktivnih oficirjev jugoslovanske vojske, ki je kapitulirala, in se izmaknilo ujetništvu. Nekateri redki so se takoj vključili v osvobodilno fronto in sodelovali v partizanskih akcijah. Večina je živela v Ljubljani in stala ob strani dogodkov razvijajočega se upora. General Rupnik, najstarejšega vojnega čina, ki je bil tudi med temi oficirji, je začel akcijo zbiranja. Njegovo pronacistično razpoloženje je bilo kmalu očitno.

Postavil sem se na stran OF in s tem prihajal v nasprotja. Jugoslovanska vlada je agitirala za Mihailovića in poskušala obvezati oficirje na vernost. Nad staro državo sem bil predvsem zaradi raznarodovalne politike razočaran, a še bolj me je držanje vojakov ob rzsulu prepričalo, da so potrebne korenite spremembe. Veroval sem v uspešnost socialistične ureditve. Na tej osnovi sem od poletja 1941. leta, ko sem prišel iz Bosne in Zagreba v Slovenijo, začel zbirati oficirje in pozneje smo se vsi vključili v OF. Na predlog nekaterih članov plenuma sem v obveščevalni vlogi potoval v Srbijo in v štab Mihailovića, ministra londonske vlade. S posebnim namenom, da bi preprečili širjenje stare jugoslovanske oblasti, sem se potegoval za položaj samostojnega komandanta Slovenije, kar mi je tudi uspelo. Po prihodu v Slovenijo sem odbil vse četniške poskuse in ponujanja, se še bolj povezal z OF in na predlog tov. Kidriča sklenil znani sporazum, po katerem smo nadaljevali aktivnost med oficirji in tako preprečili ter zbegali vsako četniško akcijo, za katero so bila v nekaterih krogih in zaradi neobveščenosti precej ugodna tla. Do obračunavanja z londonsko vlado je prišlo, ko je že minil ugoden čas za uspešno četniško akcijo. V isto četniško akcijo je računati tudi skoraj celotni belogardizem.

ZDRUŽENE AKCIJE

Na Gorenjskem je bil prvi veliki razmah osvobodilnih bojov na območju Storžiča, Bohinja, Partizanskega vrha, Jelovice, Dražgoš, Poljanske doline, Rašice, Moravškega kota na motniških terenih. Tudi na Notranjskem so bile nenehne akcije. Zlasti so bile omembe vredne sabotaže na železnici Ljubljana—Trst, napad na Lož, borbe na sektorju Iga, Krima, Mokrcia in v neposredni bližini Ljubljane, na območju Podlipoglava, Pugleda, Police, Janč, Litije in končno napad na Bučko. V ta čas sodijo akcije, ki so skušale preprečiti prese-ljevanje Slovencev. Drugo leto vojne je prineslo kot rezultat nenehnih bojov na Dolenjskem osvobojeno ozemlje, ki je segalo od ljubljanskega Barja do Kolpe in čez ves notranjski Kras. Bataljoni so začeli združevati čete in izvajati

uspešne skupne akcije po Sloveniji. Približno z isto nalogo, toda bolj navezani na aktivnost na določenih zemljiških območjih in kot podpora terenskim organizacijam so se uspešno obnesli odredi: notranjski, dolenjski, tako vzhodni kot zahodni in belokranjski. Nato že nastopajo grupe odredov, ki so področne vojaške oblasti na določenih štirih pokrajinah Gorenjske, Štajerske, Dolenjske in Notranjske. Najizrazitejša je bilo delo druge grupe odredov, ki je bila formirana v severni okolici Ljubljane in na Dolenjskem. Po neuspelem poskusu prehoda čez Savo se je v bitki pri Jančah prebila v velikem obhodnem manevru čez Dolenjsko in Notranjsko in tako končno prešla utrjeno italijansko-nemško obmejno črto zahodno od Vrhnike ter čez škofjeloške hribe prekoračila gorenjsko polje in Savo ter čez mozirske hribe prišla na svoj cilj — Pohorje.

Ta grupa je bila pomembna podpora osvobodilnemu gibanju Štajerske, posebno v mariborskem območju, kjer so Nemci vse poskušali, da bi uveljavili svoj načrt popolnega uničenja slovenstva na tem območju.

NASTOP BRIGAD

Italijanska ofenziva julija in avgusta leta 1942 na osvobojeno ozemlje Notranjske in Dolenjske se je izjalovila, udarila je v prazno, zato pa je pospešila nadaljnje ustanavljanje brigad, ki so združevale po dva do tri bataljone in postale močna udarna sila. Te so po končani ofenzivi v naletu očistile Suho krajino in postojanke okrog Loškega potoka in Blok.

Brigade so jeseni in pozimi 1942/43 izvajale očiščevalne akcije Dolenjske, Bele krajine in posegle tudi na področje sosednje Hrvatske. Sovražnik je bil prisiljen nastopati v združeni obliki iz utrjenih postojank tistih mest in krajev, ki jih je bilo mogoče dobro utrditi. Njihove posadke so bile mešane, pretežno so bile italijanske fašistično razporejene, potem so jim delale družbo vaške straže, bela garda ter četniki, ki so se pod zaščito in v sodelovanju z italijanskimi oblastmi sedaj prvič pojavile kot vojaške formacije na Slovenskem v borbi proti partizanom. Brigade so se ob likvidacijah sovražniških postojank močno okrepile. Po vrsti so razbijale postojanke na Suhorju, Dobu, Žužemberku.

Jeseni leta 1942 in do konca aprila naslednjega leta je dolomitski odred branil uspešno osvobojeno ozemlje od Horjula do zahodnega predmestja Ljubljane, Bokalc, Črnega vrha in Brezovice. To je bilo zelo pomembno spričo bližine Ljubljane, ki je bilo važno oporišče, hkrati pa neposredno naslonjeno na italijansko-nemško razmejitveno črto, kar je olajševalo vzdrževanje zvez z osvobodilnim gibanjem na Gorenjskem, Koroškem in Štajerskem. Pod varstvom dolomitskega odreda je vso zimo nemoteno deloval na osvobojenem ozemlju glavni štab narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov, CK KPS in Osvobodilna fronta slovenskega naroda.

STRATEŠKO-TAKTIČNE POTEZE

Splošni strateški načrt je zahteval široko razpredene akcije in premike, kar je imelo dve izraziti prednosti. Prvič, da nasprotnik ni mogel obkoliti naših sil. Izogibali smo se večjim koncentracijam naših enot, ki bi obstajale dalj časa na določenem področju, s tem pa smo sovražnika spravili v negotovost, kar mu je otežkočalo že samo pripravo za napad. Drugič, naša prisotnost je vsepovsod koristila terenskem delu narodnoosvobodilnih odborov, kar nam je olajševalo novačenje, prehrano, opremljanje.

Samuelis Rozinas (SZ): Partizanova mati iz cikla »Litovski partizani«, 1960, linorez (IV. MGR)

VZPON NA PRIMORSKEM IN KOROŠKEM

Naslednji vzpon osvobodilnega gibanja je prinesla Primorska. Poleg čet in skupin, ki so že prej nastajale na Primorskem, je od jeseni 1942 deloval tamkaj primorski odred. Razvila se je alpska cona, njeni bataljoni in konec aprila 1943 obstajata že dve brigadi — Gregorčičeva in Gradnikova. Delovali sta vzdolž Soške doline, Trnovskega gozda, Julijskih Alp, Krna, Goriških Brd, na Mušcih in v Slovenski Benečiji ter Reziji. Upor se razvija na Koroškem v Avstriji.

Poletje na Dolenjskem pomeni nadaljnje utrjevanje brigad, skupne koordinirane akcije, in kar je najpomembnejše, utrjevanje organov oblasti na terenu. Dobro smo izrabili tudi kapitulacijo Italije, s tem da smo okrepili in povečali našo vojsko. To je močno zbegalo četniški klerofašistični tabor. Takoj smo udarili po njih. Najobčutljivejši udarec smo jim zadali v Grčaricah, kjer smo obkolili jedro plavogardistov in ga uničili. Na Turjaku smo uničili jedro bele garde.

Po kapitulaciji Italije je Primorska zagorela v ognju osvobodilnega patriotizma. Kako silno je naraščala moč naših partizanskih enot, vidimo tudi iz tega, da smo prisilili Nemce na angažiranje nekoliko operativnih divizij v času, ko so jim na fronti že primanjkovali. V nemški ofenzivi jeseni 1943. leta smo se prvič spoprijeli v frontalno-manevrskih bojih, ki so jih naši vojaški kadri in moštvo sicer naporno, toda dobro prestali.

UDAREC NACIZMU

V letu 1944 smo večji pomen prisodili Štajerski. Tja smo poslali 14. divizijo, ki je ta del Slovenije skupaj s tamkajšnjimi enotami dokončno obvarovala pred uničenjem. V pravem času smo dosegli novo razširitev aktivnosti.

Korpusa na Dolenjskem in Primorskem sta s svojimi divizijami začela redne in samostojne operacije na svojih terenih in vzdrževala stalne zveze z glavnim štabom Slovenije. Korpusi in tudi divizije niso bili vključeni v kakšno frontno črto, kakor je to v frontalni vojni s trdnim zaledjem, na katerem deluje gospodarska proizvodnja. Le približno določeni teritorij za aktivnosti in le direktne splošne naloge so omogočale poveljstvom teh enot stalno iskanje najugodnejših akcij, ki naj bi prinesle čim večje izgube sovražniku, tako okupatorju kot njegovim pomagačem bodisi v utrjenih postojankah, na komunikacijah in na vojaških in gospodarskih objektih. Velikega pomena je bilo pridobivanje vojnega plena in ustvarjanje sorazmerno gibljivega osvobojenega teritorija, ki naj bi omogočal delo političnih organov in organizacij. Občasne večje dirigirane akcije so bile zapovedane, da bi dosegli skupne večje uspehe z namenom vezati večje sovražnikove sile na določeno ozemlje ali pa zaradi onesposobljanje komunikacij ali drugih važnih naših aktivnosti ali preprečevanje sovražnikovih oziroma zaradi pomoči in osvobajanje obkolitev ali napadanje na večje koncentracije. Stalna skrb glavnega štaba NOV in PO Slovenije je bilo na organizacijskem področju po vseh sektorjih dela, za kar so skrbele tudi zadevne sekcije štaba. Službe so bile spretno razvrščene in so vzorno delovale na vseh področjih, potrebnih za nadaljnji razvoj in izboljševanje sposobnosti. Bolnišnice, zračni prenos, kartografija, delavnice za zveze, za orožje, šolanje kadrov (vojaško in politično) tiskarne in druge so bile centralno vodene do določene stopnje in do največjih možnosti decentralizirane in dislocirane. Gibljivost in samoiniciativnost sta bili razviti do visoke in najvišje stopnje. Zato so bili mogoči veliki uspehi. Vse

to je dovoljevala moralna stopnja borcev, ki so iz globokih notranjih pobud in ljubezni do skupnosti, do svojega naroda dajali ves trud, ne da bi bili morali biti k temu prisiljeni. Popuščanja je bilo izredno malo.

Zadnje leto, ko je Jugoslavija tako rekoč že slavila zmago, je bilo za slovensko vojsko in ljudi še težko trpljenje. Na naše ozemlje so se umaknile okupatorjeve, četniške ter ustaške enote. s katerimi smo bili hude boje. Osvobodili smo slovensko Koroško, tej smo posvečali v strateškem in narodnostnem pogledu do leta 1942 velike skrbi. Naše enote so potisnile nasprotnika s Koroškega in politična organizacija se je razširila tudi na tamkajšnje prebivalstvo.

Naša vojska je rasla iz ljudstva, iz dobre volje ljudi. Bila je znanilec svobode ne le v borbi proti okupatorju, temveč tudi proti domačemu kapitalistično-buržoaznemu redu in njegovim branilcem. Borila se je za gospodarsko svobodo. Zavest, da je potrebna disciplina, to je vojaški red, je bila razumljiva. Vsebinska trdnost je bila daleč pred formalnostmi. Jezik je moral biti ljudski — slovenski. Uporaba tega jezika pa je samo povečevala enotnost ter udarnost naših vojaških enot. Tudi ni bilo nobenih težav, kadar smo sodelovali s hrvaškimi enotami. Takrat so vsi znali dovolj bratski jezik in ga priznavali kot pravico naroda, kot najbolj ustrezno občevalno sredstvo v njegovi ljudski vojski. Iz priznanja narodnostnih pravic so se krepili prijateljstvo, tovarištvo, bratski duh in politična solidarnost ob popolnem priznavanju enakopravnosti. Žal se ta koristna praksa na jezikovnem področju ni nadaljevala.

POLITIČNI CILJI

Čeprav smo bili na najbolj izpostavljenem koncu države, smo imeli tudi nadvse jasne politične cilje boja. Naj naštejemo nekatere bistvene, ki jih je vseboval zgodovinski letak zveze delovnega ljudstva Slovenije Kaj hočemo. Pisalo je: »Hočemo svobodo, popolno narodno svobodo in ljudsko demokracijo, hočemo popolno politično, gospodarsko in kulturno osamosvojitev slovenskega naroda, slovenskim občinam se mora zagotoviti popolna samouprava.« V podrobni razlagi teh pojmov smo v najbolj kritičnih dneh za Jugoslavijo brali, da hoče slovensko ljudstvo enakopravnost z drugimi narodi, da hoče svobodno izbirati ljudske zastopnike v občinske odbore, v veliko poudarjen slovenski parlament, državni parlament in delavske, kmečke in obrtniške zbornice, da o načinu in obliki upravljanja Slovenije in slovenskega narodnega gospodarstva odloča edinole slovenski parlament.

Danes morda te zahteve niso več toliko presenetljive, ker jih v dokumentih o naši današnji družbeno politični ureditvi srečujemo vsepovsod. Toda lahko nam je pri srcu, da je bila slovenska vojska, če govorimo z vojaškim jezikom, v prvih bojnih črtah in da je v narodnoosvobodilni vojni zmagovala za enakopravnost narodov na samoupravnih osnovi.

Kolikor se oddaljujemo od zadnje vojne in zmage, kaže, da agresorji, čeprav so bili premagani, venomer mislijo na ponovitev. Od srednjega veka naprej v vojnah uporabljajo močnejše orožje in še ni kraja. Kolikor je orožje nevarnejše človeštvu, toliko bolj bi se morali razumni ljudje boriti za preprečevanje uporabe škodljivega orožja in vojevanja sploh.

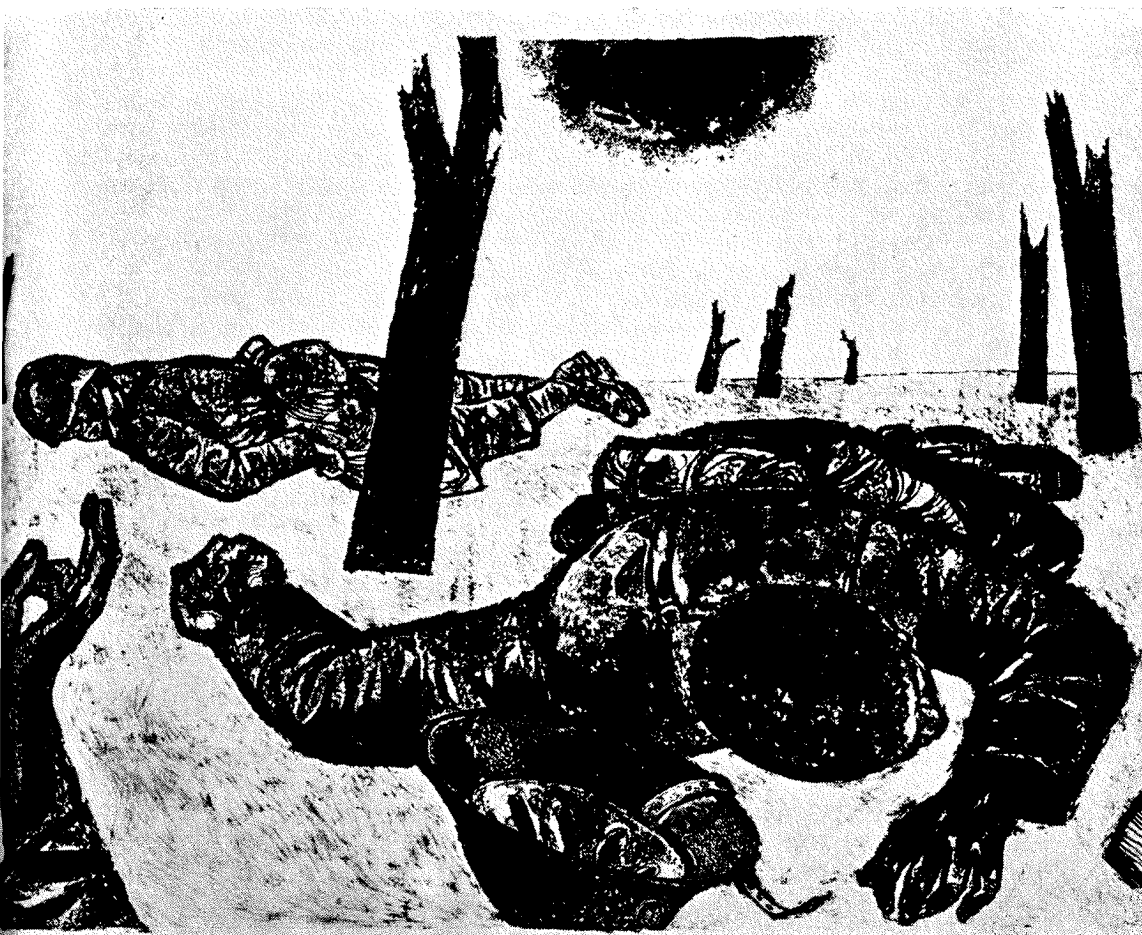
LOGIKA ARMADE JE SVOJEVRSTNA

Malo pišejo in razmišljajo o nenavadno hitrem koncu kraljevske jugoslovanske vojske. Morda zato, ker so tudi druge vojske doživele pred nacizmom in fašizmom hitre poraze (francoska, poljska, začetni umiki rdeče arma-

de). Vendar se tako hitro ni sesula nobena druga. Sovražniku ni dala skoraj nobenega odpora, ni bila sposobna za borbo, ki zahteva žrtve in naporov. Nasprotja z neurejenimi odnosi med narodi, nezaupanje v sposobnost državnega in vojaškega vodstva zaradi nenačelnih neobjektivnih osebnih odnosov in nezakonitih in neenakopravnih postopkov na političnem, socialnem in gospodarskem področju niso ljudem vlivali zaupanja v pravičnost, ki bi bilo temelj patriotičnega razpoloženja ljudi in s tem tudi pogoj za prizadevanja proti sovražniku. Nacionalsocialistična agitacija in propaganda sta povečala nerazpoloženje vojakov, a nespretnost in hegemonistična usmerjenost oficirjev nista bili sposobni ustvariti reda in volje za odpor proti sovražniku in domoljubnega razpoloženja vojakov. Jugoslovanski razpad armade je počen primer, ki zasluži vsestransko presojo.

Oborožena moč mora imeti kvalitetno orožje. V zgodovini je znano, da sposobnejše, tehnično popolno orožje dobiva in je tudi zadnja zmaga to potrdila. Ko so prišli do atomskega orožja, je bilo vojne konec. V tem pogledu so velike razlike med malimi oziroma siromašnimi in velikimi industrijsko valentnimi državami, ki imajo možnosti za nove, boljše vrste in za neprestano nadaljnje razvijanje vseh vrst orožja, povsod in kamor doseže človeška misel in znanost. V tem pogledu ni statike. Začenja se pri iskanju in pridobivanju ljudi, sposobnih za znanstveno dispozicijo. Nikdar se ne ve, kje so nove iznajdljivosti in katera odkritja lahko odločilno posežejo tudi na bojišča. Po eni strani konstantno izpopolnjevanje vsakega orožja in njegove taktike, po drugi pa nastopijo posamezne tudi povsem nove vrste na osnovi novih znanstvenih dosežkov. Med moralo ljudi in voljo ter znanjem je po drugi strani v primerjavi s tehniko določeno sorazmerje, ki se ob izpolnjevanju vseh drugih pogojev najraje nagne na stran boljše tehnike. Seveda tajnost in poznanje bodočega nasprotnika ne dovoljujeta zanesljivega sklepanja o končnem izidu. Mogočni razmah partizanstva v Jugoslaviji je bil na primer veliko presenečenje za sovražnika, lahko bi rekli močan element zaviranja svobode njegovih akcij, planov in uporabe razpoložljivih kapacitet vojaških enot in tehnike kot tudi preskrbe. To je bil nov element strategije, ki je bil v pogojih prve svetovne vojne skoraj pozabljen. Zgodovina sicer pozna podobne aktivnosti in tudi vojaška znanost je znala za razne bolj ali manj urejene podobne vojaške akcije, na primer v 7-letni in 30-letni vojni v Nemčiji, posebno ob Napoleonovem porazu v Rusiji in v Španiji, znani so razni turški vpadi v sosednje teritorije, komiti, četniki v neosvobojenih krajih, pred balkanskimi vojnami za osvoboditev in med njimi. Podobni so tudi kmečki upori v naših krajih in v srednji Evropi, Husiti na Češkem in še marsikje druge, povsod tam, kjer je bila slabo organizirana oblast in so bili ljudje zatirani ter nezadovoljni. Kapitulacija Jugoslavije po hitrem razpadu jugoslovanske vojske leta 1941 in napad na SZ, ki je zahteval vse fašistične vojaške in politične ter policijske sile na vzhodno fronto, je sprostil pri nas solidarnost in razmah partijskega in nacionalnega potenciala, ki je pripeljal najprej do partizanskega bojevanja, potem z nastajanjem večjih uspehov, do formiranja večjih taktičnih in tudi največjih enot strateškega pomena. Naslonitev na zavezniške armade je pripeljala do zmage nad okupatorji, pri nas do zmagovite revolucije in do osvoboditve. S tem v zvezi razvijamo organizirano državo z moderno armado, ki je oboroženi instrument in varuh naše ustave in državne suverenitete.

Represalije se vključujejo v partizansko vojevanje in povečujejo grozote.

Karl-Erich Mülle (NDR): Ciklus »Afrika«, list 6, »Kanonenfutter«, 1960, litografija (IV. MGR)

Partizanska taktika sloni na višji zavesti borcev, ki so kot uporniki osebno več vredni borci od vojakov redne vojske, so iznajdljivi in hrabri ter sposobni za drzno taktiko, ki ji redni vojaki niso kos. Šele posebna politična zainteresiranost in razvijanje sovraštva pri vojakihi v določeni meri spreminja odnose. Zato so okupatorji začeli formirati posebne politične policijske vojaške enote, kar pa ne gre lahko. Vzporedno kot v Sloveniji se je širilo partizansko gibanje po vsej Jugoslaviji. Okupator se je zavedal partizanske nevarnosti in je ocenil daljnosežnost te nevarnosti, reakcija je bila času in razpoložljivim sredstvom primerna. Čeprav so metode okupatorjev v osnovi podobne (uporaba terorja), vendar so se zanašali tudi na zvijačno pridobivanje prebivalstva. Iskali so tiste ljudi, ki bi se zdeli, da imajo več pogojev za upiranje, in so jih neusmiljeno uničevali. Partizanske enote so si prizade-

vale, da se to ne bi dogajalo. Ko to ni šlo, je bil okupator prisiljen angažirati nove sile. S tem je bil dosežen važen uspeh, to je, da se oslabijo glavne fronte in s tem postopno napreduje h končni zmagi. Okupator zaradi svojih moralnih slabosti stopnjuje uničevanje vsega, kar mu je dosegljivo, in povečuje teror s požiganjem, mučenjem ljudi s koncentracijskimi taborišči ter množičnim preseljevanjem ljudi. Dosegel bi bil več uspeha, če bi bil mogel nadomestiti svoje sile z domačimi. Pojavile so se vaške straže, ki so kljub svoji nebolgljenosti z izdajstvom nudile okupatorju precej pomoči. Pojavil se je belogardizem, naslonjen na cerkveno in klerikalno hierarhijo. Pojavilo se je četništvo iz ostankov stare Jugoslavije in njene kapitalistične birokracije. Medtem se je upor začel kvalitetno spreminjati in dobivati bolj in bolj vojaško naravo s širšimi, bolje zamišljenimi akcijami in z večjimi enotami, združevanimi v časovno določene akcije ali za omejeno določene naloge. Okupator se je znašel pred vprašanjem množične uporabe represalij nad civilnim prebivalstvom. Civilizirano človeštvo obsoja represalije in teror nad prebivalstvom in posameznikom. Moderna družba, ki jo upravlja razumno vodstvo, ki pretendira na mednarodni ugled, se ne bi smela spuščati na zločinsko stopnjo človeške morale. Vsako bojevanje je nasilje, ki ga kulturni človek obsoja, in kolikor bolj postaja človeštvo osveščeno in razumno, toliko bolj je vsako ponovno uvajanje metod represalij in terorja nov padec na nižjo stopnjo civilizacije. Še toliko bolj žalostno in porazno za usodo človeštva je vsako stopnjevanje in nadaljevanje izražanja sile, ki ni v skladu z mednarodnim kodeksom. Upali smo, da bo kaznovanje vojnih zločincev eden od instrumentov, ki bodo pozitivno vplivali na kulturne mednarodne odnose. Danes vse bolj kaže, da je usoda človeštva v rokah voditeljev najmočnejših držav in vojaških blokov in odvisna od njihove večje ali manjše osebne kulture in značaja. Ob praznikih zmag po tradiciji slavimo moč orožja, ki je izbojevalo dragoceno zmago. Zavedamo se, da je orožje sposobno nastopati za pravico in varovati mir, ko ga že drugače ni mogoče zavarovati. To pa je obenem nosilec tudi velikega zla. Če bi vsi voditelji držav in narodov imeli vzporedno s koncentracijo oblasti tudi mandat ali zavest, da imajo nalogo boriti se za odstranitev vsaj najgrozovitejših nasilij nad človekom, bi to tudi bili dolžni delati. Kdaj bo svetovna človeška družba tako urejena, da bo prva naloga vseh državnikov preprečiti nasilje in uporabo orožja za nasilje. Izpolnjevanje te naloge naj bo merilo časti in sposobnosti diplomacije. Materialne skrbi vsakdanjega življenja in dnevni boj za obstoj preprečujejo, da ne vidimo bistva človeškega prizadevanja k izboljšanju svojega položaja. Težko je zamisliti si, da bodo spričo toliko nasprotij, ki imajo svoj izvor v naravi človeka, kaj kmalu rešena vsaj glavna vprašanja, ki bi lahko občutno zmanjšala človeško bedo, ki je ali stalno prisotna ali pa preti v obliki nakopičene uničevalne vojaške potence ali materialne neurejenosti oziroma nesposobnosti ureditve izkoriščanja naravnih gospodarskih potencialov. Človek je v škarjah svoje nesposobnosti prisiljen na ogromen trud, ki ga zahteva oboroževanje. Potreben nam je občutek varnosti, to pa zahteva moč, ki nas naj bi zaščitila pred neznanjami naklepanja in dogodki v sosedstvih ali v svetu. Verno spoštovanje načel socializma, ki pomenijo pošteno delovanje v korist miru in napredka k materialni blaginji in počlovečenju človeka navznoter in vzdržnosti navzven v smislu tovarištva do ljudi so cilji, ki lahko rešijo svet. Na te velike trajne naloge nas opominja in obvezuje težko priborjena zmaga zadnje svetovne vojne.

Ukana

TONE SVETINA

(Odlomek iz romana — II. del)

Selestenje plamenov je bilo podobno ihtečim sunkom vetra. Polovica vasi je bila že v ognju in dimu. Med jokanje otrok, krike strahu in mukanje živine so udarjala rezka nemška povelja. Požigali so, plenili imetje, odganjali ljudi in živino...

V vas je vdrl kraški policijski bataljon SS, za njim pa četa idrijskih gorskih lovcev. Med prvimi je bil feldvebel Werther s svojim vodom. Podvig, ki ga je bil napravil z Valjhunom, mu je pripomogel k napredovanju. Neznansko je bil ponosen, da so mu dodelili vod vojakov. Prvikrat je poveljeval v boju. Zato se je hotel izkazati in čimprej uveljaviti. Pretepanje ujetnikov in urjenje psov mu ni prineslo zaželenih bojne slave.

Dobro si je zapomnil besede svojega nekdanjega poveljnika v podoficirski šoli, da se morajo nemškega podoficirja vojaki bolj bati kot sovražnika.

Zdaj je besnel, ker ni mogel nenadoma zablesteti. Zavzeli so vas, ki je ni nihče branil. Brigada, ki je imela položaje na južnih obronkih, ni vzdržala močnega pritiska in se je umaknila.

Preden je bataljon krenil iz Idrije, je Werther postrojil svoj vod in poveljeval »mirno«. Potem se je naduto izprsil in jim s kratkim govorom, ki se ga je bil naučil na pamet in se pripravljaj nanj teden dni, izprašil riti, kot je sam imenoval to vzgojno lekcijo.

»Poslušajte z vsemi odprtinami svojih teles! Kar vam bom povedal, naj vam za večno obleži v glavah in trebuih. Teh besed se spomnite vsak dan vsaj enkrat, na vojnem pohodu pa jih imejte nenehno pred očmi. Hočem imeti najboljši vod v tem bataljonu! Zato vas bom ustrojil kot mehove in napravil iz vas vzorne vojake. Ne zijajte vame tako neumno! Če kdo dvomi o tem, kar govorim, naj stopi iz vrste. Čvrsteje pritisnite svoje tace k bedrom! Bolj se izprsite in bodite ponosni nase! Iz banditov bomo delali zrezke in klobasice! In naše prsi se bodo svetile od odlikovanj!

Disciplina, disciplina, disciplina in še enkrat disciplina! To je prvo, kar bom zahteval od vas. Kdor misli drugače, naj se spremeni v glisto! Zdelal ga bom, da ga lastna mati ne bo spoznala. Kadar bom zavpil, tekmujte, kdo bo prvi, ker gorje zadnjemu!

V boju nisem sentimentalen tip. Tudi od vas vseh zahtevam pogum in krutost. Če se boste dobro borili, boste lahko plenili po mili volji in pobijali vse od kraja. Zavedajte se, da sovražnikov velikega rajha ne bo zmanjkalo tako kmalu. V tej deželi so vsi banditi. Tudi otroci, ženske in starci! Ne slepite se z usranim obzirom in nevojaškimi predsodki! Zavedajte se, da sam beležim pobite. Gorje tistemu, ki ga ne bom mogel vpisati kot uspešnega strelca! Štejem vse, kar pade. Pravzaprav vse, kar je lazilo po dveh nogah. Tako bog z nami in mi s firerjem! Sieg Heil! Do končne zmage!« je zaprl slinasta usta.

Njegovih šestintrideset vojakov, med katerimi je bilo precej novincev, ga je poslušalo, ne da bi kdo trenil z očesom ali premaknil prst v čevlju. Pogled na njegovo konjsko glavo z vodenimi očmi jim je to odsvetoval. Ko je čez čas rezko vprašal: »Ste me razumeli, možje?« so vsi v en glas zatulili: »Da, gospod feldvebel!«

To mu je godilo. Še bolj bi mu bilo všeč, če bi ga nazivali »gospod poročnik«. Hlepel je za oficirskim činom. Odkar se je začela vojna in se je vpisal v nacionalsocialistično stranko, je gojil željo, da bi pustil sajenje zelja, korenčja in cvetlic ter postal poklicni vojak, po zmagi pa gazda kakšnega velikega posestva, kjer bi pod njegovim bičem garali slovanski sužnji.

Rdeče nebo nad gorečo vasjo in zadušljivi dimi so razdražili njegov ubijalski bes. Zaman je iskal nekaj živega, kamor bi sprožil rafal. S kozavim Korošcem in še nekaterimi je pridrvel do cerkve, ki so jo že lizali plameni. Pod noge se jima je zakadila jata kokoši in komaj sta se ognila podivjani kravi, ki je ušla pleniteljem. Med vpitjem, cviljenjem, lajanjem psov in muhanjem živine je zaslišal harmoniko. Melodija se mu je zarezala do kosti, nakremžil je obraz, kot bi mu vrtali v koleno luknjo.

»Kakšna svinja pa to igra?!« je zaklel. Zapodil se je skozi zaveso dima čez cesto in velel svojim vojakom, naj mu sledijo.

Na pragu hiše je sedel sivolas starec, z nogo čez koleno. Nategoval je harmoniko, kot bi igral na svatbi. Nemcem v brk je igral pesem »Hej brigade hitite«. Na obrazu mu je ležal drzno blažen smehljaj.

Werther se je razkoračil pred njim. Ob zvokih te stokrat preklete pesmi so med mitralješkim ognjem padale mine na Idrijo, slišal jo je ponoči, podnevi, pelo jo je drevje, kamenje, ruševine, zrcalila se je v očeh pretepenih in umirajočih, kričala jo je vsa prostrana banditska zemlja. Toliko da ni ponorel spričo takšne predrznosti. Zagledal se je v prste starčeve roke, ki so se igrali z gumbi, kot bi plesali v vetru in izvabljali iz meha to vražjo komunistično budnico. Njegov leni pogled se je prilepil na shuššani, prosojno blede starčev obraz. Pod velikim čelom se je skrivalo dvoje temnih udrtin, iz katerih so polzele solze. Bil je slep.

»Prenehajte, vi, stari, neumni osel!« se je zadril z visokim, hreščečim glasom, da se mu je ob zadnjih zlogih zaletelo. Najprej ga je hotel ukrotiti. Starec pa je igral še z večjim ognjem. Slep obraz je zamaknjen strmelo mimo njega.

»Nehati! Jaz streljati!« se je Werther zadril po slovensko — teh besed se je naučil od belogardistov.

Starcu pa so se usta ukrivila v prezirljiv smehljaj in se rahlo zganila, kot bi hotel reči: »Slep sem! Ne morem vas pobijati z mitraljezom, zato naj vas ubija moja pesem, vleče naj vas v dno pekla!«

»Tu imaš, stari norec!« Werther je pritisnil na petelina in držal tako dolgo, da je brzostrelka utihnila. Vseh dvaintrideset krogel je izstrelil v harmonikarja.

Po bledem čelu, na licih, vratu in srajci so vzcveteli krvavi madeži. Mož se je zgrbil. S poslednjimi močmi je stisnil k sebi harmoniko, kot bi lovil svojo dušo, da mu ne bi pobegnila. Potem se je zvalil na obraz in harmonika je bolešno zaječala...

»Poglejte no predrznega psa! To staro svinjo!« se je suho zakrohotal Werther in premenjal šaržer. Potem je stopil k ubitemu, zazibal nogo z gorskim okovanim čevljem in z vso silo brcnil harmoniko. Deščica je zahreščala, starčeva roka pa se je bila v smrtnem krču tako oklenila harmonike, da mu je ni izbil iz rok.

Ko je v divji jezi drugič zazibal nogo, mu je padla na ramo težka roka. Jezno se je ozrl, da bi prekel predrzneža. Za njegovim hrbtom je stal stotnik Kniecke in ga porogljivo gledal.

»Kaj pa ste tako pobesneli, dragi mož?«

Wertherju se je odgovor zaletel v grlu, stotnik pa je nadaljeval, kot bi rezal z britvijo:

»Pustite mrtve! To niso več sovražniki! Ne trošite svoje energije brez potrebe. Kaj pa vas je prišlo, da ste nas spravili ob tako imenitno glasbo? Neznansko sem užival! Koncert ob takih kulisah je redek.«

»Ta nori pes je igral šlager brigad! Komunistični muzikant!«

»Ne norite! In kaj potem? Saj ga ni nihče učil, naj nam zaigra Lili Marlen ali pesem o Waterloju. Ali ni tako, moj dragi Werther? Slep je bil. Kaj je mogel za to, če je po stari šegi igral novim gostom. Navadna pomota! Slep človek ni sovražnik. Zavoljo takšnih se bo svet vrtel, kot se vrti, in vojne ne bo niti en dan prej konec, če pobijemo vse slepe tega sveta, če pa jih ne pobijemo, ne bo trajala niti en dan dlje, kot je namenjeno.«

Potem se je stotnikov glas še bolj ohladil. Ostro je pribil:

»Da mi ne napišete tega v vojno poročilo! Sit sem laži, da mi gre na bruhanje. Zdaj pa naprej! Pojdite z vodom ven iz vasi, to ni naše delo. Mi smo vojska. Ne konkurirajte policiji, ker ji ne boste kos!«

Ko se je vod izgubil v dimu, se je stotnik obrnil k cerkvi. Prešel je cesto in se napotil k vratom. Bila so na stežaj odprta. Ostrešje je dogorelo in v ladjo so padala goreča bruna, vžigale so se klopi. Dal je roke na hrbet in se zamaknil v sohe svetnikov na oltarjih, v križanega in like svetnikov na stenah. Davno religiozno čustvo mu je vzbudilo vizijo pekla.

»Pekel je na zemlji! Pripravlja ga človek samemu sebi, odkar se je dvignil na zadnje noge in z roko vzel kamen ali krepelce v roke in nebu ukradel ogenj... Tako gori človeštvo. V plamenih zavisti... dobičkarstva... težnje po zatiranju in oblasti... Tako smo nedovzetni za pametne reči kot te od življenja odtrgane sohe bogov, ki ogleme v plamenih.«

Obrnil se je in se napotil skozi gorečo vas.

Odkar ni bilo Wolfa v Idrijo, se je Kniecke dolgočasil. Z oficirji garnizona se ni zbližal. Nekateri so ga imeli za čudaka, drugi za gestapovskega podrepnika. To mu je bilo malo mar. Žar njegovega vojskovanja za veliki rajh je ugašal, čeprav je na videz še vestno izpolnjeval povelja. Iz lastnega nagiba ni poslal iz garnizona niti patrolje, nikar da bi se sam kam premaknil! Že tako je poveljstvo gorske lovce preveč gonilo v hribe. V vsaki ofenzivi jih je poslalo tja, kjer je predvidevalo več žrtev. Vedel je, da se mu jih zdi manj škoda ko policistov SS; to se mu je zdelo za malo. Začutil je, da se spreminja proti lastni volji. Od leta do leta se mu je bolj gabil vojaški poklic. V vojno akademijo je prestopil iz visoke šole za telesno vzgojo; alpskim lovцем so ga dodelili kot plezalca. Ljubil je tveganja in doživetja z močno vsebino. Zdaj je bilo vsega tega preveč. Tisto, na kar je bil sprva ponosen, se mu je zdaj že gabilo. Vsega se je prenajedel ko pečenke ali vina, ki bi ga moral piti dan na dan namesto vode. Pod Wolfovim vplivom je začel kritično misliti. Prosti čas je uporabljal za branje, pred povprečno družbo pa se je zavaroval s prezirom.

Na Lauro se je resno navezal. Prirastla mu je k srcu. Zastrupila je njegovo telo in dušo. Vse, kar je bilo po njej in pred njo, ni bilo nič vredno. Večkrat ga je obiskala. Čeprav je zaznal sumljive spremembe v njenem vedenju, se mu ni zdelo vredno, da bi vohunil za njo. Misel, da je padla v roke sovražniku in postala orožje, ki je menjalo lastnika, je zavrnel, čeprav so jo nekateri že sumili.

Kadar je dalj časa ni bilo, je tešil svojo slo s perico, čeprav se je prepričal, da je na sovražnikovi strani.

Z rokami na hrbtu je prišel na sredo vasi, kjer je s plamenicami gospodarila vojska SS in požigala domačije. Iz hlevov so vlačili krave, prašiče, iz hiš pa posteljnino in vse, kar je bilo kaj vrednega. Nehote se je zamislil. »Ali me more ljubiti dekle, zrastle na tej zemlji, ob vsem tem, kar tu počenjamo? Če kaj misli in čustvuje, če je kaj dobrega v njej, gotovo ne... To ni več vojna, to je navaden kriminal, ki ga nisem nikoli dopuščal svojim vojakom. Nikoli nisem želel, da bi nas uporabljali za požiganje in kazenske ekspedicije.«

Njegovo pozornost je zmotila skupina esesovcev in oficirjev, ki so obkrožili skupino civilistov. Med njimi je zagledal visokega, belolasega starca, žensko, ki se je obupana držala moža, golobraodega fanta, skoraj otroka, lepo, mlado dekle in še nekaj starejših ljudi.

Tedaj je zagledal še filmskega reporterja in njegovega pomočnika. Spomnil se ju je, saj sta bila pred pohodom v kasarni. Zvedel je, da lovita originalne prizore s partizanskih bojišč na Balkanu. Vodil ju je major SS z oglato glavo, podoben kaznilniškemu pazniku. Kniecke si je bil takoj na jasnem, da so tem tipom na čast zažgali in izropali to vas, iz katere ni padel niti en sam strel na nemško vojsko. Pa tudi, če bi — kaj morejo ti polpismeni kmetje, ki niti elektrike ne poznajo in morajo hoditi cel dan in še več, če hočejo videti vlak, je pomislil in izpljunil slino z okusom po pepelu in sajah.

Radovednost ga je gnala, da se je pridružil skupini. Ko ga je major zagledal, so mu zažarele pijane oči.*

»Pozdravljeni, stotnik! Pogrešali smo vas.« Obrnil se je k reporterju, rekoč:

»Tu imate enega izmed poveljnikov gorskih lovcev, pravega predstavnika našega germanskega plemena!«

Kniecke je bil plavolas, od sonca ožgan, z zavihanimi rokavi in šmajserjem ob boku. Prava estetska poslastica za filmske podgane!

Režiser in snemalec sta se mu vljudno poklonila, potem pa sta nadaljevala razgovor s pijanim majorjem. Razgovarjali so se, kako bi razpostavili vojsko in civiliste, da bi bil »prizor iz borbe z banditi« čimbolj originalen.

Kniecke je vedel, da bi bilo vsakršno razpravljanje s pijanim esesovcem norost, zato je malomarno stopil v ozadje in opazoval.

Major je »improviziral« napad na gorečo vas, ki so ga že posneli. Zdaj so želeli posneti še podrobnosti.

Medtem ko so prebivalce iz treh vasi, ki so jih belogardisti označili za rdeče, pobijali pred kamero, je skupina esesovcev odvlekla lepo, mlado dekle v prazno hišo. Belogardisti so jo izdali, češ da je mladinska voditeljica v tem gorskem zakotju in vaška učiteljica. Zajeli so jo bili v sosednji vasi. Pri njej so dobili samo knjigo — slovenski abecednik. Že ko so jo prijeli, jih je praskala in grizla, tolmaču pa je pljunila v obraz. V prazni izbi so jo podrli na tla, ji strgali s telesa obleko in jo drug za drugim posilili.

Stotnik Kniecke je to videl skozi okno. Imelo ga je, da bi snel brzostrelko in jih pobil vse po vrsti do zadnjega.

Toda ukrenil ni ničesar. Brez moči je strmел v pijane klade, v sonarodnjake, ki so se s svojimi voditelji vred spremenili v stekle pse. Prav dobro je vedel, da bi bilo posredovanje zaman. Samo zamišljeno jih je gledal, ko so dekle pripeljali vso raztepeno ven in jo vlekli k filmski ekipi. Režiser je namreč potreboval lep in grozljiv obraz, nekaj takšnega, kar se ne da igrati. Dosegel je svoj cilj. Dekle ga je oplazilo s pogledom, ki je izražal pogum in grozljivo sovraštvo. Sovraštvo, ki ga niti stoletja ne bodo zacelila! Iz teh oči je prežala smrt...

Lea Grundig (NDR): Proti atomski smrti, 1958, jedkanica (IV. MGR)

Kmalu je zabrneta kamera in posnela dva vojaka, kako se rujeta s komunistko. Ko je odigrala, so jo peljali med sadno drevje in ustrelili. Major je menil, naj nekaj trupel ostane za svarilo na tleh okoli hiš.

Potem so šli k dvema hišama, v kateri so bili navlekli slame. Sivolasega starca so peljali v hišo in mu dali v roke prazno italijansko puško. Ko so zažgali slamo in je plamen buhnil iz oken, so ga nagnali skozi vrata.

Kamera je zabrneta v preplašeni obraz in zaregljale so brzostrelke, starec se je zrušil pred vrati... Snemalec ga je posnel iz bližine; posebej obraz in roko s puško...

»Zelo dobro!« je viknil major.

Zatem so pognali v hišo moža in ženo. Ko sta videla, kaj se je zgodilo s starcem, nista hotela sprejeti orožja.

»Jima bomo že pomagali! Še prosila bosta, da bi čimprej umrla!« je kričal major in odredil nekaj mož, da ju naučijo vlogo. Potegnili so žensko v izbo, napól strgali z nje obleko in jo podrli na tla. Potem so ji v roke potisnili puško in jo pahnili skozi vrata na plan. Morala je odvreči puško in dvigniti roke.

Bila je grozna — tega krvavečega obraza in sovražnega pogleda ne bo Kniecke nikoli pozabil... Po prvem prizoru so jo vrgli v plamene in snemali, ko je goreča planila skozi okno, kjer so jo pokosili rafali. Enako usodo je doživel njen mož.

Enega izmed moških so pokrili s titovko in ga prisilili, da je splezal na drevo. Posneli so ga kot nevarnega strelca, stoječega v drevesni rogovili s puško v roki. Nato ga je major sklatil z rafalom. Tudi to so posneli...

»Nebeško!« se je razveselil režiser.

Ko je truplo zamolklo cepnilo prednje, sta ga dva zgrabila in vrgla v gorečo hišo.

Deček, ki je bil zadnji na vrsti, je poskrbel za zares originalen prizor. Ker je bil krotek, zbeگان in vdan v usodo, so mu namenili več kadrov. Predstavljal je skojevca, ki se bori s prodirajočo vojsko med zadnjimi, v objemu plamenov.

Zapeljali so ga v hišo, mu dali puško in veleli, naj pridrvi iz hiše s krikom »hura«, vihteč puško nad glavo, ko da se je pripravil na udarec s kopitom.

Dečko je ves osmojen privihral iz goreče hiše, ob splošnem navdušenju je dvignil puško, ki jo je držal za cev, in preden so se zavedeli, s silnim zamahom udaril najbližjega policista v obraz, da je padel na tla in obležal.

Prestrelili so mu noge. Ves v krvi se je skotalil v prah. Kamera je ubogljivo snemala, ko so ga dotokli s puškinimi kopiti.

»Vi bi bili odličen filmski igralec, gospod major! Kar smo posneli te dni z vami, bo nekaj izrednega. Film za generaliteto! Tudi fűhrer si ga bo lahko ogledal. Tako prepričljivih scen je tudi z vzhodne fronte malo!« je hvalil vojni reporter in si brisal potno čelo.

Potem je hotel ujeti na trak še gorske lovce. Major je stopil k stotniku Knieckemu in mu povedal željo filmarjev, ki bi še posebej radi posneli tudi njega.

Kniecke, ki je na videz ravnodušno kadil cigaro, čeprav mu je šlo na bruhanje, je mirno odvrnil:

»Povejte gospodom, da ne sodelujem v komediji. Nisem ne opica ne medved ne komedijant!«

Oglati obraz se je nevoljno spačil. Pijano je zarežal vanj:

»Torej smo vse to, kar ste našteali, mi?!«

»Jaz govorim zase, kaj nisem; kaj ste vi, pa me nič ne briga.«
»Škoda, da niste pod mojim poveljstvom; jaz bi vas že naučil vljudnosti.«
»Jaz pa vas vojaške časti!«

Majorju je bušila vsa kri v glavo. Grozeče je revsnil:

»O vas se bomo pogovorili na najvišjem poveljstvu!«

»Pazite rajši nase!«

»Ne skrbite! Za to, kar delamo, imamo povelje od generala. Ne sodite o stvareh, ki vas nič ne brigajo!

Še enkrat vprašam: Ekipa, ki mi jo je poslal general, želi posneti gorske lovce. Ali nam dodelite skupino ali ne?»

»Oprostite, gospod major! Skupino vam dam na voljo. Imam tipa, ki bi ustrezal vašemu scenariju.«

Kmalu nato je kurir pripeljal feldvebla Wertherja in njegove.

»Predajam vas pod poveljstvo majorja. Posneli vas bodo za film.«

»Hvala za zaupanje, gospod stotnik!« je počil Werther s petami in se zasukal na levo.

Odpeljali so jih v pečevje pod vasjo, da bi izvedli drzno plezalno vajo, ko da se prebijajo k sovražnikovi trdnjavi.

»S kakšnimi ogabnimi fintami trapijo ljudstvo... Takile vojni tedniki spravljajo v smrt milijone ljudi. Klavrno je, da posameznik le prepozno spozna veliko laž. Ko pa jo spozna narod, je katastrofa že blizu. Ker pa obe strani v lažeh tekmujeta prav tako kot v orožju, vojne ni konec, dokler se ne izčrpajo moči in volja,« je modroval Kniecke in se odpravil iz goreče vasi na livado, v globel, kjer je njegova vojska obstala in razpela šotore po obronkih gozda.

Na poti, ki se je med senožeti vila s hribov v dolino, je zagledal čredo krav in spreved voz, natovorjenih s prašiči ter naropanim blagom. Živina je zateglo mukala v junijski soparici. Ob pogledu na ta prizor, ki je bil kaj pogost v teh krajih, je stotnik dopolnil svojo definicijo vojne:

»Vojna ni nič drugega kot legaliziran kriminal v svetovnem obsegu. Če v miru ukradeš sosedu tele, te proglasijo za tatu in obsodijo. Država, ki uniči in izropa sosednji narod, pa se ovenča z zgodovinsko slavo...«

Sklenil je, da si bo zapomnil to misel in jo ob priliki povedal Wolfu. Ob spominu nanj se je spomnil tudi na Ano. To je bila dekle njegovih sanj. Škoda, da se mu je prav v teh gorah pred dvema mesecema izmuznila iz rok. Zanimalo ga je, kaj bi počel z njo Wolf, če bi mu prišla v roke. Če bi jo on, Kniecke, ujel, mu jo prav gotovo ne bi izročil. Ženski, ki ti je tako pri srcu kakor ta, lahko vse oprostiš.«

Proti večeru je Kniecke doživel še nekaj, kar je bilo za njegov viteški nazor o vojni in vojakih kot smola.

Na livadi pred taboriščem je nastal nenavaden vrišč. Vrnila se je snežmalna ekipa in z njo okajeni major. S seboj so na vrveh vodili tri ujete partizane, ki so jih bili gorski lovci — v skladu s poveljem — predali policijskemu bataljonu SS.

Močan policist je pritovoril iz vasi tnalico za sekanje mesa. Postavil jo je na livado, v krog vojske, ki se je nagnetla k predstavi. Nekateri so izvlekli fotoaparate. Stotnik je stopil bliže.

Prav tedaj sta dva policista zgrabila prvega partizana za roke in mu jih strokovnjaško zvila. Ob pogledu na sekiro je ujetnik prebledel in zajeceljal nekaj nerazumljivega. Policista sta ga prikrivila k tlom, da je moral položiti glavo na tnalo.

»Zdaj pa pokaži, kaj znaš!« je spodbudil major tolstega velikana, mesarja, ki se je zarežal, da se mu je zablestela vrsta belih zob. Vzdignil je sekiro in zamahnil po drvarsko. Med vratom in hrbtom je zazijala velika rana, brizgnila je kri in oškropila navzoče. Še enkrat je moral zamahnuti mesar, da se je glava skotalila majorju pod nogo.

»Zelo dobro, mož!« se je zarežal major in nagnil čutarico z žganjem.

Privlekli so še drugega partizana k tnali. Zdaj je vzel sekiro v roke bataljonski frizer. Njemu ni šlo tako od rok. Ob splošnem smehu je nekajkrat zamahnil, preden se je glava zvalila v travo.

Major je vtaknil odsekanima glavama v usta cigareti in dejal:

»Sedaj sta tadellos!«

Kniecke je pljunil. Želodec mu je silil v grlo. Njegov mrki pogled se je sprehajal po vzradoščenih obrazih pijanih mož, ki so obkrožali prizorišče. »To so naši ljudje, delavci velike industrije, vrtničkarji, kmetje, nemški srednji sloj, ki obvlada svoje rokodelstvo, ne zna pa misliti, nikar čustvovati. Kaj smo napravili iz njih?« Pred stotnikom se je odpiralo brezno, ki je bilo še globlje kakor noč preteklosti. Ogabna, sluzasta, smrdljiva noč...

Za hip se je njegov pogled pomudil na glavah obeh umorjenih. Ena je imela oči priprte, obrnjene stran od ponorelega sveta, druga glava pa je izražala v spačenih potezah vso grozo smrti — oči so bile odprte, zenice so zrle v zahajajoče sonce in se zelenkasto lesketale.

Major je zagledal stotnika in se izzivalno zrinil do njega. Iz ust mu je buhnila smrdljiva sapa.

»Tudi vi ste tu? No, kako vam ugaja moje vzgajanje vojske v prenašanju krutosti?«

»Nič posebnega... razen kršitve vojnih pravil in navodil vodstva.«

»Še vedno se greste učitelja! Le kje ste se vzeli?« se je zakrohotal major in z njim nekaj njegovih.

»Ali se spomnite okrožnice generala planinskih enot? Tam je rečeno: ‚V borbi je opravičljivo in potrebno vse, kar pelje do uspeha.‘ On sam prevzema osebno odgovornost za vse, celo priporoča nam najstrožji postopek. Vedno in povsod nas kara: ‚Ne delajte v rokavicah!‘ Tako je, moj dragi vitez. Pravijo, da vojna pahne ljudi v naravno barbarsko stanje, sekanje glav pa je srednjeveška metoda francoskega okusa, ki mu ni oporekati. Ali imate po tako izdatnem pojasnilu še kakšen pomislek, da me gledate, kot bi vam ubil mater?«

»Ne izmotavajte se!« je odvrnil stotnik. »Če ne veste, vas bom spomnil. Po strogo zaupnem navodilu višjega vodje, generala SS, je fotografiranje službenih postopkov strogo prepovedano. To, kar počenjate, utegne izrabiti sovražna propaganda proti veliki Nemčiji in njeni vojski!«

Majorjev zmagoslavni smehlaj se je razblinil. Prijateljsko je udaril stotnika po plečih. »Pojdite z nami pit in ne bodite tako tankovestni. Jaz obožujem gorske lovce in upoštevam, da včasih vstane človek z levo nogo in mu je vse narobe. Vaš vod pa nam je odigral krasen prizor.«

Stotnik je zaničljivo ukrivil ustnice in odklonil povabilo. Vzpel se je na greben, do svojih zadnjih zased. Tam je obsedel pod drevesom na robu. Prižgal si je cigaro in gledal, kako se zgrinja na zemljo poletna noč. Prisluhnil je petju čričkov v zorečih travah in se zazrl v zvezdnato nebo.

Na grebenu, kjer se je začejala vas, pa je sijal krvav žar v nebo kot odprta, sveža, nezaceljiva rana. V tišino je presunljivo odmevalo ječanje psov, ki so se vrnili na domove.

»Škoda, da ne razumemo živali. Pa kako bi jih, ko še ljudi ne!« je menil stotnik.

Vstal je in se vrnil v tabor.

V hišici, kriti s slamo in stisnjeni na obročje valovitega sveta med gozdom in senožeti, sta Pemc in Blisk pričakovala Toma. Kurirji so javili, da je skupaj s tremi obveščevalci razbil nemški terenski voz in zajel oficirja SS.

Slabo oblečena gospodinja, ki je imela moža v partizanih v Gradnikovi brigadi, doma pa kup otrok, jima je kljub pomanjkanju skuhala lonček mleka in nekaj krompirjev. Nista še utegnila pojesti, ko je pritekla Melita iz zaščitne čete s sporočilom, da se bliža močna kolona Nemcev z mulami.

Mrzlično sta zgrabila orožje in stekla k četi, ki je branila položaje na obronkih Oblakovega vrha. Pod njim se je vila pot naprej v gorovje, kamor so prodirali Nemci.

Priplazila sta se v gnezdo četnega komandirja. Ta je s pomočjo daljnogleda štel ljudi in živali v koloni, ki se jim je brezskrbno bližala.

»Blisk, ti so pa zašli!« Usta so se Pemcu razlezla v nasmeh.

»Seveda so! Morali bi zaviti po nasprotnem grebenu čez grapo, kjer so šle zgodaj zjutraj njihove kolone. Daj zasedam povelje, naj spustijo predhodnico naprej, udarili bomo pa po mulah in njihovem spremstvu!«

Tudi Blisku se je kar samo smejalo, še bolj pa komandirju, ki je razposlal kurirje po položajih.

Vsa četa je bila dobro zakamufilirana v izkopanih luknjah po grebenu, poraslem z grmovjem in skupinami dreves. Pod njimi so se vlekle travnate senožeti, ki jih je sekala cesta, za njimi pa goljave, segajoče do gozda ob skalnatem pobočju.

Predhodnica je bila še tik pod njimi. Čelade so se motno svetlikale v jutranjem soncu. Oziraje se na vse strani so šli mimo položajev.

Dvesto metrov za njimi je spešila kolona mul, otovorjenih s hrano, municijo, kotli in podobno šaro. Mule so neenakomerno stopicale in kemale z uhljatimi glavami, njihovi spremljevalci pa so brezskrbno snemali z glav čelade, otirali znoj in priganjali živali. Kolona se je razpotegnila v loku pod zasedo, ki je mirovala, kot bi se pogreznila v tla.

Borci so zadrževali dih; mitraljezci so naravnali cevi in čakali na povelje. Melita je namerila svojo kratko italijanko v veliko mulo s kotlički, ki ji je bila najbližja. Prst ji je drgetal in bala se je, da ne bi pritisnila, preden bo zadonelo povelje. Prav razočarana je bila, ko se ji je mula skrila za grmovje, pa je brž vzela na muho naslednjo, čeprav ji ni bila tako všeč.

Blisk se je moral smejati njeni prizadevnosti in mačjim gibom, s katerimi je spremljala živali. Tudi sam je nameril brzostrelko in čakal.

Sonce je ščemelo mule v oči in kovinski predmeti so pobliskovali kot zrcala. Prva mula je že zavila v odrešilni gozd, kamor je bila izginila predhodnica.

»Ogenj!«

Med točo izstrelkov in rjojenjem mitraljezov je nastala na livadi cirkuška zmeda. Tudi mula, ki je vanjo ustrelila Melita, se je sesedla in pomolila vse štiri noge kvišku.

»Zadela sem!« je zavpila proti Blisku, dasi ni vedela, če je ni morda še kdo drug, ker so mitraljezi regljali z vseh strani in so se ranjeni ljudje in

Marij Pregelj (Jugoslavija): Kompozicija, 1966, litografija (VII. MGR, nagrada Moderne galerije v Ljubljani za slovenskega umetnika)

živali valjali vse križem po planjavi. Vse je begalo kot ob povelju »reši naj se, kdor se more, kakor ve in zna!«

Nemški kuharji in pratežniki so drveli nazaj proti gozdu — tam jih je zakrilo pobočje — nekateri sami, drugi pa z mulami, ki so divje galopirale, tako da je oprema padala z njih na vse strani. Na livadi je obležalo petindvajset mrtvih mul in nekaj vojakov. Ranjence pa so zaščitili z zapornim ognjem in jih spravili z roba gozda na varno.

Po tem kratkem in uspešnem udaru sta se Blisk in Pemc vrnila v hišo. Pred njo so ležali v travi Tomo in oba Rusa, Mihajlov in Seidov ter še dva obveščevalca iz Vojkove brigade.

Na vseh koncih hribovja je pokalo. Prisluškovali so in ugibali, do kam so Nemci že prodrli. Ko so zagledali šefa, so vsi skočili pokonci in pozdravili s pestjo. Pemcu so navdušeno žarele oči, ko jim je segal v roke.

»Kako je bilo?« so bile njegove prve besede.

»Srečno! Vsi smo živi! Pa še esesovskega majorja smo ujeli in prinesli dober plen.«

»Kje pa imate majorja?«

»V hlevu je privezan k jaslim!« je odvrnil Poljak in odpenjal preznojeno bluzo.

»Dokumenti in druge reči pa so pod hruško.«

Pred Pemcem se je zvrstilo nekaj oficirskih torb, tri brzostrelke, več pištol, dva fotoaparata in filmska kamera.

»Pojdimo v hišo! Mihajlo, ti, ki znaš nemško, nam boš pomagal pregledati, kar so imeli po torbah, potem pa bomo tipa zaslišali.«

Znosili so ves plen v izbo.

Sedli so okoli mize in razgrnili zaplenjene reči: specialke, kompase, povelja. Na zemljevidih so bili nakazani položaji enot, ki so branile svobodno ozemlje, smeri prodiranja posameznih enot pa so bile označene s šiframi.

Pemc je bil zadovoljen. Drznosti teh fantov se je imel zahvaliti za dragocene podatke. V nemških uniformah so se bili po njegovem načrtu vtihotapili daleč za hrbet prodirajočih nemških sil in prežali na motorna vozila, dokler ni pripeljal odprt terenski avto s štabnimi oficirji. Napadli so jih z brzostrelkami in bombami, iz bližine. Ko se je šofer zgrbil za volanom, je avto zgrmel pod cesto in se zabil v drevo. Majorja je ob trčenju vrglo v grmovje. Preden je utegnil potegniti pištolo, je Mihajlo planil nanj, nato sta ga s Seidovom zvezala. Vse druge ranjene oficirje, ki še niso bili mrtvi, so ustrelili. Komaj so utegnili pobrati orožje in zažgati avto, so že zaslišali ropot motorjev, ki se jim je naglo približeval.

Niso bili daleč v gozdu, že je zabobnela težka strojnica kar na slepo v smer, kjer so Nemci slutili njihov umik. Partizani pa so se umikali v nasprotni smeri, proti postojankam, in šele po uri hoda so zavili po potoku strmo v breg. Zavarovali so se za primer, če bi jim sledili s psi.

Mihajlo je pri prvem postanku skušal zaslišati Nemca. Ta pa je na vsa vprašanja odgovarjal samo z »heil Hitler«. Ker se jim je mudilo in so ga hoteli pripeljati Pemcu, niso ukrenili nič drugega, čeprav so jih pesti močno srbele.

Medtem ko so pregledovali dokumente, je Poljak strmel skozi okno. Njegove žalostne oči so odsotno zrle v sončni poletni dan.

Ceprav je bil noro vesel spričo nepričakovanega uspeha, se je povsem spremenil, ko so prišli na sveže pogorišče vasi. Med trupli, ki so jih Nemci

pustili za strah, je za požgano hišo sredi sadnega drevja našel svoje dekle, razgaljeno in okrvavljeno...

Žgoče nebo nad njim se je zasukalo in zemlja se mu je zamajala pod nogami. Sklonil se je k njej in jo dvignil v naročje.

Njegove sanje so se spremenile v prah.

Z njo ga je bil seznanil Tušar. Po vdoru v Postonjsko jamo jim je dal Lazar nekaj dni odmora. Tomo je šel s Tušarjem. Obiskala sta njegovo mamo, potem pa še njegovo dekle. Tanja je bila njena sestra, mladinska voditeljica in hkrati učiteljica. Zmeraj je imela abecednik v rokah. Bila je naivna in prepričana, da bodo po vojni na zemlji nebesa. Tri dni in tri noči je preživel pri njej. Tudi v njem je vžgala vero v življenje, za katero se je boril med žgočimi dvomi. S svojo nežnostjo in življenjskim zanosom je zbudila v njem ljubezen.

Preveč je sovražil, zato je iskal ljubezen ko izgubljenec v puščavi, ki hrepeni po vodi, ker bi ga sicer sovraštvo zlomilo in uničilo. Tanja mu je dala roko, mehko, odrešilno roko prav takrat, ko je bil že v hudi nevarnosti, da ga zalije maščevalna kri in ga oropa zaupanja v človeka.

Trije dnevi in tri noči z njo so ga spremenili. Vanj se je vrnilo hrepenenje in novo upanje. Zdaj je imel tudi on dekle — kakor jo je imel Blisk in tudi drugi — ki je trepetala zanj in ga čakala. Nič več ni bil tujec na tej zemlji. Zdaj je bil domač med domačimi.

Po vojni jo bo vzel s seboj na Poljsko, je sklenil. Vedno mu bo zbujala spomin na najhujše in najlepše, kar je preživel v življenju. Če je Nemec pobil vse njegove, bo on z njo nadaljeval življenje njihovega rodu.

Po tistem sta se še nekajkrat srečala. Poučevala je otroke po vaseh, kjer se je pogosto zadrževala divizija, in tako je on poiskal njo ali pa ona njega. Čedalje nestrpneje sta čakala, kdaj in kje se bosta spet sešla. Ko sta bila skupaj pred tednom dni, mu je dejala, kako trepeče zanj in da ne bi prebolela, če bi ji povedali, da ga ni več. Brez njega da ne bi mogla živeti...

Njene besede so mu bile všeč. Pregnala mu je iz srca osamljenost. Tušar in Blisk sta se čudila, ko je spet postal vesel in družaben, tak, kot je bil prve mesece.

Pomagali so mu, da je pokopal dekle na hribu za vasjo. Njen grob je bil obrnjen proti naselju na pobočju, kjer je učila. Oči mu je napolnil teman srd, besede so mu ostale v grlu. Rusa, ki sta že videla nič koliko grozot na vzhodni fronti, sta ga pustila, da preboli bolečino, ki je kljuvala v njem huje kot strel skozi kosti.

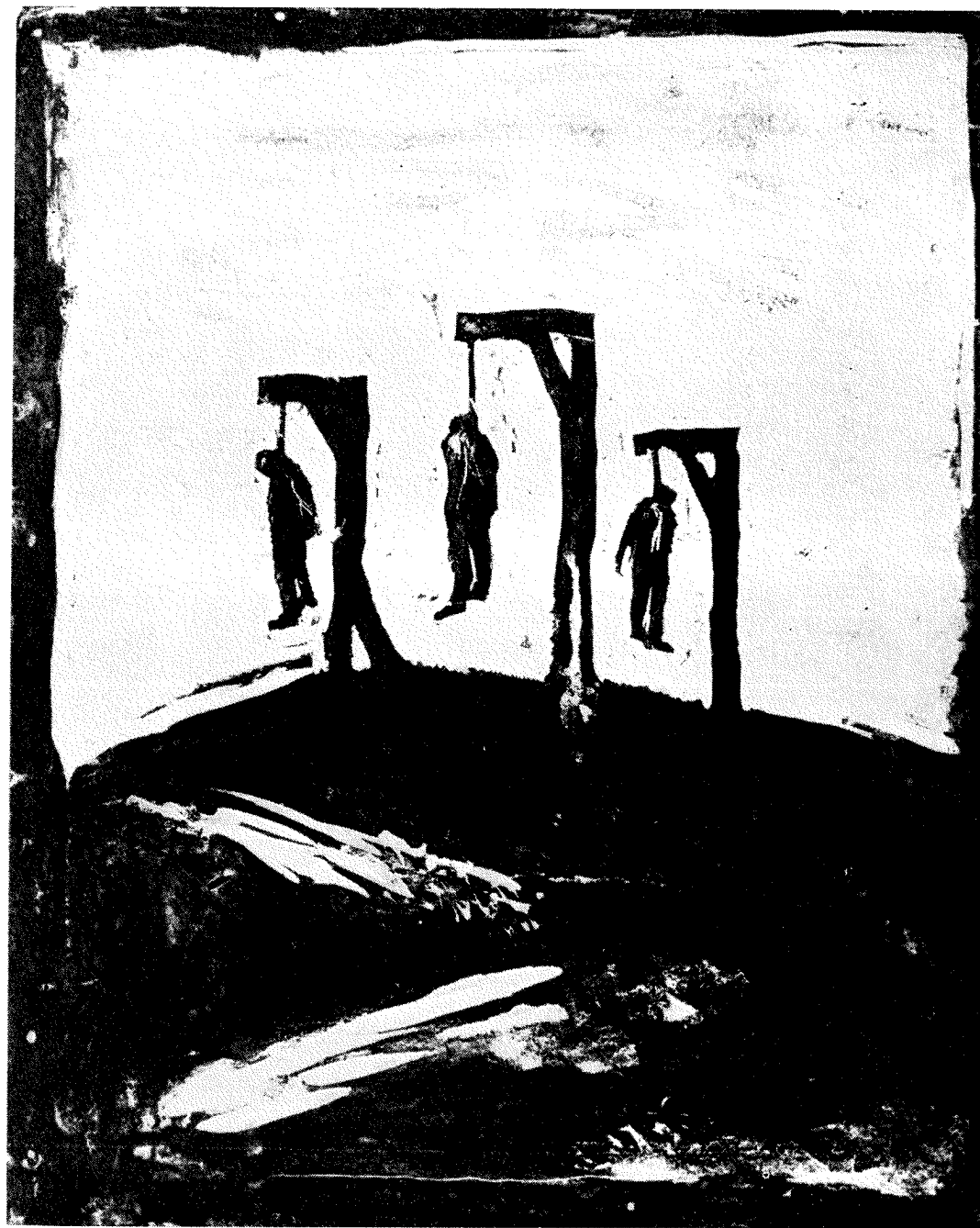
Nemški major, iz katerega je pijanost po celodnevni hoji splahnela, je buljil v tla. Na Mihajlovo vprašanje, kdo je požigal vasi, je molčal. Le njegov pogled je nekajkrat kradoma zdrsnil na filmsko kamero in fotografske aparate.

»Ta si želi s svojim ‚heil Hitler‘ naglo smrt,« je zasumil Mihajlo. Komaj je pregovoril Toma, da ni takoj obračunal z njim.

Ko so pregledali dokumente, si je Pemc zlahka razjasnil načrte nemškega poveljstva. Spričo divizijskih akcij na Gorenjskem so vse razpoložljive enote na Primorskem vdrle na osvobodeno ozemlje. Požigale so vasi, kjer so se brigade pogosto zadrževale in kamor Nemci niso mogli zlepa prodreti. To so imenovali »uničevanje sovražnikove baze«.

Ujetnika so zaslišali kar v hlevu. V kotu je mukala ena sama krava, ki je dajala mleko številni družini. V temačni hlev je prvi stopil Mihajlo in ostro kriknil po nemško:

»Mirno!«

Atanas Neikov (Bolgarija): »September 1923«, 1964, gravura-karton (VI. MGR)

Nemec je skočil ko vzmet in stisnil pete skupaj. Povelja so mu bila tako prepojila kri, da je ubogal tudi sovražnika. Mihajlo ga je odvezal od jaslí in ga pripeljal pred Pemca, ki si ga je ogledal od nog do glave.

Visok, plavolas severnjak z oglato brado, mrzlimi modrimi očmi in grobim, nekam togim obrazom, ki je izražal zadržano trmo in skušal prikriti strah.

»Želimo zvedeti za vaše ime, čin in pripadnost vojni enoti ter vse, kar vam je znanega o ukrepih med operacijo.«

Nemec se je zravnal in odgovoril:

»Ne pogovarjam se z banditi! Moj odgovor je: „Heil Hitler!“

Ker je bil zvezan in ni mogel stegniti roke, je ponosno stegnil vrat in napel oglato brado. Po njej je kresnila Poljakova pest, da se je zavrtel na petah in umaknil k Blisku — ta ga je prestregel z dobro merjenim udarcem v rebra, ki ga je spet zravnal in vrgel nazaj proti Pemcu in Rusu. Po bradi se mu je ulila kri.

»Nehajte!« je ukazal Pemc. Sam je stopil pred ujetnika in mu dejal v počasni, razločni nemščini:

»Govorite s šefom obveščevalnega centra Korpusa NOV. Odgovorite mi, na čigavo povelje požigate vasi in zakaj streljate civilno prebivalstvo?«

Major se mu je ključovalno zastrmel v oči in zaničujoče kriknil:

»Heil Hitler!«

Pemc mu je zastavil še nekaj vprašanj, na katere je ujetnik vpil kot obseden: »Heil Hitler!«

Tudi Pemcu, ki je bil izmed vseh najmirnejši in se je dobro obvladal, je zavrela kri:

»Ta ne bo povedal ničesar!«

Zapustil je zadušljivi prostor in prepustil jetnika diverzantom, ki so ga obstopili in preteče gledali, potem pa so ga bili s pestmi, dokler se ni zgrudil na tla, kjer je še vedno hropel v gnojno steljo: »Heil Hitler!«

»Čimprej pod zemljo z njim!« je ukazal Pemc in se zavihtel na konja. »Potem me poiščite na štabu divizije! Mudi se. Moramo nekaj ukrepati,« je zavpil in odgalopiral proti gozdu.

Diverzanti so spravili Nemca pokonci. Tomo mu je vrgel v zabuhlo glavo lonec vode.

Zvrstili so se v kolono in zavili v bližnje grmovje, kjer so se v globeli na robu ustavili. Odtod se jim je skozi drevje odprl razgled na hribe, kjer so klale ozračje eksplozije min. Iz gozdnega prostranstva se je dvigal steber dima.

»Požigajo!« je zamrmral Tomo.

»Vrag jih vzemi!« je dodal Mihajlo.

Prišel je bil v štab korpusa po plastik in k Pemcu po naloge, pa ga je zajela ofenziva. Zdaj je bil primeren čas, da napravijo z diverzijami zmedo v zaledju napadalcev. V mestih je čuječnost otopela.

»Tu se ustavimo!« je predlagal Tomo, ki je nosil lopato. Zasadil jo je v zemljo in začel kopati. Zdaj ga bodo spet obiskovale grozljive sanje, v katerih se mu je prikazoval oče, včasih mati ali sestre, vsi krvavi in iznakaženi; z njimi bo zdaj še njegovo dekle. Prividi se bodo ponavljali ... Navdajala ga je pošastna misel, da je spet ostal sam. Nič več in nikjer ne bo imel obstanka. Iskal bo sovražnika in ubijal, dokler ne bo tudi njega kdo ubil.

Ko se je utrudil, je dal lopato enemu izmed obveščevalcev, da bi kopal naprej.

»Naj si jo sam skoplje!« je dejal obveščevalec.

»Ne, mi mu jo bomo,« je odločil Tomo in se spogledal z obema Rusoma. »Obljubili smo mu, da se bo naveličal tuliti ‚heil Hitler‘ in nas zmerjati z banditi. To je tip, ki meče žive ljudi v ogenj. Dali mu bomo priložnost, da bo sam poskusil, kako se počuti človek v objemu smrti.«

»Tako je!« je pritrdil Mihajlo in se spomnil na kupe mrličev po sovjetskih tleh.

»Kaj boste napravili z njim?« je vprašal Blisk.

»Živega bomo pokopali!« je odgovoril Tomo.

Nihče več ni spregovoril. V listju je šelestel veter. Pošastno tišino sta motila le žvenket lopate, ki je zadevala v kamenje, in brenčanje muh, ki jih je privabila kri.

Nemec je s sklonjeno glavo buljil v jamo, ki je bila čedalje globlja, čedalje bolj temna. Njegov pogled je bil zbegan.

Jama je zazijala. Obveščevalec je odvrgel lopato in zaklel.

»Vročje mi je. Dovolj za barabo...«

»Vstopite, gospod major!« je poveljeval po nemško Mihajlo.

Nemec se je vojaško vzravnal, uprl pogled mimo njih v nebo in kriknil:

»Heil Hitler! Deutschland über alles!« Stopil je v jamo, pokleknil, legel na obraz in negibno čakal na strel.

»Živega vas bomo pokopali!... Za pobite otroke, žene in za požgane vasi!« je Tomo razglasil sodbo.

Zasadil je lopato v kup zemlje in začel jetnika zasipavati. Vsi drugi so obstopili jamo in molče strmeli v rjavkasto prst, ki je zagrinjala debeli tilnik in na hrbtu trzajoče roke. Ko je bilo telo povsem zakrito, so hladno odejo še vedno predirali onemogli kriki: »Heil Hitler!«

»V peklu imajo korenine, hudiči!« je dejal Poljak, Blisk pa je predlagal:

»Pošlji mu rafal v hrbet, dokler ni na njem preveč prsti. Bodimo drugačni, kot so oni.«

Ker je Poljak zasipal kar naprej, je vzel z ramena brzostrelko in pritisnil. Votlo je jeknilo, prst pa jim je zoprno brizgnila v obraze. Izpod zemlje je privrel še rahel vzdih.

Tomo je obrisal čelo in jezno odvrgel lopato.

»Nemci so zagrebli v zemljo pol sveta! Če zmagajo, bodo pa še drugo polovico... Ne poznam usmiljenja do morilcev!«

Snel je brzostrelko z veje in se sam napotil skozi redko drevje.

Zasuli so jamo do konca in odšli za njim.

Opoldansko sonce je hudo pripekalo in jim jemalo vid. Bilke dozorelih trav so trepetale v rahlem vetru.

Mauricio Lasansky (ZDA): Španija, 1957, kombinirana tehnika (II. MGR)

Delo vaše zaščite na vrhniškem področju

KAREL GRABELJŠEK

Ko se v spominih vračamo v tiste velike in hude dni v letih 1941—45, skoraj ne moremo verjeti, da je od takrat minilo že toliko časa. Četrto stoletja, a nam je tako v duši, kakor da je minilo komaj nekaj tednov, mesecev. Kakor da je bilo včeraj, pravi kdo. Če pa si skušamo predočiti celovito podobo tistih dni, vsa takratna dogajanja, ali posamezne dogodke v podrobnostih, se obujajo v spominu le medle podobe, polno vrzeli je v njih, celotne podobe ni, za marsikaj se vprašamo: »Je bilo res tako, kakor se nam zdi, ni bilo morda drugače? Kdaj se je zgodilo to, kje?« Spomini blede, ljudje, ki še vedno vedo kaj iz tistih dni, umirajo. Četrto stoletja! Še nekaj let pa ne bo mogoče več zbrati tega, kar ljudje še vedo, a še nismo zbrali. To me je spodbudilo, da sem se lotil tega članka.

In še nekaj. Ko v občinski komisiji za priznavanje posebne delovne dobe za NOB pretresamo posamezne vloge, večkrat naletimo na primere, ko ta ali oni navaja, da je bil član vaše zaščite. Zadnjič smo brali: »Preden so partizani napadli železniško postajo Verd, smo starovrhniški zaščitniki dobili nalogo, da slepo streljamo v vojašnice na Košacah (pri Stari Vrhniki) in tako premotimo Italijane, da ne bodo prehitro poslali pomoči napadeni posadki.« Nismo koj verjeli taki izjavi, znano nam je, da so partizanska vodstva v največji tajnosti pripravljala vojaške akcije. V tem primeru pa naj bi bili vaški zaščitniki vnaprej obveščeni, kaj se pripravlja. Morali smo raziskati ta primer, poizvedovati. Zvedeli smo, da so starovrhniški zaščitniki res dobili ukaz za tako sodelovanje, da pa tistega tovariša, ki se je v svoji vlogi skliceval na to, pri napadu ni bilo zraven. Nekje je pač zvedel o tem, pa se je skušal okoristiti, računajoč na vsesplošno pozabljivost.

Ko sem o tem poizvedoval, sem zvedel še marsikaj drugega o delu starovrhniške zaščite. To me je spodbudilo, da sem šel še po drugih vaseh. Spomladi leta 1942 so bile vaše zaščite na vrhniškem področju zelo delavne. V tem se kaže, da je šlo tudi tu za množično vstajo proti okupatorju. Konec junija in v začetku julija je tu izbruhnil pravcati ljudski upor. Zdi se mi, da je prav, da nekoliko odkrijem zaveso pozabljivosti z dogodkov tistih velikih dni.

Morebiti ne bo odveč, če v začetku omenim nekaj splošnih, »že znanih« stvari o vaški zaščiti, zaradi tistih vrzeli v našem spominu in zaradi mlajše generacije, ki o teh stvareh ne ve mnogo. V 9. temeljni točki programa Osvobodilne fronte je napisano: »Narodna vojska na slovenskem ozemlju raste iz slovenskih narodno-osvobodilnih partizanskih čet in iz narodne zaščite (vaška zaščita se je kmalu preimenovala v narodno zaščito), kamor se pozivajo vsi zavedni Slovenci.« Narodna ali vaška zaščita je bila torej prav tako vojaška organizacija kakor partizanske čete, samo bolj množična in terenska. Člani vaše zaščite so se po opravljeni akciji vrnili k svojemu plugu ali v delavnice. Tako je bila vaška zaščita tudi nekakšna šola za vstop v partizane.

Prve desetine in vodi (pozneje so prerasli v čete in bataljone) so vznikli jeseni leta 1941. Dušan Bravničar navaja v svoji razpravi »O nekaterih značilnostih osvo-

bodilnega boja v Sloveniji leta 1941, o nastanku in vlogi narodne zaščite«, da je dalo pobudo za ustanovitev vaških zaščit vodstvo CK KPS, na to pa da je vplival dogodek, ki se je zgodil nekje pri Blokah. Kmetje so tu spontano, z orožjem v roki ubranili aretacijo sovaščanov, pozneje pa so se tako ubranili tudi pred represalijami. Najbrž so pobudi za ustanovitev zaščite botrovale tudi izkušnje borbenih in udarnih skupin v Ljubljani, ki so leta 1941 dosegale skoraj neverjetne uspehe. Septembra je izšel v 3. številki Dela Kardeljev članek V partizane. V njem je med drugim napisano: »V sleherni vasi in naselju je treba vzpostaviti organizacijo vaške zaščite, ki bo z orožjem ščitila sleherno hišo in slehernega Slovenca pred nasiljem okupatorjev.« V isti številki Dela je izšel še en članek (avtor verjetno Boris Kidrič) Organizirajmo vaško zaščito; tu podrobneje govori o organizaciji vaške zaščite. Med drugim je v članku rečeno, naj se zaščitniki oborože z orožjem, ki si ga sami preskrbe, z vojaškimi in lovskimi puškami, z revolverji, bodali, pa tudi z vilami in kosami. Po tej propagandni pripravi sta 17. oktobra 1941 Izvršni odbor OF in Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet izdala odlok o ustanovitvi narodne zaščite. V odloku je rečeno, da se narodna zaščita osnuje za obrambo slovenskega ljudstva pred nasiljem okupatorja. Naloga narodne zaščite je preprečevati aretacije, rekvizicije, preseljevanje, požiganje in vsa druga nasilna dejanja proti slovenskemu ljudstvu. Skupine narodne zaščite naj se organizirajo po vaseh in mestih, po tovarnah in drugih podjetjih. Organizirajo jih krajevni odbori OF, narodna zaščita pa je podrejena poveljstvu slovenskih narodnoosvobodilnih partizanskih čet. Na podlagi zadnje odločbe je Glavno poveljstvo pozneje izdalo še poseben pravilnik o organizaciji narodne zaščite. Tu so podrobno našteje njene naloge, oborožen boj, šabotaže, sodelovanje v partizanskih akcijah, vsestranska pomoč partizanom in dopolnjevanje njihovih vrst.

Po omenjenem odloku Izvršnega odbora OF in Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet, so vznikale organizacije narodne zaščite po mestih in vaseh, najbolj množično v Ljubljani in v njeni bližnji okolici. Na področju Vrhnike smo imeli spomladi leta 1942 že po vseh vaseh vode narodne zaščite, tako v Verdu, na Stari Vrhniki, v Podlipi, v Žazarju, v Ligojni, na Drenovem griču, na Logu, v Blatni Brezovici, v Bevkah in seveda tudi na sami Vrhniki. Kdaj so posamezne vode organizirali, nisem mogel ugotoviti, čeprav sem govoril tudi z nekaterimi bivšimi komandirji in komisarji teh vodov. Spomini blede. Večina izmed njih je bila mnenja, da nekako v začetku leta 1942 ali pa celo šele pomladi tega leta. Novak Matevž-Lipe, član vaške zaščite v Ligojni, pa mi je rekel, da so imeli prvi sestanek že novembra 1941. Sestanka pa ni pripravil in vodil krajevni odbor OF, kakor je rečeno v že omenjenem odloku, temveč aktivisti okrožnega odbora, tov. Kavčič, Kragulj in Fortuna Matevž. Tudi nekje drugje sem dobil vtis, da so se vaške zaščite organizirale mimo krajevnih odborov, in celo to, da so nekje imeli prej vaško zaščito kakor OF odbor (Ligojna). Vsekakor pa lahko rečem, da je jeseni 1941. leta terensko delo bolj slonelo na organizacijah vaške zaščite kakor na OF odborih, vsaj kar se tiče preskrbe partizanov.

Skoraj vsi, s katerimi sem govoril, so navajali, da je bila sprva glavna naloga zaščitnikov oskrba partizanov s hrano, municijo in drugimi potrebščinami. Tovariš Kucler Albin, član vaške zaščite na Drenovem griču, mi je dejal: »Pišler nam je z avtomobilom vozil hrano s Vrhnike, mi pa smo jo v nahbrtnikih nosili nad Zaplano.« Kako so se takrat te stvari delale, nam najbolj nazorno pokaže pripovedovanje tov. Kobija z Verda. Takole se spominja:

»Nekoč nam je Petrič z mlekarskim avtomobilom pripeljal iz Ljubljane nekaj hrane, več parov čevljev in dve puški, nekaj hrane pa smo dobili še pri trgovcu Jernejčiču na Vrhniki. Vse to smo spravili do Laha v Podgori. Tu smo stvari zložili

v velik zaboj in na sani z njim, s sankami pa proti Borovnici in Peklu. Dogovorjeni smo bili, da se bomo izgovorili, češ da gremo po majhne prašičke, če bi nas kdo kaj spraševal. Ta izgovor nam je dvakrat prav prišel, na Dolu in pri Šviglju v Borovnici. Tam so namreč imeli Italijani spuščene rampe čez cesto. Preden so jih dvignili, si moral povedati, po kakšnih opravih greš, včasih pa so koga tudi preiskali. Seveda nam je obakrat srce kar močno nagajalo v strahu, če bi kateri izmed strazarjev le vtaknil nos v naš zaboj, a je šlo obakrat brez nezgode in smo zaboj srečno spravili v Pekl. Ko pa smo se vračali, nas je neki tovariš prestrašeno vprašal, kako da si upamo v teh časih voziti skozi Borovnico in skozi Bistro. Bilo je namreč ravno po napadu na Preserski most in so Italijani že lovili moške po Borovnici in Bistri za znani preserski proces.

Hrano za partizane smo dobivali tudi v Blatni Brezovici. Morali smo jo spraviti čez Ljubljano, to pa ni bilo lahko, ker nismo imeli čolna. Nekoč smo naprosili Furlana z Verda, da je naložil nekaj plohov na voz in jih zapeljal na bistrški mah (lokalni izraz za barje) z izgovorom, da bo tam popravljaj mostič. S temi plohi sva s Kržičem prepeljala nabrano hrano čez Ljubljano. S partizani smo bili dogovorjeni, da pridejo ponjo pod neki kozolec. Ker sva se precej zamudila, bilo je že čez polnoč, sva se bala, da partizanov ne bo več na dogovorjenem mestu. Previdno prideva že čisto blizu, da naju ne bi presenetila kaka sovražnikova zaseda. Ko se približava kozolcu, zaslišiva od tam smrčanje. Mislila sva, da je kak partizan zaspal pod kozolcem, dobila pa sva nekega Bevcana, ki je podnevi kopal jarke. Ves prestrašen, skoraj jokaje naju je prosil, naj ga pustiva v miru, naj mu ne storiva nič žalega, midva pa sva mu zabičala, naj o našem srečanju nikomur ne črhne. Seveda si potem nisva upala pustiti najinega tovora pod kozolcem, temveč sva hrano nesla v Merlakovo klet, kamor so pozneje prišli partizani ponjo. Ko sva se pozno ponoči vračala domov v Verd, sva naletela na nekem ovinku na partizane, a nisva vedela, da so partizani; to sva zvedela šele drugi dan. Ker je bilo temno, jih nisva videla, samo nekaj se je zaiskrilo na cesti, kakor da je podkev čevlja zadela ob kamen. Mislila sva, da gre kakšna italijanska patrulja, pa sva se hitro pognala čez plot. Ker je zaropotalo, so tudi oni pobegnili, drug drugega smo imeli za Italijane.«

Kako so zaščitniki skrbeli za partizane, sem spoznal v zgodnjem poletju l. 1942. Takrat sem prišel v drugo četo prvega bataljona Dolomitskega odreda. Četa je taborila blizu Drenovega griča, in sicer tik nad cesto Ljubljana—Trst. V drugih četah hrana ni bila kaj prida, za zajtrk redek močnik brez vsega ali malo krompirja. V tej četi pa smo vsako jutro zajtrkovali polento z zavretim mlekom. Polenti se nisem toliko čudil, bolj mleku. Čez nekaj večerov sem šel s tovariši tudi jaz ponj. Do roba gozda so ga nam prinesli zaščitniki z Loga, dve veliki kangli. To so počeli, dokler se ni na Logu vgnezdila bela garda.

Najpomembnejša akcija v preskrbi partizanov pa je bilo spravilo vagonskih pošiljk različnega materiala z železniške postaje Drenov grič proti Krimu, deloma pa tudi v Dolomite. Pri tem so množično sodelovali zaščitniki iz štirih vasi, z Drenovega griča, z Loga, iz Blatne Brezovice in iz Bevk. Po pripovedovanju Albina Kuclerja sta prišli na Drenov grič dve taki pošiljki, zaščitniki iz Blatne Brezovice pa trdijo za tri, prvič samo en vagon, zadnjikrat pa kar trije. V pošiljkah je bilo manj hrane, kakor drugega materiala, usnje, tekstilno blago, orožje, železo profila 10 do 20 mm, pločevina, pisalni stroji, radijski aparati, različno orodje, med tem tudi velika stružnica (vse za partizanske delavnice na osvobojenem ozemlju). Ves ta material so zbrali Ljubljančani in ga imeli shranjenega po različnih skladiščih. To blago so spravili na železniško postajo ljubljanski zaščitniki s terena, vse nadaljnje (naložiti v vagone in odposlati) pa je bila skrb zaščitnikov na železnici.

Lahko si mislimo, da vse to ni bila tako preprosta stvar, saj so bile ljubljanske ulice, posebno pa še železniški kolodvor, močno zastražene.

Po pripovedovanju Albina Kuclerja je pred vsako pošiljko prišel na Drenov grič tovariš Ivanuš, ki je bil tudi železničar, da je vse pripravil za prevzem. Ko so vagoni prišli, je o tem obvestil zaščitnike po vaseh železniški uradnik s postaje. Vagone so praznili in odvažali material po enajsti uri ponoči. Imeli so tri vozove z gumijastimi kolesi. Vozili so samotež, samo enkrat so baje peljali s konji, a še takrat samo po barju do ceste Ljubljana—Trst in čez cesto pa tudi takrat samotež. Blago je bilo treba spraviti do Ljubljanice pri Kaminu (blizu Bevk). Čez Ljubljanico so ga zvozili s čolnom, ki so ga imeli skritega v vasi. (Italijani so že mnogo prej vse čolne pobrali). Na drugi strani Ljubljanice so čakali partizani (pri zadnji pošiljki kakih 450 ljudi) in odnesli material proti Krimu.

Tovariš Lavrin, komisar zaščite v Blatni Brezovici, je o teh prevozech zapisal (ko smo zbirali zgodovinski material iz NOB): »Vagonske pošiljke so bile trikrat. Blatničani smo vozili do ovinka na Bevškem mahu, stalno sem pošiljke spremljal jaz. Zgodilo se je, da so italijanske patrulje hodile po cestah, takrat smo se skrili za cesto, nato pa hitro odpeljali dalje.«

Največje težave so bile s tretjo pošiljko. Tri vagone ni bilo lahko hitro izpraz-

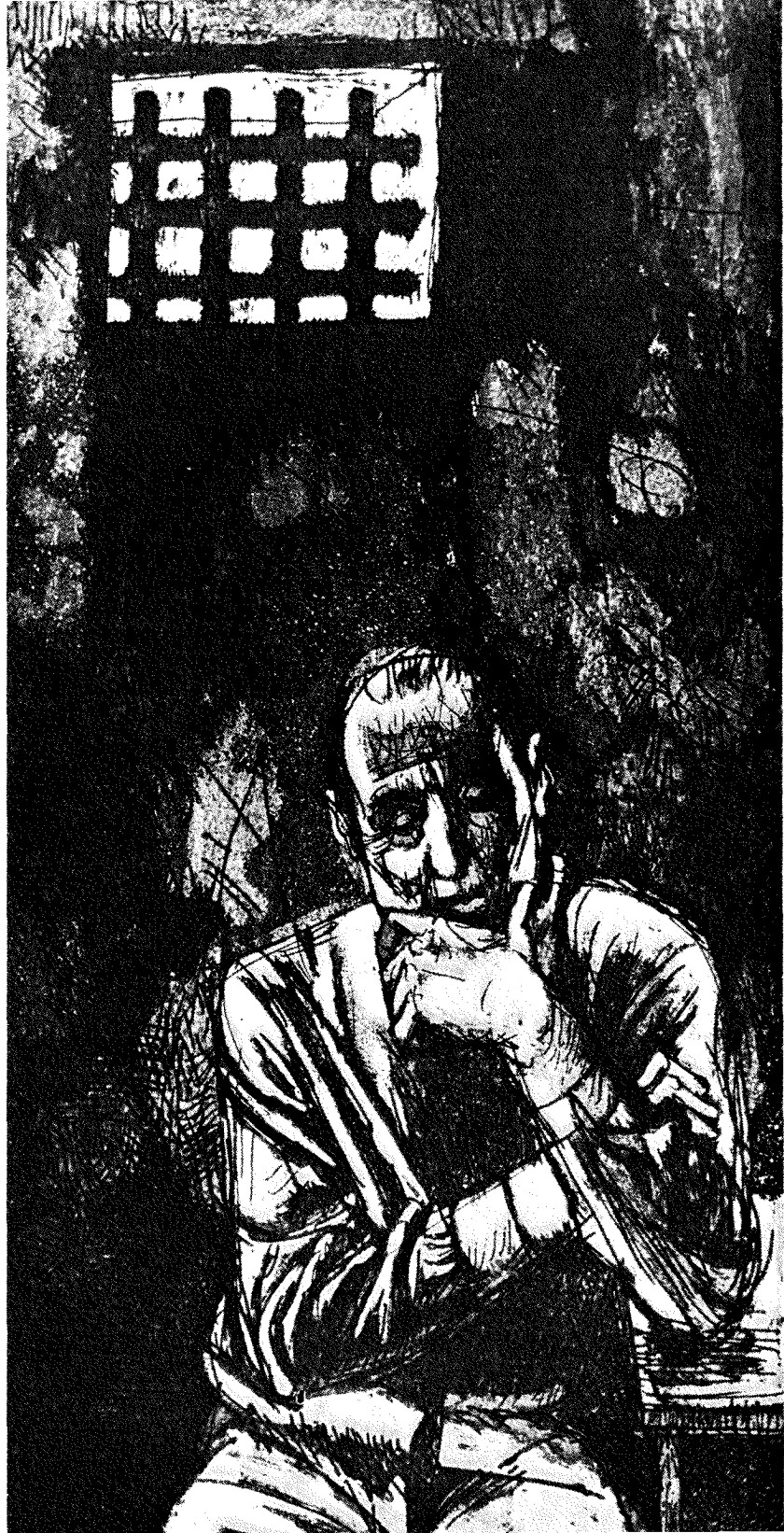
Največje težave so bile s tretjo pošiljko. Treh vagonov ni bilo lahko hitro izprazniti in blago odpeljati. Lojze Volk, komisar zaščite v Bevkah, mi je pravil, da so tisto noč blago dvakrat naložili, dvakrat so ga peljali proti Ljubljanici in še ga je nekaj ostalo za naslednjo noč. Vsega blaga tudi niso mogli prepeljati čez Ljubljanico, nekaj so ga skrili pod Kaminovim kozolcem, nekaj pa še bolj stran od Ljubljanice pri Lipovcu. Posebne težave jim je delala velika stružnica. Bilo pa je ravno v dneh, ko se je začela velika italijanska ofenziva na partizansko osvobodeno ozemlje. (Napad na Krim se je začel 16. julija 1942.) Dne 18. julija je prišla večja skupina italijanskih vojakov po desnem bregu Ljubljanice do Kamina. Po pripovedovanju Lojza Volka so Italijani najprej metali čez vodo bombe, nato so prišli čez, našli material pri Kaminu in pri Lipovcu in potem obe domačiji požgali. A tudi material, ki so ga partizani že odnesli, ni prišel ves tja, kamor je bil namenjen. Nekaj so ga partizani pustili na Prevali pod Žalostno goro. Med ofenzivo so ga Italijani našli. Tudi tam so potem požgali. Sicer pa tako vemo, da je bilo v tisti ofenzivi glavno delo italijanske soldateske požiganje slovenskih vasi in pobijanje civilnega prebivalstva.

Kakor smo v začetku videli, je bila pravzaprav glavna naloga vaše zaščite, da varuje civilno prebivalstvo pred okupatorjevim nasiljem in pred pobijanjem, požiganjem in rekvizicijami. Glede tega o zaščiti na vrhniškem področju ne moremo kaj posebnega povedati. Res je, da so po nekaterih vaseh zaščitniki ponoči stražili (v Blatni Brezovici, v Bevkah, na Drenovem griču in na Logu), da bi prebivalstvo pravočasno opozorili, če bi se vasi ponoči bližali Italijani. To pa je bilo dejansko vse, kar se tiče zaščite civilnega prebivalstva. Marsikje zaščita tudi ni imela potrebnega orožja, v Bevkah in Blatni Brezovici so imeli le po eno, dve puški. Drugod so imeli več orožja, na Logu so mi rekli, da so imeli spravljenega v posebnem bunkerju.

Pomembnejše je bilo sodelovanje vaških zaščitnikov v skupnih bojih s partizani. Sodelovanje starovrhniških zaščitnikov pri partizanskem napadu na postajo Verd smo že omenili. Pri tem napadu je sodelovalo tudi nekaj zaščitnikov iz Verda. O tem mi je prej omenjeni tovariš Kobi takole pripovedoval:

»Po predhodnem dogovoru naj bi se napada na postajo Verd udeležilo šest zaščitnikov z Verda, Nagode, brata Vidmarja, Kržič, jaz in še en tovariš. Z omenjenimi smo se zmenili, da se pred napadom zberemo pri Antončetu v Verdu. Toda

*Rudolf
Bergander:
(NDR)
Iz zbirke
»Stranka«
V zaporu,
1966,
jedkanica
in
akvatinta*

midva s Kržičem sva si morala še prej priskrbeti puški, ki sva ju imela skriti v nekem grmovju na mahu. Ko pa sva prišla tja, je bilo tisto grmovje posekano, pušk pa seveda nikjer. Poizvedovala sva in zvedela, da je tamkaj sekal neki Žakelj. Hitro sva se napotila k njemu. Ni dosti tajil, da je vzel puški. Rekel je, da ju je prenesel bliže k Ljubljani. Zahtevala sva, naj gre pokazat tisto mesto, a ni hotel iti, ker se je bal. Opisal pa nama je mesto dovolj natančno, da sva tudi sama našla puški. A vse nama je vzelo toliko časa, da sva zamudila napad. Ko sva se bližala postaji, je gori že pokalo. Neposredno pri napadu so sodelovali samo trije naši tovariši. Po napadu so odšli s partizani in se vrnili domov šele čez nekaj dni.»

Najpomembnejše izmed vsega pa je bilo sodelovanje zaščitnikov v večdnevni bojih, ki so jih bili dolomitski partizani v zadnjih dneh junija in v začetku julija leta 1942. V teh bojih so sodelovali zaščitniki iz več vasi, iz Podlipe, Stare Vrhnike in Ligojne, razen tega pa še zaščitniki iz vasi Dobravskega rajona. Takrat se je raztezala prek dolomitskega področja skoraj pravceta fronta, od Mizenga dola (za-selek blizu Zaplane) pa skoraj do Dobrave in Dravelj. Najhujši boji so se bili okrog Polhovega Gradca, Horjula, Ligojne in Dravelj.

V tistih dneh je prišla na področje Dolomitov II. grupa partizanskih odredov. Njen namen je bil prebiti se čez nemško-italijansko mejo na Gorenjsko, od tam pa naprej na Štajersko. Nemci so že vedeli za prihod teh partizanov in so mejo močno zastražili. Brž ko so partizani prišli na mejo, so se že udarili z Nemci. Prvo noč, to je med 30. junijem in 1. julijem, se je posrečilo prebiti se na nemško stran samo enemu bataljonu, dvema bataljonom pa šele 3. julija. Nemci so poskušali udariti partizanom v hrbet in so vozili vojaštvo skozi Polhov Gradec proti Črnemu vrhu. (Polhov Gradec je bil pod italijansko okupacijo.) Komandant Dolomitskega odreda Ježevnik navaja v svojem poročilu Glavnemu štabu, da so dolomitski partizani te Nemce napadli in jih kakih 30 pobili. Pa tudi Italijani bi bili radi obračunali z drugo grupo. Prvega julija so se vneli hudi boji pri Ligojni blizu Horjula. Pozneje so Italijani prodirali proti nemški meji in tako tudi skušali udariti II. grupi v hrbet. Poveljstvo Dolomitskega odreda se je odločilo za napad na Polhov Gradec, da bi bila II. grupa, ki se je tolkla že na nemški strani, razbremenjena. Napadli so 9. julija. Iz Ježevnikovega poročila je razvidno, da se je tega napada udeležilo tudi 30 zaščitnikov.

V tistih dneh je štab Dolomitskega odreda izdal nalog za splošno mobilizacijo vaše zaščite. Avgust Kenk, ki je bil nekaj časa komandir zaščite na Stari Vrhniki, mi je povedal, da so prejeli pozive, izdelane na šapirografu. Po vasi so jih raznašali Osredkar, Franc Rode in on. Njihovo zborna mesto je bilo nad Lavrinovim peskolomom.

Vaški zaščitniki so bili sprva mobilizirani samo za prekopavanje cest, zato so morali prinesiti tudi potrebno orodje, krampe, lopate, sekire in žage. Na cestah so kopali globoke jarke, ali pa spodžagali drevje, da je padlo čez cesto. S tem naj bi bili onemogočili gibanje sovražnikov motorizaciji.

Po partizanskem napadu na Polhov Gradec se je italijanska hajka v Dolomitih še okrepila in je trajala do 13. julija. V teh bojih so sodelovali tudi zaščitniki. Pogledimo, kaj pravijo o tem nekateri preživeli. Janez Malavašič, komisar zaščite v Podlipi, mi je povedal: »Najprej smo prekopali cesto Podlipa—Smrečje, čez cesto Smrečje—Rovte pa smo kar smreke podrli. Nato smo držali položaje nad Mizendolom. Tu nas je bilo dva do tri dni kakih 20 zaščitnikov iz Podlipe. Hrano smo dobivali pri Železniku. Do bojov pri nas ni prišlo. Italijani pa so po izdajalcih le zvedeli za vse to. Drugega avgusta so vdrli v Podlipo, požgali 17 poslopij, odgnali veliko živine, na Podpesku pa ustrelili 10 ljudi.«

Avgust Kenk mi je za starovrhniško zaščito povedal: »Od Lavrinovega peskoloma smo šli nad Kisovec nad Ligojno. Tam smo ležali na položajih več dni.«

Blizu starovrhniških zaščitnikov so bili na položajih tudi ligojniški zaščitniki, z njimi pa še 11 partizanov, ki jih je vodil Janko Kisovec. O tem mi je pravil Jože Novak. »Partizani so mobilizirali v Ligojni vse mlajše moške, tudi take, ki so bili za nas samo v začetku, na primer Bradeška. Ta je že prej poskušal kupovati orožje za snujočo se belo gardo, a so ga partizani posvarili. Tudi Ligojčani so ob tisti mobilizaciji delali zaseke na cestah, razen tega pa so ponoči še zažgali stebre lese-nega mostiča pod Ligojno. Ko je zjutraj prišel kaplan Kraljič v Ligojno maševat, mu je Bradeško koj povedal, kaj se pripravlja. Kraljič pa ni maševal, temveč je takoj odšel na Vrhniko k Italijanom. Ti so potem prišli s tanki. Mostič je bil slabo zažgan, tanki so prišli čez, le zadnji je zdrknil v jarek. Potem so se Italijani spopadli s partizani in zaščitniki, ki so imeli položaje nad Ligojno pri Razpotju. Nekaj Italijanov so partizani pobili, še več pa rani. Italijani niso silili naprej, vrnili so se in Ligojno požgali (8. julija).

Po teh velikih akcijah je začelo delo vaških zaščit, pa tudi sama organizacija na vrhniškem področju slabeti. To se je zgodilo deloma zaradi odhoda zaščitnikov v partizane, deloma zaradi razbijaškega in izdajalskega dela nastajajoče bele garde. Nekateri zaščitniki so postali pozneje zagrizeni belogardisti. To pa je vplivalo tudi na druge, prevzel jih je strah, kaj bo z njimi, saj je bilo po teh izdajalcih vse njihovo delo razkrito. Nekateri poznejši zagrizeni belogardisti so bili najbrž namenoma vrinjeni v vrste vaške zaščite prav zato, da bi razbili to množično organizacijo s širjenjem malodušja in izdajanjem najbolj zavednih zaščitnikov. Gotovo je bilo to tudi z Bradeškom, saj je izdal delo ligojnskih zaščitnikov.

Poglejmo, kako se je končala vaška zaščita v Ligojni. O tem mi je Jože Novak takole povedal: »Zaščitniki v Ligojni smo se že junija odpravili v partizane. Kar petnajst nas je odšlo na Mavsarjev grič, kjer naj bi dobili zvezo s partizani, teh pa ni bilo. Šest tovarišev je odšlo zvečer v Ligojno, češ da gredo domov še nekaj iskat. Seveda se niso več vrnili. Nas devet je potem le dobilo zvezo s partizani. Ko smo bili že partizani, smo šli čez nekaj časa iskat še tistih šest tovarišev, a so bili že vsi v beli gardi. Enega izmed njih, Hribčevega Toneta smo pozneje ujeli in ga odpeljali v Babno goro v štab na zaslišanje. Odločil se je, da postane partizan, čez dva meseca pa je dezertiral in spet šel v belo gardo.«

Še bolj značilen primer je bil v Podlipi. Tukaj je postal belogardist sam komandir zaščite Jakob Filipič in še nekaj drugih. Izdajalske niti pa so se spletle iz šentjošta oziroma iz šentjoške zadruge, ki je imela svojo podružnico v Podlipi. Predsednik zadruge je bil Jakob Žakelj, glavni organizator bele garde v šentjoštu. Z vsakodnevnimi stiki po zadrugi je razširjal po Podlipi tudi svoj politični strup. Jakob Filipič, njegov brat Jože, Lovro Kogovšek in še nekateri zaščitniki so hodili čez noč v šentjošt na stražo, ko so bili šentjoški belogardisti še v ilegali (bolj pred partizani kakor pred Italijani). To izdajalsko delo nekaterih podlipskih zaščitnikov so dolomitski partizani razmeroma pozno odkrili in še to zgolj po naključju. O tem mi je pripovedoval Karel Leskovec, ki je bil takrat v Dolomitskem odredu, kasneje pa je postal komandant Prešernove brigade.

»Neki večer po ustanovitvi šentjoške belogardistične postojanke prideva z Bončevim Ivanom, našim obveščevalcem k Jakobu Filipiču. Ta je začel tveziti, kaj bo sedaj z nami, to je s partizani, ko se je pojavila bela garda, ko nas ljudje vse bolj zapuščajo, da še v gozdu ne bomo več varni, da nas bodo vse pobili, da ne bomo imeli kaj jesti in podobno. Ivan mu ni ugovarjal in je še sam začel tožiti, kako ga skrbi, da sam ne ve, kaj bi napravil, kako bi se rešil. Tedaj je prišel Filipičev z barvo na dan. Začel nama je prigovarjati, naj greva v belo gardo v šentjošt, ka-

mor so šli drugi. Ivan je bil takoj za to, dejal je pa, da je v bataljonu še veliko takih, kakor sva midva, da bi se tudi ti radi rešili partizanstva. Tako smo se dogovorili, da drugi večer pripeljemo še te tovariše in potem skupaj odidemo v Šentjošt. Seveda smo res prišli, a namesto da bi bili odšli z njim v Šentjošt, je moral on z nami v partizanski logor. Šele ko smo ga zasliševali, smo zvedeli za vse niti, ki so jih razpletli šentjoški belogardisti.«

Tako kakor v Podlipi pa ni šlo povsod. Po drugih vaseh so si belogardisti pomagali z mobilizacijo, marsikje z nasilno. Marsikje so naše ljudi aretirali, jih zaprli v belogardistične postojanke, čez nekaj časa pa jih preoblekli in jim porinili puške v roke. Na pol zlepa, na pol s silo so mobilizirali na Stari Vrhniki, nekatere zaščitnike v Podlipi, v Bevkah, v Blatni Brezovici in tudi na Vrhniki. Z mnogimi izmed teh smo še imeli zveze, obveščali so nas o nameravanih hajkah, o postavljanju zased in o drugem. Tudi municije so nam prinašali. Nekaterim se je posrečilo rešiti se bele garde, a so se kmalu znašli v internaciji, mnogi so pozneje odšli v partizane, zlasti po kapitulaciji Italije, nekateri pa so postali, kakor sem že omenil, zagrizeni belogardisti.

Na Logu je prenehala vaška zaščita po veliki septembrski ofenzivi na Dolomite. Ko smo se partizani vrnili na staro področje, je bila na Logu že belogardistična postojanka. Belogardisti so začeli takoj zganjati nasilje nad našimi ljudmi. Mnogo zaščitnikov je v tistih dneh odšlo v partizane, mnogo (a tudi drugi naši ljudje) jih je pozneje končalo pri Kašlanovem gradu ali na Urhu.

Da bi rešili tisto, kar se je še rešiti dalo, se je štab Dolomitskega odreda odločil, da sam mobilizira tiste zaščitnike, ki so še ostali doma. Mobiliziral je po nekaterih hribovskih vaseh in na Drenovem griču, kjer bele garde ni bilo. Vendar se kaj prida ta mobilizacija ni obnesla, velik del mobilizirancev je že po nekaj tednih dezertiral, nekateri od teh so šli v belo gardo, ki bi drugače ne šli.

Iz vsega tega vidimo, da je na vrhniškem področju delo narodne zaščite dejansko prenehalo že proti koncu leta 1942. (IOOF je izdal šele junija 1943 odlok o splošnem razpustu narodne zaščite.) Propagandno, mobilizatorsko in drugo delo za boj proti okupatorju pa seveda s tem ni prenehalo. Osvobodilna fronta je ostala prav tako aktivna kakor prej, delo so prevzemali sami OF odbori, gospodarske komisije le-teh, predvsem pa SKOJ, ZMS in zlasti še AFŽ.

Borčevsko problematiko je treba obravnavati celovito

Skupščina socialistične republike Slovenije je sprejela v juniju Zakon o spremembah zakona o dodatku zaposlenim udeležencem narodnoosvobodilne vojne.

Po tem zakonu je osnova za priznavanje dodatka za borce republiško povprečje osebnih dohodkov zaposlenih iz preteklega koledarskega leta, povečano najmanj za toliko odstotkov, kot je v resoluciji ali v ustreznem drugem aktu Skupščine SR Slovenije o izvajanju gospodarske politike predvideno, da se bodo v tekočem letu v SR Sloveniji povprečno povišali osebni dohodki zaposlenih, največ pa za 25 %.

Osnovo za priznavanje dodatka za borce po prejšnjem odstavku določi za vsako leto Izvršni svet Skupščine SR Slovenije. Ta se uporablja od 1. januarja 1967.

Za prejšnji zakon o pokojninskem zavarovanju je v pozneje dodanem 265 a členu določil minimalne osebne dohodke upokojenih udeležencev NOV pred 9. septembrom 1943, in sicer v znesku 26.300 starih dinarjev in določal pogoje za pridobitev te pravice. Določbe 265 a člena prejšnjega zakona o pokojninskem zavarovanju so se za upokojene borce NOV uporabljale za vse območje federacije.

Višina tega dodatka za upokojene borce v Socialistični republiki Sloveniji tedaj ni ustrezala pa tudi dohodki zaposlenih borcev niso bili primerni. Republiška skupščina Socialistične republike Slovenije je zato na predlog Izvršnega sveta v letu 1964 sprejela republiški zakon o dodatku za zaposlene udeležence NOV. Ta zakon za pridobitev te pravice temelji na enakih kriterijih kot bivši 265 a člen zakona o pokojninskem zavarovanju in določa, da se borcem zagotavljajo osebni dohodki v višini republiškega povprečja osebnih dohodkov iz preteklega leta, povečanega za 25 %, in sicer tako, da pomeni dodatek za zaposlene udeležence NOV razliko med osebnimi dohodki iz delovnega razmerja in od Izvršnega sveta določeno osnovo. Razlika pa je bila odvisna tudi od leta udeležbe v NOV: borci od leta 1941 so dobivali 100 %-no, borci od leta 1942 90 %-no in borci iz leta 1943 (pred 9. septembrom) 60 %-no razliko. Iz evidence, ki jo je takrat vodil Republiški zavod za socialno zavarovanje se vidi, da je bilo leta 1964 3058 upravičencev do tega dodatka. Povprečni osebni dohodki so v tem letu znašali 36.000 starih din, osnova za dodatek pa je bila določena v višini 45.000 starih din. Za izplačilo dodatka je bilo porabljenih 38,600.000 starih dinarjev iz sredstev zveznega proračuna in 150,000.000 starih dinarjev republiških sredstev.

Hkrati s novim temeljnim zakonom o pokojninskem zavarovanju je Zvezna skupščina sprejela tudi zakon o dodatku za borce. Določbe tega zakona, ki še vedno velja, se razen višine dodatka ne razlikujejo od prejšnjega 265 a člena ZPZ. Sedanja ureditev dodatka za zaposlene udeležence NOV torej še vedno temelji za območje federacije na zakonu o dodatku za borce (Uradni list SFRJ, št. 52/64 in št. 35/65), h kateremu Zvezni izvršni svet vsako leto sprejme odlok o višini osnove. Temelj za določanje osnove po zveznem zakonu je povprečje osebnih dohodkov zaposlenih v SFRJ, doseženih v preteklem letu, ki se je zaokrožalo navzgor, zato je

bila vedno osnova nekoliko višja od ugotovljenega povprečja. V letu 1966 je bila ta osnova določena v višini 550 novih dinarjev.

Za območje SR Slovenije je republiški zakon razširil varstvo zaposlenih udeležencev NOV. Socialistična republika Slovenija je s svojim zakonom hotela odpraviti negativen vpliv naraščanja življenjskih stroškov med letom na osebne dohodke zaposlenim borcem NOV in je tedaj predpisala, da se povprečje osebnih dohodkov v preteklem letu poveča za 25 %.

Število upravičencev do dodatka za zaposlene udeležence NOV se je v naslednjih letih gibalo takole:

	1964	1965	1966
Zvezni dodatek	1.800	1.599	263
Republiški dodatek	3.850	3.720	2.610

Znižanje števila upravičencev do zveznega dodatka kaže, da se je v SR Sloveniji zmanjševalo število borcev na tistih delovnih mestih, na katerih so osebni dohodki nižji od zvezne osnove. Tudi število upravičencev do republiškega dodatka za zaposlene udeležence NOV se je znižalo, čeprav je v letih 1964, 1965 in 1966 z odlokom Izvršnega sveta določena osnova naraščala in je v letu 1966 dosegla 780 novih dinarjev. To moramo pripisati dejstvu, da so bili v tekočem letu doseženi višji povprečni osebni dohodki, kot pa je znašala osnova za borčevski dodatek. Povprečje dodatka za zaposlene udeležence NOV v letu 1966 je bilo v SR Sloveniji 115,80 novih dinarjev, medtem ko je ta znašal v letu 1965 81,50 novih dinarjev. Povprečje se je torej povečalo, kar je razumljivo, ker je bila osnova iz leta 1966 (780 novih dinarjev) za 90 novih dinarjev večja od prejšnjega leta.

Ureditev, kot jo določata sedanji zvezni in republiški zakon, je v preteklem obdobju ustrezala. Osebni dohodki v minulih letih namreč niso sledili povečanju življenjskih stroškov in so osebni dohodki borcev, posebno tistih na nekvalificiranih delovnih mestih, vedno bolj zaostajali za povprečnimi dohodki. Zato je bilo treba za uskladitev njihovih osebnih dohodkov določiti povečanje povprečnih osebnih dohodkov za 25 %.

Iz razpredelnice se vidi, da so inflacijske tendence vplivale na delovanje sistema, ki smo ga uvedli z zakonom o dodatku za zaposlene udeležence NOV, in zavirale uskladitev osnove za ta dodatek s povprečnimi osebnimi dohodki. Toda z izvajanjem gospodarske reforme se je naraščanje osebnih dohodkov nekoliko ustalilo, saj je družbeni plan SR Slovenije za leto 1966 predvidel porast nominalnih osebnih dohodkov za 34 %, realiziran pa je bil z 32 %. Za leto 1967 se predvideva le 10 % porast nominalnih osebnih dohodkov. Pri takšnem gibanju osebnih dohodkov lahko pričakujemo, da bo ob sedanjem sistemu dodatka prišlo do prehitre rasti osnove in torej novih neskladij, ki jih bo vsako leto težje odpravljati. Pri tem pa je treba opozoriti, da sedanji sistem tudi ne vzpodbuja delovnih organizacij k razporeditvi zaposlenih udeležencev NOV na ustrezna delovna mesta.

Napori za stabilizacijo gospodarstva, ki se že izražajo v gibanju osebnih dohodkov zaposlenih v naši republiki, silijo tudi k ponovni premotritvi instituta dodatka za zaposlene udeležence NOV. Očitno je, da bomo morali poiskati ustrežnejši element za določanje osnove, po kateri se uveljavlja borčevski dodatek, kot pa je pavšalno določeni odstotek povečanja povprečnega osebnega dohodka zaposlenih. S tem v zvezi je seveda najprej treba ugotoviti, da je dodatek kot oblika družbene pomoči zaposlenim borcem NOV še vedno potreben. Podatki o uživalcih tega dodatka kažejo, da je še precej borcev NOV, ki ne dosegajo osebnega dohodka v višini povprečnih dohodkov vseh zaposlenih.

Poglavitno vprašanje pri urejanju sistema materialne pomoči zaposlenim udeležencem NOV je torej določanje osnove za izplačilo dodatka. Ta bi morala slediti gibanjem povprečnih osebnih dohodkov v naši republiki. Zato je treba zagotoviti, da bi se osnova pravočasno valorizirala tako, kot se za tekoče leto predvideva porast nominalnih osebnih dohodkov. To pomeni, da naj bi osnovo v določenem letu predstavljal povprečni osebni dohodek zaposlenih iz preteklega leta, povečan za toliko, za kolikor se predvideva njegov porast z ustreznimi akti Skupščine SR Slovenije oziroma Izvršnega sveta.

Če upoštevamo vsa navedena dejstva je treba sedanji sistem določanja in uravnavanja borčevskega dodatka v SR Sloveniji spremeniti. Zakon po mnenju Izvršnega sveta ustreza tem namenom, hkrati pa mu daje možnost, da pri urejanju tega vprašanja vodi takšno politiko, ki bo ustrezala družbeni odgovornosti do borcev in materialnim možnostim, ki jih ima republika.

Na osnovi zakona bi znašala osnova za priznavanje dodatka v letu 1967 najmanj 906,40 novih dinarjev in bi bila za 126,40 novih dinarjev ali za 16,2 % večja kot lani. S tako določeno osnovo se bo število upravičencev povečalo predvidoma na najmanj 3000 oseb. Za izplačilo dodatka bi glede na ta predvidevanja potrebovali 6.240.000 novih dinarjev (za sam dodatek 4.680.000 novih dinarjev in za prispevke 1.560.000 novih dinarjev). V proračunu SR Slovenije je za leto 1967 v ta namen predvidenih 4.900.000 novih dinarjev. Preostala sredstva v višini 1.300.000 novih dinarjev bi morali še preskrbeti iz proračunske rezerve in iz sredstev, s katerimi bo republika razpolagala v letu 1968.

Sprejeto je bilo torej stališče, da ne gre za spreminjanje instituta dodatka zaposlenim borcem, temveč za spremembo sedanjega sistema določanja osnove za izplačevanje dodatka glede na to, da ta iz čisto družbenoekonomskih vzrokov ne ustreza, saj je tudi v preteklosti odigral svojo vlogo le do določene meje. Ugotovljeno je namreč bilo, da so kljub dokaj visoko postavljenemu odstotku za vsako leto povprečni osebni dohodki v naši republiki hitreje rastle kot osnova za republiški dodatek borcem. To dokazuje, da pavšalno odrejanje odstotkov ni najboljše merilo.

Spričo večje stabilizacije v gibanju osebnih dohodkov, do katerih je prišlo pod vplivom reformnih gibanj, bi namreč tako postavljen odstotek povzročil nova neskladja, ki jih z dosedanjimi zakoni nismo hoteli povzročiti. Poleg tega bi še nadaljnje reševanje problema po dosedanjih poteh pripeljalo do nezaželenih odnosov tudi znotraj samih kategorij borcev, to je med upokojenimi in tistimi, katerih pokojnine naj bi se odrejale na osnovi, ki sicer rabi za izračun dodatka. Končno je treba omeniti, da bi taka rešitev delno omejevala možnost, da bi dohodki borcev bili od povprečnih dohodkov iz rednega delovnega razmerja.

S sistemom, ki ga zdaj imamo, glede določanja osnove za borčevski dodatek, soglaša tudi organizacija zveze združenj borcev NOV in komisija za vprašanja borcev NOV pri Izvršnem svetu. Tudi Zvezni izvršni svet je pred kratkim sprejel odlok o določitvi osnove za izračunavanje zveznega dodatka za borce, ki se kot edini predpis te vrste uporablja v vseh drugih socialističnih republikah Jugoslavije. Osnova za določanje zveznega dodatka po tem odloku je 690 novih dinarjev, kar pomeni, da je celo nižja od povprečja osebnih dohodkov zaposlenih v federaciji. Osnova zveznega dohodka za borce se je od leta 1966 povečala za 140 novih dinarjev, in je še vedno za 90 novih dinarjev nižja kot je sedanja veljavna osnova po odloku Izvršnega sveta Slovenije iz leta 1966. Po predvidevanjih bo osnova za republiški dodatek letos vsaj za isto vsoto večja od sedanje republiške osnove, za kolikor se je letos povečala osnova za zvezni dodatek borcem.

Republiški zakon je bilo treba spremeniti že zaradi sprejetega zveznega zakona. Republiški zakon, kakršen je zdaj, ne posega v splošno ureditev dodatka za borce

po zveznem zakonu, ker je osnova za priznanje dodatka za borce v naši republiki še naprej v okviru zveznega zakona.

S spremembo zakona rešujemo samo enega od številnih nerešenih oziroma bolje rečeno, slabo rešenih vprašanj iz področja družbenega varstva borcev.

Iz poročil Izvršnega sveta je namreč razvidno, da so bili osebni dohodki zaposlenih udeležencev NOV kljub republiškem in zveznemu dodatku še vedno pod povprečjem, ker je bil republiški dodatek omejen s 25 %, medtem ko so se osebni dohodki povečevali v posameznih letih za 30 in celo več odstotkov. Sprejeta sprememba to neskladje popravlja, ker povišanje osnove ne bo več omejeno. Kljub tem spremembam pa ne moremo biti zadovoljni, ker z njimi nismo rešili osnovne pomanjkljivosti zakona, ta je namreč v tem, da nespodbudno vpliva na prizadevanje upravičencev dodatka, predvsem pa na delovne organizacije, da bi izboljšale organizacijo dela in na izvajanje ukrepov glede povečanja produktivnosti in s tem tudi osebnega dohodka.

Drugo vprašanje, ki je v najtesnejši zvezi s spremembo zakona o borčevskem dodatku pa je zagotovitev potrebnih sredstev. Iz pismene obrazložitve Izvršnega sveta je namreč mogoče videti, da je v republiškem proračunu premalo predvidenih sredstev v ta namen in da bo treba okrog milijon 300.000 novih dinarjev zagotoviti iz proračunske rezerve in iz sredstev, s katerimi bo republika razpolagala v prihodnjem letu. Tako so nekateri prepričani, da je način zagotavljanja sredstev za dodatke zaposlenim borcem skrajno neprimeren pa tudi nerazumljiv, saj je bilo že iz doslej veljavnih zakonskih določil popolnoma jasno, da je treba v proračunu zagotoviti celotna sredstva. Izgovor, da je splošno znano, da v proračunu primanjkuje sredstev, ni dovolj prepričljiv, ker je prav tako znano, da so bile kljub pomanjkanju sredstev nekatere potrebe na drugih področjih krite v celoti. Normalno bi bilo, da se iz proračunske rezerve pokrivajo predvsem nepredvideni izdatki, za katere obstaja upravičen razlog, da jih ni bilo mogoče pri načrtovanju proračunske potrošnje upoštevati. Potrebe po sredstvih za borčevski dodatek pa so bile znane že v začetku leta, še preden je bil sestavljen predlog proračuna. Zagotavljanje sredstev na račun proračuna za prihodnje leto pa je končno tudi v nasprotju z našim proračunskim sistemom, zlasti v pogojih reforme. Če pa si je kljub temu potrebno pomagati s takim pokrivanjem proračunskih potreb, bi bilo to seveda veliko bolj upravičeno na katerem koli drugem področju proračunskih izdatkov — to je mnenje nekaterih poslancev, ki so sodelovali v razpravi ob sprejemanju sedanjih sprememb zakona o borčevskem dodatku. Ker se bo krog upravičencev republiškega dodatka zaradi večje osnove razširil, ker nekatere delovne organizacije ne bodo mogle povečati osebnih dohodkov nad lansko raven, bo treba zagotoviti še dodatna sredstva, ki pa do konca leta ne bodo razpoložljiva.

Še bolj kot dodatek zaposlenim borcem pa so aktualni tudi drugi problemi, zlasti invalidsko varstvo, pokojnine, invalidnine, priznavalnine pa tudi stanovanjski problemi. Ti se rešujejo v posameznih občinah in delovnih organizacijah zelo različno. Pri tem malo upoštevajo potrebe in pravice borcev, pač pa se ravna po politiki dobre volje in pa seveda po razpoložljivih sredstvih. Posledica tega je, da so borci zelo različno deležni družbenega varstva in pomoči, čeprav imajo enake pogoje in pravice.

Ker so številni primeri iz tega področja nevzdržni, bi bilo prav, da bi se končno odločili za pripravo ustreznih analiz in predlogov za njihovo rešitev. Prav pa bi tudi bilo, če bi združili vso zakonodajo in druge predpise, ki urejajo varstvo borcev, ker za zdaj še ne poznamo, kateri predpisi imajo tudi izrazito socialno naravo.

M. G.

Dopolnjevanje ekonomskega mehanizma

Niti v vročih julijskih dneh pred dvema letoma, ko so poslanci v zvezni skupščini glasovali za sveženj zakonskih predlogov, s katerimi so načrtali reformne smernice, niti kasneje do zdaj v prizadevanjih za uresničitev tako zarisane smeri ni bilo mogoče trditi, da je ekonomski mehanizem na temelju teh smernic dokončno izoblikovan. Vedno je bilo poudarjeno, da ga je treba sproti prilagajati in uravnavati po praktičnih izkušnjah in zahtevah razvoja. Menda smo prav zdaj v času, ko moramo hkrati z analiziranjem dvoletnih reformnih naporov dopolniti ta mehanizem z novimi sestavnimi deli in tako olajšati njegovo delovanje ter pospešiti ekonomski razvoj. Nekatere zakonske predloge glede teh sprememb so dobili v roke poslanci že takoj po volitvah, na začetku delovanja zvezne skupščine v novi sestavi in mogoče bodo nekateri sprejeti še pred parlamentarnimi posetnicami.

Poglejmo samo najpomembnejše napovedane novosti. Predvsem ne moremo mimo glasnih napovedi o predpisih, ki bodo omogočili naložbe tujega kapitala v naše gospodarstvo. Morda so te res preglasne, pričakovanja pa prevelika, predvsem zaradi dveh razlogov: Tuji kapital ne bo pritekal v potokih, kot nekateri pričakujejo, ker je pripravljen sodelovati res le v zanimivih in perspektivnih poslih in ker že prve pripombe na predloge teh predpisov kažejo, da v njih niso kaj prida privlačna določila za tuje partnerje. Vse to je mogoče še opraviti, ker zakoni še niso sprejeti, vendar moramo imeti pred očmi dejstvo, da lahko računamo na tuje naložbe le takrat, če bo lastnik sredstev pri nas videl več koristi kot v domačem gospodarstvu ali drugje na vedno močnejšem in pestrejšem svetovnem investicijskem trgu. Tako kot bomo skušali s predpisi omejiti sodelovanje tujega kapitala dejansko na obojestransko koristne naložbe ter onemogočiti razne špekulativne poteze, nezaželene politične vplive in podobne škodljive posege, tako bomo hkrati s tem zagotovili v naši ekonomiji res le navzočnost močnih, zelo sposobnih tujih firm. V bistvu vse to pomeni le spremenjeno koristnejšo obliko pritegnitve tujega kapitala, saj bo namesto sedanjih posojil, ob katerih je tuji partner z garancijo naše narodne banke le spokojno pričakoval pritekanje anuitet, zdaj tudi on dejansko zainteresiran za rentabilnost svoje naložbe. Obenem to dejstvo prav nič ne spremeni že tolikokrat preskušenege dognanja, da je razvoj vsake nacionalne ekonomije odvisen predvsem od njenih lastnih sposobnosti. Zato je morda realno pričakovati, da bodo vse tuje naložbe v naslednjih letih predstavljale le nekaj odstotkov vseh investicij in nič več.

Ta novost temelji še na drugi težko pričakovani spremembi v ekonomskem sistemu, s katero želimo znotraj našega gospodarstva zagotoviti vsem vlagateljem udeležbo na dohodku, ustvarjenem na osnovi skupnih sredstev. Mogoče danes še niti ne moremo dovolj natančno presoditi pomembnosti takega predpisa, dejstvo pa je, da s tem oblikujemo osnove denarnega in kreditnega trga, o katerem do zdaj — razen deloma pri kratkoročnih kreditih — ni bilo mogoče govoriti. Sredstva se bodo dejansko usmerjala na tiste točke naše sila pisane slike investicijskih potreb, kjer bodo ekonomski rezultati optimalni. S tem bo tudi bančni mehanizem moral pri organiziranju in usmerjanju naložb zaživeti bolj poslovno, v skladu s potrebami gospodarstva in težnjami dinamičnega razvoja, obenem pa si lahko obetamo večjo učinkovitost investicij.

Trenutno najbolj otipljiv problem v dnevnih gospodarskih dogajanjih — visoke zaloge nekurantnega blaga — delno lahko uredimo že z novimi predpisi, ki dovoljujejo pokritje nastale izgube zaradi razprodaje blaga po znižanih cenah v treh

letih. Vendar pa s tem stvari še ne bomo dokončno uredili. Zato je slišati predloge, da bi morali nenormalen obseg terjatev in obveznosti med gospodarskimi organizacijami, ki je v veliki meri posledica visokih zalog, reševati z ostrejšim režimom plačevanja obveznosti do upnikov. Tako naj bi imeli ti absolutno prednost pred vsemi izplačili iz dolžnikovih sredstev, dopustiti bi bilo treba tudi možnost prisilne razprodaje dolžnikovih zalog, ne da bi bilo treba sprožiti formalni postopek za stečaj, v poštev pa pridejo še nekatere druge možnosti. Nemogoče je namreč še vnaprej dopuščati, da organizacijsko in materialno slabe delovne organizacije zavirajo poslovanje dobrih proizvajalcev. Pri tem je treba upoštevati, da kljub vsem zahtevam in pritiskom ne bo popuščanj v sedanji restriktivni kreditni politiki. Mogoče bi bili potrebni le dodatni ukrepi za kreditiranje prodaje blaga za izvoz, nekatere olajšave glede izvoza opreme na kredit in morda nekateri posegi, s katerimi naj bi omejili interes bank, da zaradi visokih zamudnih obrestí kreditirajo slabša podjetja.

V skladu s težnjami naše reforme je prav gotovo blizu čas, ko ne bomo mogli drugače, kot s praktičnimi potezami liberalizirati tudi režim cen. O tem imajo na zavodih za cene dovolj zahtev proizvajalcev, ki pa do zdaj niso bile upoštevane. Kot kaže, bi brez nevarnosti lahko dopustili svobodnejše oblikovanje cen na nekaterih področjih. V mislih imamo predvsem blago, kjer je uvoz povsem liberaliziran in pa primere, ko proizvajalci zaradi visoke proizvodnje in konkurence nimajo možnosti zviševati cene oziroma sklenejo v tem smislu ustrezno pogodbo.

V zadnjem času je vse pogostejše slišati tudi glasove o nujnosti ponovne obdavčitve ekstra dohodka. Glede na to, da je bil nekaj pred izglasovanjem reformnih smernic ta instrument odstranjen iz našega ekonomskega mehanizma z napovedjo, da ga je treba nadomestiti z ustrežnejšim, ponovne razprave o tem pravzaprav ne presenečajo. Važno pa je, da so te razprave sila argumentirane in premišljene. Ni treba posebej poudarjati, kako sta škodovala rasti produktivnosti bivši davek na ekstra dohodek. Ta obremenitev, ki je grobo kršila načela delitve po delu, je namreč dejansko pomenila davek na produktivnost. Prizadela je najboljše gospodarje, zato so podjetja zniževala osnovo za izračun te obremenitve z nepotrebnim zaposlovanjem delovne sile, s povečevanjem raznih stroškov itd. Nekateri ekonomisti so takrat ocenjevali, da je s tem gospodarstvo izgubilo veliko več sredstev kot pa je predstavljal v državnem proračunu ves tako zbrani dohodek. Ni treba posebej poudarjati, kaj bi pomenilo v sedanjih prizadevanjih za uresničenje reformnih načel, če bi se ponovno nepremišljeno odločili za tak instrument. To smo do zdaj že večkrat poskušali, vendar smo po kratkotrajni praktični uporabi tega instrumenta vedno uvideli, da je stvar zelo škodljiva. Dejstvo pa je, da so se po vsakem takem neuspehu stalno pojavljale ocene, da ne gre za ekonomsko neosnovano tezo o ekstra dohodku, ampak za slab in neustrezen instrument, s katerim zajemamo ta ekstra dohodek. S tem so seveda želeli avtorji teh mnenj odvrniti pozornost od ekonomske nevzdržnosti teze o ekstra dohodku in jo preusmeriti na povsem tehnične probleme. V sedanjem samoupravnem blagovnem gospodarstvu imamo pravzaprav lahko samo en vir ekstra dohodka — monopolni položaj posameznih podjetij. Menda ni treba posebej poudarjati, da z obremenjevanjem na monopolnem položaju ustvarjenega ekstra dohodka monopola ne uničimo. Zato je glavna naloga ekonomskega sistema preprečiti nastajanje monopolnih situacij, kar pa z davkom na ekstra dohodek ni mogoče. Tu pridejo v poštev drugi primernejši instrumenti, kot je zniževanje carin, usmerjanje kreditov, intervencijski uvoz itd. V tej smeri pa naša gospodarska reforma deluje.

Ko smo že govorili o pomembnosti zniževanja s svetovnim trgom, moramo omeniti, da samo z liberalizacijo zunanjetrgovinskega in deviznega režima v začetku letošnjega leta še nismo dokončali oblikovanje tega področja našega ekonomskega

sistema. Čimprej moramo sprejeti še druge potrebne notranje predpise, s katerimi bomo znotraj naših meja ustvarili enotno jugoslovansko tržišče delovne sile, blaga in kapitala. S tem bo ekonomija opravila tudi sila pomembno delo pri krepitvi dobrih mednacionalnih odnosov. Šele potem lahko računamo tudi na odstranjevanje raznih tržnih ovir v širšem gospodarskem prostoru. V tem smislu pa moramo nujno navezati ustrezne stike in sporazume z najvažnejšimi ekonomskimi grupacijami — EGS-om, EFTO in SEV-om. Brez tega pri našem povezovanju s svetovnim trgom kljub sproščenemu deviznemu in zunanjetrgovinskemu režimu ne bomo dosegli pričakovanih uspehov. Brez tega pa tudi ni mogoče računati na konvertibilni dinar kot edino objektivno merilo lastnih sposobnosti. Ta lahko nastane le ob vseh naštetih prizadevanjih in stabilnem razvoju, pomeni pa merilo brez katerega ne moremo vsak čas vrednotiti svoj dohodek, nimamo meril za naložbe, za produktivnost in standard. Vse to pa je pogoj za zrelo stabilno družbo, ki sodobno subtilno in humano usmerja svoj razvoj s skromno mero oblasti v rokah države.

T. K.

Do dna ne prideš...

Po naključju se peljem v avtomobilu direktorja velikega podjetja. Njegov naj-novejši rekord je res udobno vozilo in pomladno razrite belokranjske ceste sploh ne čutimo.

Vsi poslušamo direktorjeve spomine z nekaj narejene in nekaj resnične pozornosti. Spomine, ki mu jih budi vas, skozi katero se izzivalno prezibavamo, pa pokrajina pod nami in ne nazadnje nekateri ljudje, ki se ozirajo za širokim, za tisto cesto res preširokim avtomobilom.

Spomine na leta, ko so bili ljudje in njihova življenja odvisna od njegovih odločitev: tam gori je s svojo iznadljivostjo izvlekel svojo četo iz italijanskega obroča, ne da bi bil kdo od njegovih dobil eno samo prasko; čez pobočja na desni je vodil umik dvesto ranjencev in doživel prvo razočaranje nad človekom, v katerega je zaupal od začetka do konca. In vendar ga je ravno ta človek usmeril tja, kjer se je razživel njegov mladostni zanos, in iz česar je nazadnje zrastle njegovo sedanje direktorstvo.

Zdaj pretehtava to dvojje, za njegovo življenje tako usodnih dogodkov: svetlo spodbudo in grenko razočaranje in mu je žal izobraženca, ki mu je dal vizijo človečnosti in mu jo potem tako iznenada tudi odvzel.

Sivo blede, suhi intelektualci pa je ostal pri točilni mizi in nevsiljivo čakal, da se ga spomnijo, ali obisk je bil velik, ko smo odhajali. Zdaj ko direktor pretehtava teži teh dveh dejanj, je upokojeni intelektualci gotovo že prišel na vrsto, direktor pa ne more uskladiti prvega z drugim, saj je človek vendar scela, iz enega kosa, iz enega srca, iz enega razuma. Ugiba in ugiba o vzrokih, ali zaman, ne najde jim opravičujoče teže.

Potem se približujemo na cilj in vprašanje v direktorju ugasne: zbrana družba nam napolni oči in misli.

Intelektualec ob točilni mizi je v hipu pozabljen in prepuščen svojemu mi-nevanju.

Francè Vurnik

Lea Grundig (NDR): Za Vietnam II, 1966, suha igla (VII. MGR)

Komunistično gibanje v sodobnih pogojih

BRANKO PRIBIČEVIČ

Približno 10 let že doživlja svetovno komunistično gibanje globoke in pomembne spremembe. Zajele so tako rekoč vse važnejše vidike njegove doktrine, politike in strukture. Bistvo in smisel teh idejno-političnih premikov je boj za demokratizacijo gibanja, za ponovno uveljavitev nekaterih tradicionalnih, pristnih socialističnih vrednot in načel ter za nove usmeritve in oblike, ki bodo ustrezale dinamičnim zahtevam sodobnega revolucionarnega časa. V novih primerih so ti premiki potekali v procesu destalinizacije, v obliki boja proti stalinističnemu dogmatizmu in sektaštvu. V širokem soočevanju med demokratičnimi in konservativno-birokratskimi silami, ki delujejo v gibanju, so se odprla mnoga vprašanja in razmišljanja, pojavili so se številni novi problemi.

Eno takih področij, na katerem so se pojavila številna vprašanja in razmišljanja, pa tudi resni politični problemi in težave, so notranji odnosi v gibanju.

Revolucionarno gibanje je doživelo v minulih desetih letih velike spremembe v strukturi, naravi in oblikah odnosov med komunističnimi partijami. Načela in oblike sodelovanja, ki so prej bile značilne za odnose med partijami, so postale zastarele in neustrezne. Razlogov za to je bilo več.

Eden izmed važnih je bil vsekakor v odkrivanju in spoznavanju številnih slabosti in deformacij v dotedanjih odnosih med komunističnimi partijami. Njihovo bistvo je bilo, da so bistveno podirale načela o samostojnosti in enakopravnosti partij. Izkušnje so pokazale, da oblike sodelovanja in norme v medpartijskih odnosih marsikdaj niso bile dovolj ustrezne za uresničevanje teh temeljnih načel.

Druga stvar, ki je neposredno vplivala na široko ponovno preučitev celotnega področja notranjih odnosov v revolucionarnem gibanju, je spopad med protidogmatskimi in dogmatskimi silami znotraj gibanja. Praksa stvarnih političnih odnosov je zdaj spodbila trdno enotnost z neizbežnim centralističnim vodenjem, ki je bilo prej osnovni okvir in model odnosov v gibanju. To je postalo zastarelo. Spopad med temi usmeritvami je hkrati zelo močno poudaril tudi potrebo poiskati nova pota in oblike za urejanje medpartijskih odnosov ter razvijati take institucionalne rešitve in taka načela, ki bodo te odnose postavila na nove osnove.

Toda najvažnejše razloge za te spremembe je vendarle potrebno poiskati kar v samem razvoju gibanja, v njegovi povečani moči in vplivu. Odnosi, kakršni so se uveljavili v prvih razvojnih letih gibanja, so zaostali za njegovim poznejšim razvojem. Takrat, pred tolikimi leti, so se komunistične partije šele začele oblikovati kot posebna skupina v svetovnem delavskem in socialističnem gibanju. Takrat so računale na neposredno svetovno socialistično revolucijo, pred njimi je bil obožčen spopad med silami proletariata in buržoazije v svetovnem merilu in večina partij je takrat pridobivala šele prve izkušnje v oblikovanju revolucionarne organizacije, taktike in strategije.

Po drugi strani pa so bile partije takrat večinoma razmeroma maloštevilne skupine, ki so jih sestavljale skrajne delavske levice. Le ena partija je bila nosilec oblasti itd. V vseh naštetih zadevah so nastale odtlej velike in pomembne spremembe. Tako imajo zdaj že številne partije bogate izkušnje v revolucionarnem boju in močno mesto v delavskem gibanju svojih držav. Socialistična preobrazba zdaj ni več zasnovana na splošnem svetovnem revolucionarnem prevratu, namesto ene komunistične partije jih je zdaj že veliko odgovornih za razvoj držav, v katerih so postale prva politična sila itd. Okoliščine boja za socializem so se spremenile potem še v mnogih drugih vidikih. Socialistične sile so danes veliko širše kakor pred desetletji. V fronto boja za socializem so se vključila številna napredna ljudska gibanja in še nekatere druge napredne sile v državah, ki so še pred kakimi desetimi leti bile del velikih kolonialnih imperijev. V razvitih kapitalističnih državah je delavski razred izbojeval mnogo zelo pomembnih socialno-ekonomskih in političnih pridobitev, ki bistveno vplivajo na oblike boja za družbeno preobrazbo, pa tudi na odnose med silami, ki sodelujejo v teh družbenih procesih.

Posebno važen in zapleten je nov moment v odnosih med komunističnimi partijami: več partij na oblasti. Glede na nekatere bistvene značilnosti političnih sistemov v teh državah (povezanost in celo tudi delno zraščanje partijske in državne strukture) so odnosi med partijami dobili tudi nekatera obeležja meddržavnih odnosov.

Demokratske sile svetovnega komunističnega gibanja so že zabeležile velike uspehe v uvajanju nove oblike odnosov. Uspehe so dosegli tako na področju teoretičnih konceptov, kakor tudi na področju medpartijskih odnosov. V številnih partijskih dokumentih in teoretičnih razpravah je bilo načelo o enakopravnosti in samostojnosti vseh revolucionarnih partij ponovno potrjeno. Velik korak naprej je bil storjen tudi v znanstvenem oblikovanju vsebine teh temeljnih načel. Prav tako je pomemben prispevek za znanstveno osvetlitev vsebine in izvajanja načel proletarskega internacionalizma. Načelno je bila dokazana nevzdržnost teze o vodilnem središču kot bistvenem obeležju svetovnega komunističnega gibanja. Številni dokazi navajajo, da v sodobnih razmerah ni opravičila za kakršenkoli vodilni center. Še več, vsak poskus, da bi uvedli tak center, bi lahko samo škodoval revolucionarnemu gibanju. Namesto enovitosti vedno bolj prodira kot osnovni okvir in zasnova odnosov znotraj gibanja teza o *enotnosti v različnostih*.

Tovariš Tito je na VIII. kongresu ZKJ takole razložil stališče jugoslovanskih komunistov do problema odnosov v sodobnem revolucionarnem gibanju:

»Kakšni naj bodo po našem odnosi med komunističnimi partijami? Glede na okrepitev socialističnih sil v svetu, glede na različne oblike, v katerih se te sile pojavljajo, in glede na zapletene okoliščine, v katerih delajo, je postal obstoj kakršnegakoli centra vseh akcij in vse dejavnosti mednarodnega delavskega gibanja škodljiv. Stari Stalinovi in »novi« Mao Ce Tungovi koncepti o vodstvu svetovnega revolucionarnega gibanja so zašli v ostro nasprotje s povečano politično in moralno odgovornostjo vsake partije pred svojim narodom ter njegovimi specifičnimi težnjami in potrebami. Zato sodobne zahteve po samostojnosti in neodvisnosti partij in držav v njihovem delovanju ne izvirajo samo iz privržnosti kakšnemu načelnemu gledišču, marveč so predvsem današnja realna potreba po samostojnosti in odgovorni akciji v skladu z razmerami vsake posamezne države. Z internacionalizmom niso v protislovju razlike v notranjih posebnih razmerah, na podlagi katerih naj vsaka partija tudi deluje; internacionalizem se ne začneja tam, kjer se končujeja avtonomija in neodvisnost. Resnična revolucionarna enotnost in socialistična solidarnost morata temeljiti na taki skupnosti koristi in pogledov, ki izvirata iz popolne samostojnosti in odgovornosti vsake posamezne partije. *Danes, je še posebej poudaril tovariš Tito na VIII. kongresu ZKJ, je v mednarodnem delavskem gibanju bolj kot kdajkoli potrebna taka enotnost, ki ne prikriva, marveč nasprotno, upošteva razlike*. Sicer pa popolne enotnosti v mednarodnem delavskem gibanju niti nikoli ni bilo...«

Pomembni rezultati so bili prav tako doseženi tudi v praktičnih medpartijskih odnosih. Vse bolj se uveljavljajo načela o enakopravnosti, samostojnosti in nevmešavanju v notranje zadeve. Postopoma prodira spoznanje, da so v stališčih posameznih partij neizogibne in zakonite tudi razlike. Za sodelovanje zdaj ni več potrebna popolna istovestnost stališč in idejno-politične osnove.

Popolnoma razumljivo pa je, da ostajajo na tem področju še vedno odprta številna vprašanja. V nekaterih primerih gre za to, da sodobna marksistična misel nekaterih problemov še ni začela bolj vsestransko preučevati. Spet v drugih primerih imajo posamezne partije ali druge skupine, ki delujejo v gibanju, do raznih vprašanj različna stališča. Kot primere takih odprtih vprašanj v problematiki medpartijskih odnosov lahko navedemo več stvari, ki so še zlasti pereče v sedanjem obdobju: vrednost in koristnost večstranskih oblik medpartijskih stikov, vsebina koncepta o enotnosti v različnostih, koristnost in možnost splošne linije gibanja, oblika odnosov v primeru, kadar gre za večja načelna razhajanja itd. V okviru teh odprtih vprašanj so danes še posebej aktualna in pomembna pota in oblike stikov med partijami oziroma komunisti, ki ne delujejo v eni in isti partiji, in to v primerih, ko so glede posameznih vprašanj različne ocene in različna stališča. Nastane vprašanje, kako razpravljati o teh razlikah. Kakšna naj bo pot v naših prizadevanjih, da pridemo do znanstvene resnice, do stališč, ki nas bodo zbližala in združila? Navsezadnje je vprašanje v tem, *ali je v primerih, ko so o nekaterih važnejših vprašanjih različna gledišča, potrebno o tem razpravljati in kako*.

Mnenja v tej zvezi, s katerimi se srečujemo v sodobnem komunističnem gibanju, so zelo različna. Ena stran zastopa gledišče, da o spornih vprašanjih, zlasti če gre za notranje probleme in politiko posameznih partij, ne bi razpravljali, ker lahko to pripelje do vmešavanja v notranje probleme prizadete partije, to pa škoduje enotnosti in sodelovanju. Druga stran pa pravi, da je v takih zadevah razprava potrebna. Še večje so razlike o tem, *kako razpravljati*. Medtem ko se v demokratičnem in naprednem delu komunističnega gibanja vedno bolj uveljavlja gledišče,

da prek razlik ni mogoče iti, kakor da jih ni, in da je dolžnost partij razpravljati tudi o vprašanjih, glede katerih so njihove izkušnje in stališča različna, kadar se postavi vprašanje o poteh in oblikah razpravljanja o spornih vprašanjih, so razlike še nadalje precejšnje. Te razlike gredo od stališč, ki predlagajo odprto demokratično razpravo o vseh in tudi o »najobčutljivejših vprašanjih«, do mnenj, da javna razprava, javno soočevanje različnih stališč in argumentov ni možno. Po tem drugem gledišču je o razlikah mogoče razpravljati samo po uradnih kanalih medpartijskega komuniciranja, ki praviloma izključuje javno razpravo.

Kako zapleteno in sporno je to vprašanje, vidimo tudi po tem, da so celo med silami, ki načelno sprejemajo možnost odkrite razprave, precejšnje razlike. Tako so na primer znatne razlike v tem, o katerih vprašanjih je mogoče javno razpravljati, »kako daleč je mogoče iti« v javni razpravi? Kako zagotoviti, da odprta razprava ne bo razlik še poglobila? Kje je meja med odkritim obravnavanjem problemov, s katerimi se srečuje kakšna partija, in vmešavanjem v njene notranje zadeve?

To so samo nekatera vprašanja, s katerimi se nujno srečujejo revolucionarne sile, sprejemajoče stališče o možnosti in potrebi javne razprave. Vsestransko obravnavanje teh vprašanj je lahko zelo koristno v boju za take odnose in tako ozračje v gibanju, ki bodo omogočili plodno in tvorno razpravljanje. Gledišče v tem sestavku je, da je v sodobnem revolucionarnem gibanju javna razprava o problemih, glede katerih so stališča in ocene različne, ne samo dopustna in možna, ampak tudi prepotrebna. Ker pa je tema zelo zahtevna in v nekaterih vidikih tudi še premalo preučena, je očitno, da sistematična obravnava, ki bi zajela tudi odgovore na vsa tu sprožena vprašanja, presega okvire in obseg tega prispevka. Vendar pa je lahko že preciziranje nekaterih važnejših vidikov tega problema in opozorilo na zadeve, ki zahtevajo odgovor, koristno za reševanje raznih praktičnih vprašanj, ki se porajajo v odnosih med komunističnimi partijami.

*

Eden izmed važnih razlogov, zakaj se na tem področju srečujemo s številnimi težavami in odprtimi vprašanji, je vsekakor v tem, da ima komunistično gibanje razmeroma malo praktičnih izkušenj v razvijanju in negovanju takega boja mnenj. V tem pogledu so pomembna izjema prva leta v razvoju komunističnega gibanja, ko je bila javna razprava normalen pojav v odnosih med marksisti-revolucionarji in njihovimi organizacijami. Pri tem je imel posebno važno vlogo Lenin. V razpravah, ki jih je imel med prvo svetovno vojno s posameznimi predstavniki evropske socialistične levice in pozneje v okvirih komunistične internacionale z nekaterimi uglednimi osebnostmi novih revolucionarnih partij, je postregel s številnimi primeri borbene, vendar konstruktivne kritike, odkritega razpravljanja, ki ne ločuje, marveč zbližuje in združuje.

Od sredine dvajsetih let pa vse do nedavnega so veljali v komunističnem gibanju taki odnosi, ki niso dajali večjih možnosti in prostora za odkrito razpravo. V monolitni enotnosti, ki so jo razglasili za prvi zakon in načelo v urejanju odnosov znotraj gibanja, je bilo izhodišče v tem, da je v svetovnem merilu samo en resnični, pravi interes delavskega razreda. Komunistične partije, ki morajo v svoji politiki in doktrini uresničevati ta skupni enotni interes, torej ne morejo v nobenem važnejšem vprašanju stati na različnih pozicijah. Če obstaja samo en resnični in vsesplošni interes svetovnega proletariata, potem ni mogoče pričakovati upravičenih razlik v stališčih posameznih partij, ki želijo zastopati interese tega razreda.

Na podlagi take vsekakor zelo poenostavljene podobe sodobnega sveta, v kateri ni bilo prostora za specifičnosti posameznih držav in delov sveta, s tem pa tudi ne za različne interese, naloge in stališča, je svetovno komunistično gibanje razvilo kot model svojih notranjih odnosov visoko centralizirano, hierarhično ustrojeno in monolitno strukturo. Ta struktura se je najbolj pokazala v ustroju in delovanju komunistične internacionale, njeni glavni elementi pa so se v marsičem obdržali tudi še po razpustu te organizacije.

S stališča kroženja idej se je enovitost pokazala kot skrajno neustrezen okvir in osnova. Idejni tokovi so neizogibno spremljali gibanje političnih odnosov. Danes, ko imamo za seboj izkušnje prehojene zgodovinske poti, lahko ugotovimo, da sta bili za politične odnose v okoliščinah enovitosti tipični dve popolnoma nasprotujoči si poziciji: ti odnosi so težili za tem, da se oblikujejo bodisi v popolno istovetje in skladnost ali pa v popoln spor in razcep. Sredine med tema dvema skrajnostima ni bilo. Možnosti so bile do skrajnih meja poenostavljene: ali popolna istovetnost

gledišč ali spor z uničujočimi posledicami. V minulih petih desetletjih so imeli odnosi v glavnem prvo obeležje. Bodisi prostovoljno bodisi pod pritiskom iz »centra« so ti odnosi do drugih tokov v delavskem gibanju in preostalem svetu dajali vtis o popolni istovetnosti stališč. Edina druga možnost med večjim delom zgodovine je bil odprt in najpogostejše izredno oster spor, ki je vodil do prekinitve odnosov, včasih pa še do hujših posledic. Za problem, ki ga tu obravnavamo, je bistveno, da v dosedanji zgodovini, razen v najnovejšem obdobju, nismo imeli pomembnejših primerov, ko bi se med partijami pojavile razlike in večjih vprašanjih, ne da bi bile te razlike hkrati povzročile tudi spor.

Taka vrsta političnih odnosov očitno ni dajala resnejših možnosti za svobodnejšo izmenjavo idej, za odkrito razpravljanje o zadevah, glede katerih so bila stališča različna. Če sta izhodišče enotnost in istovetnost koristi in nalog vseh delov gibanja, potem niti ni mogoče, da bi obstajale upravičene razlike v pogledih. V primeru, da se take razlike vseeno pojavijo, pa bi jih obravnavali kot rezultat napačne analize, napačnega izvajanja splošnih načel in splošne linije ali pa kot rezultat prodora tujih, najpogostejše sovražnih ideoloških stališč. V takih primerih se je uveljavilo mnenje, da je dolžnost vodilnega centra ali koga drugega, ki ima večje politične izkušnje in bolje pozna revolucionarno teorijo, da prek uradnih kanalov medpartijskega komuniciranja pomaga organizaciji, ki »greši« ali »odstopa«, spoznati napako in se vrniti na enotno splošno linijo gibanja.

Kadar so nastali spori, okoliščine za javno razpravo niso bile veliko ugodnejše. V ostrem političnem spopadu, ki je pogosto težil za tem, da drugo stran popolnoma kompromitira in izobči, v soočevanju idej in stališč niso skušali ugotavljati resnice, pospeševati skupne stvari socialistične revolucije, marveč so tudi na tem področju prevladovala vodila in merila političnega obračunavanja.

Tega seveda ni mogoče jemati za splošno pravilo, temveč prej za težnjo. Izkušnje komunističnega gibanja, tudi novejšega datuma, potrjujejo, da javna razprava v okoliščinah političnega spora hitro preraste v politično polemiko, marsikdaj pa gre tudi čez meje polemike in tedaj se začenjajo hudi in nenačelni obračuni. Kot primer za to je mogoče navesti napade na KP oziroma ZK Jugoslavije med sporom z informbirojem ali polemiko vodilnih sil KP Kitajske in albanske partije dela s komunističnimi partijami, ki se ne strinjajo z njunimi političnimi stališči.

Po drugi strani pa velja opozoriti na pojav, da je v nekaterih primerih prav konfliktna situacija in razprava, ki je na tej podlagi nastala, dala pomembne sadove in spodbudila razvoj znanstvene misli ter premaknila meje našega poznavanja problemov sodobnega sveta in še zlasti raznih vidikov boja za socialistično preobrazbo. Tu je mogoče kot primer navesti politično teorijo ZKJ in socialistično misel pri nas, ki je zabeležila velike uspehe prav v okviru ostrega soočevanja z dogmatizmom v okoliščinah političnega konflikta.

*

V minulem desetletju so nastale na raznih področjih odnosov v komunističnem gibanju pomembne spremembe. Kakor smo že omenili, so dogodki v marsičem prerasli enovitost ter jo zavrgli tako kot okvir kakor tudi kot model odnosov v gibanju. Še bolj se je uveljavilo gledišče, da komunističnemu gibanju ni več potreben noben naredbodajni vodilni center. Nasprotno, vse bolj se uveljavlja potreba po kar največji samostojnosti in enakopravnosti vseh partij.

Za razliko od prejšnjih načelnih pozicij, ki so izključevale upravičenost razlik v glediščih, postajajo zdaj take razlike vedno bolj na široko, tako rekoč zgodovinska nujnost. V vrstah ZKJ je to gledišče zlasti močno prodrlo že med razpravami o programu ZK. Tovariš Kardelj je v tej zvezi poudaril na VII. kongresu ZKJ, da je »...naravno, če so med komunističnimi partijami razlike glede ideoloških vprašanj, ki se nanašajo na nadaljnje razčlenjevanje in izvajanje znanstvenih ugotovitev marksizma-leninizma. Boj mnenj, ki se v takih vprašanjih nujno poraja, je v bistvu faktor socialističnega napredka...«

Pismo CK KP SZ, poslano CK KP Kitajske v začetku leta 1963, in objavljeno v moskovski Pravdi 3. aprila 1963, pravi o vzrokih razhajanj naslednje:

»Ne zapiramo oči pred tem, da lahko nastanejo v vzajemnih odnosih socialističnih držav različna stališča do teh ali onih vprašanj glede notranje izgradnje in mednarodnega komunističnega gibanja, do različnega pojmovanja oblik in metod našega sodelovanja. To je možno zato, ker so države svetovnega socialističnega sistema na različnih stopnjah v izgradnji nove družbe, ker njihove izkušnje v razvoju odnosov z zunanjim svetom niso v vsakem pogledu enake.«

KP Romunije je 28. februarja letos v svojem glasilu »Scantea« še bolj naglasila neizogibnost različnih pogledov in stališč:

»V življenju delavskega gibanja ni samo po sebi negativno, če obstajajo različna mnenja... Koristi revolucionarnega boja zahtevajo priznanje dejstva, da je različnost neizogiben in nepovraten zgodovinski okvir za delovanje komunističnih partij. Enotnost je mogoče oblikovati, razvijati in utrjevati samo ob raznovrstnosti v položajih in razlikah v glediščih kot objektivnem pojavu, samo ob širokem razvijanju pobude, revolucionarne misli in prakse v delovanju vsake posamezne partije... KP Romunije meni, da je samostojno določanje politične linije, taktike in strategije, poti, oblik in metod dela izključna in neodtujljiva pravica vsake partije.«

Partija dela Koreje pa je 12. avgusta 1966 v svojem glasilu »Rodong Sinmun« objavila, da je v sodobnih okoliščinah »popolnoma nemogoče, da bi en sam center vodil vse revolucionarne partije«, kakor tudi, da »politika in sklepi ene partije v nobenem primeru niso obvezni za neko drugo partijo«.

V obravnavanju teh vprašanj je imela zlasti aktivno in vidno vlogo KP Italije. V razpravah, ki so potekale v vrstah te partije, se je izoblikovala razmeroma celovita koncepcija o načelih in oblikah odnosov v sodobnem komunističnem gibanju. Njena značilnost je zavzemanje za enotnost, ki so ji izhodišče samostojnost partij in razlike v njihovih stališčih kot realna politična osnova. Enotnost, za kakršno se zavzema KP Italije, je zelo upravičeno mogoče označiti za enotnost v različnosti. Na plenumu CK aprila 1964 je Togliatti razložil to koncepcijo z besedami:

»Danes nihče več ne dvomi, da so razlike v delovanju raznih partij neizogibne. Razlog zanje so nacionalne posebnosti, razvojna stopnja gibanja, različne izkušnje in različni problemi, s katerimi se danes srečuje vsaka partija. To velja za partije tako v socialističnih kakor v kapitalističnih državah, v zaostalih ali mladih neodvisnih deželah. Enotnosti ne more dati neka centralizirana organizacija. Nastati mora iz enotnih osnovnih ciljev naše akcije in iz internacionalne solidarnosti. Toda poleg enotnosti mora imeti vsaka partija popolno neodvisnost in samostojnost, ker je to pogoj za moč in razvoj vsega našega gibanja.«

Resolucija plenuma CK KP Italije iz leta 1963 o razmerah v mednarodnem komunističnem gibanju poudarja, da »na oblike in na naravo te enotnosti danes ni več mogoče gledati z očmi preteklosti, marveč samo tako, da upoštevamo vse dejavnike, objektivne in subjektivne, ki so značilni za sedanji položaj. Zato zlasti poudarjamo, da ni niti misliti na to, da bi se vrnili k organizacijskim oblikam iz preteklosti. V sedanjih razmerah si lahko zamislimo samo enotnost ob razlikah in avtonomiji, ker je to realistično in potrebno.«

Navedene spremembe v strukturi in naravi medpartijskih odnosov ter v stališčih partij do teh problemov — zastarelost enovitosti, zavrnitev teze o nujnosti vodilnega centra, sprejemanje razlik v stališčih za normalen in zakonit pojav itd. — vse to je neposredno vplivalo, da so nastale veliko ugodnejše objektivne okoliščine za svobodno in odkrito razpravo znotraj gibanja. Hkrati so bile te spremembe v odnosih odločilen dejavnik za nastanek takega intelektualnega ozračja v gibanju, ki ne samo dovoljuje, temveč tudi spodbuja odprt razgovor.

Tisti trenutek, ko so razlike v pogledih in političnih stališčih postale neizogiben in zakonit pojav, je takoj nastalo vprašanje, kako ravnati v primerih, ko se take razlike pokažejo v praksi medpartijskih odnosov. Ker ni več avtoritativnega središča, ki bi imelo vlogo popolnega razsodnika pri razlikah v stališčih, je bilo nujno postaviti nove oblike in kanale za medpartijsko komuniciranje ter uvesti nove metode za soočevanje različnih pogledov in ocen.

Razprava o teh vprašanjih je pokazala, da se jih posamezne partije lotevajo precej različno. Zlasti je to mogoče ugotoviti, kadar gre za to, ali naj poteka o takih vprašanjih javna razprava ali razprava po zaprtih kanalih in forumih. Medtem ko je večina komunističnih partij sprejela gledišče, da razlik ne gre zanemarjati, in vsaj o tistih, ki se nanašajo na nekatera važnejša konkretna politična vprašanja, razpravljati, pa so glede poti in oblik v izmenjavi mnenj razlike zelo velike. Te razlike se sučejo od stališč tistih partij, ki se bolj ali manj dosledno zavzemajo za odprto razpravo, do tistih, ki menijo, da je javno razpravljanje o spornih vprašanjih nesprijemljivo, ker lahko samo škoduje koristim revolucionarnega gibanja. Kar je še posebej zanimivo, je to, da se razlike v odnosu do tega vprašanja ne pokrivajo s polarizacijo sil v gibanju med dogmatiki in protidogmatiki. Dogaaja se, da zagovarjajo partije, ki imajo o nekaterih ključnih vprašanjih sodobnega komunističnega gibanja precej podobna mnenja, različna stališča, kadar gre za to, ali bi bilo prav sprejeti javno razpravo.

V novejšem času so se KP Romunije, partija dela Koreje in partija delovnih ljudi Vietnamca precej odločno izrekle proti javni razpravi. KP Romunije na primer je 28. februarja letos v glasilu Scantea takole oblikovala svoje stališče:

»Za razpravljanje o vprašanjih, ki so v skupno korist, za izmenjavo mnenj tudi o problemih, glede katerih obstajajo razlike, je na voljo pravilna, zanesljiva, načelna in učinkovita pot, to pa je pot neposrednega stika partije s partijo, vodstva z vodstvom. Praksa je pokazala, da je razprava drugih partij o politiki in dejavnosti kakšne partije popolnoma nezdržljiva s temeljnimi načeli odnosov, z duhom vzajemnega, tovariškega zaupanja, s koristmi enotnosti komunističnega gibanja.«

Partija dela Koreje pa je 12. avgusta lani objavila v svojem glasilu Rodong Sinmun, da se ne bo javno izrekala o politiki drugih partij, tudi v primerih ne, ko meni, da je ta politika napačna. Po njenem je to zelo škodljivo za odnose med partijami.

Po drugi strani pa lahko navedemo kot zgled za partijo, ki se zavzema za odprt razgovor, KP Italije. Ta namreč vidi v takem pogovoru sestavni del rednih odnosov v revolucionarnem gibanju. V že omenjenem uradnem dokumentu KP Italije iz leta 1963, to je v resoluciji o stanju v mednarodnem komunističnem gibanju, je o tem rečeno naslednje:

»Glede na velike in resne probleme, ki so pred našim gibanjem in glede na razhajanja je razprava med komunističnimi partijami neizogibna in potrebna... Naša partija meni, da mora glavna oblika stikov, razprave in sodelovanja med partijami temeljiti na razvijanju dvostranskih odnosov. To, kar je potrebno, je, da ti odnosj niso formalni, marveč taki, da omogočajo dejansko razpravo in soočevanje stališč, odkrito in bratsko razpravo o nesporazumih in razhajanjih.«

V znanem dokumentu, ki ga je Togliatti neposredno pred smrtjo pripravil za razgovore z voditelji sovjetske partije, je pokojni italijanski partijski voditelj izjavil: »Zavzemamo se za to, da posamezne partije razpravljajo med seboj tudi o temah, ki so v skupno korist, javno, tako, da zainteresirajo vso javnost.«

ZKJ je večkrat podprla idejo o javni razpravi. Poudarila je, da je tako obravnavanje spornih vprašanj v danih okoliščinah lahko dejavnik zblíževanja, osvetli pa lahko tudi nekatera velika vprašanja našega časa. Na VIII. kongresu ZKJ je tovariš Tito poudaril, da »razprava, pa tudi tvorna polemika med posameznimi partijami ter celo različna gledišča ne bodo škodovala mednarodnemu delavskemu gibanju. Nasprotno, razprave in kritike znotraj mednarodnega delavskega gibanja so nujne. Če so objektivne in lojalne, če v njih ni elementov vmešavanja v notranje zadeve drugih, če nimajo težnje drugim vsiljevati svoja gledišča in predvsem, če temelje na popolni enakopravnosti, so lahko samo koristne in plodne za enotnost in sodelovanje. Takih razprav doslej ni bilo veliko, nekaj časa jih celo sploh ni bilo, pa vendar razlike v interesih in glediščih s tem niso izginile.«

V prizadevanjih, da se odpro možnosti za javno, demokratično in ustvarjalno razpravo, ima posebno važno mesto izjava o odnosih med KP SZ in ZKJ, podpisana leta 1956 v Moskvi. To je bil prvi dvostranski dokument v komunističnem gibanju, ki je sprejel možnost razprave. Izjava pravi, da je »po mnenju ZKJ in KP SZ nujno široko sodelovanje vseh naprednih in miroljubnih sil, ker je to v korist boja za trajen mir in varnost narodov, kakor tudi za socialni napredek... To sodelovanje je ena prvih potreb sodobnega družbenega razvoja. Ti stiki morajo biti enakopravni, odprti, demokratični in dostopni svetovnemu javnemu mnenju«.

V okviru polemike v komunističnem gibanju, zlasti med obema največjima komunističnima partijama, je bilo nekajkrat sproženo vprašanje, ali je javno obravnavanje raznih spornih vprašanj upravičeno ali ne. Analiza najvažnejših dokumentov, objavljenih med to polemiko, kaže, da so nekatere partije močno spremenile svoja stališča. Medtem ko so se najprej zavzemale za javno razpravljanje o vseh vprašanjih, glede katerih so gledišča različna, so pozneje spremenile stališča in se načelno izrekle proti taki razpravi.

Te spremembe je mogoče opaziti tako v stališču KP SZ kakor tudi pri KP Kitajske. Najprej je KP Kitajske nekajkrat predlagala, naj se javno soočevanje neha, čeprav je sama dejansko odpirala polemiko s serijo člankov, v katerih so bili kritizirani »nekateri tovariši«. To je bila zelo prozorna španska stena za spodbijanje nekaterih ključnih stališč sovjetske partije. Pozneje je KP Kitajske sprejela metodo odprte polemike. Ta se je pozneje v njeni izvedbi zelo hitro izrodila v najbolj grobe politične napade in žalitve vodilnih sil KP SZ in mnogih drugih komunističnih partij. KP SZ je večkrat poudarila, da je nujno in koristno javno soočenje stališč, toda leta 1964 je dvakrat, v začetku in na koncu leta, predlagala, naj bi

prenehale javne razprave in polemike. Nekoliko čudno je, da so prvo kakor drugo stališče podpirali podobni dokazi. Rečeno je bilo namreč, da oboje, tako javna razprava kakor ustavitelj take razprave, razvijata in krepiata revolucionarno gibanje.

Čeprav so na mnogih straneh še vedno precej resni pridržki glede vrednosti in koristnosti javne razprave, pa se dejanski politični odnosi znotraj gibanja nesporno razvijajo tako, da sprejemajo tu metodo v razpravljanju o spornih vprašanjih. Počasi, vendar zanesljivo narašča število tistih, ki so privrženi taki obliki razprave. Vedno pogostejše so *načelne izjave*, ki dovoljujejo ali podpirajo idejo o javni razpravi. Po drugi strani pa bode v oči dejstvo, da dejanski razvoj občutno zaostaja za temi načelnimi izjavami. V praksi srečujemo veliko več izjav o potrebnosti in koristnosti razprav kakor pa dejanskih razprav. To velja tudi za tiste sile, ki so se zadnjih nekaj let načelno zelo dosledno zavzemale za odkrit razgovor.

Dosedanje izkušnje iz medpartijskih odnosov silijo k še eni zanimivi ugotovitvi — odprte razprave so bile najpogostejše takrat, kadar je šlo za politične nesporazume ali spore med posameznimi partijami. Se vedno so zelo redki primeri, da se odkrito razpravlja o razlikah v stališčih, kadar gre za partije, ki imajo med seboj dobre politične odnose. Takó v gibanju kakor v široki politični javnosti sprejemajo razpravo, recimo v obliki člankov, ki kritizirajo stališče kakšne partije, pa celo tudi stališče enega samega njenega funkcionarja, še vedno kot znamenje, da so nastale v političnih odnosih med tema dvema partijama razlike. Na tej podlagi je mogoče sklepati, da se enotnost v različnosti kot eno temeljnih načel v urejanju odnosov v sodobnem revolucionarnem gibanju v praksi še vedno srečuje z resnimi težavami. Različna stališča postajajo vedno bolj neizogiben pojav, toda še vedno prevladuje mnenje, da o njih ne kaže javno razpravljati.

Težave, ki nanje zadeva javna razprava v komunističnem gibanju, so precejšnje in jih nikakor ne gre podcenjevati. V strukturi, idejno-političnih konceptih in izkušnjah so še vedno nekateri elementi, ki delujejo proti svobodnejši in širši javni razpravi o razlikah. Zdi se nam, da so tu posebno važne naslednje štiri stvari:

Prvič, metodi javne razprave stoji na poti *moč tradicije*. Komunistično gibanje se je desetletja razvijalo v okoliščinah in intelektualnem ozračju, ko je bila javna razprava izključena kot normalen pojav v življenju gibanja. Gibanje se je desetletja razvijalo v prepričanju, da je popolna istovetnost stališč njegovo glavno obelježje in jamstvo bodočih zmag ter da morebitnih razlik nikakor ni mogoče pokazati razrednemu sovražniku in širši politični javnosti. Zato je jasno, da mora premagovanje tega tradicionalnega koncepta trčiti na odpor, ki ga zelo pogosto opravičuje tudi iskrena zaskrbljenost, da bi taka sprememba lahko ogrozila koristi gibanja in še posebej njegovo enotnost.

Drugič, v mnogih primerih obstaja bojazen, da se odprta razprava ne bi izrodila v *vmešavanje v notranje zadeve drugih partij*. To je pravzaprav eden najresnejših problemov, s katerimi se srečujejo vsi zagovorniki javne razprave. Kolikor ne bo prepričljivih dokazov proti tezi, da javna razprava neizbežno vodi v vmešavanje v notranje zadeve drugih partij, potem lahko precej zanesljivo trdimo, da nekaj časa taka oblika razprave še ne bo mogla biti uspešna. Ta ugovor uvajanju javne razprave je važen iz dveh razlogov: v praksi dosedanjih odnosov so javno razpravo in kritiko ne tako redko izrabili kot orodje proti enakopravnosti in samostojnosti partij, za vmešavanje v njihove notranje probleme; potem pa tudi meje med svobodno razpravo ter političnim vmešavanjem in pritiskom ni mogoče vselej dovolj natančno in jasno določiti. V zaključnem delu tega sestavka bomo poskusili obravnavati ta odnos in podpreti tezo, da ni nujno, da bi javna razprava lahko ogrozila enakopravne odnose.

Tretjič, v stališčih, ki nasprotujejo javni razpravi, je skoraj vselej prisotna misel, da bi taka razprava lahko *ogrozila in omajala sodelovanje*, oslabil občutek solidarnosti, v nekaterih primerih pa celo lahko neposredno povzročila politične spore. Tudi to je prav tako pomislek, ki ga velja resno in skrbno preučiti, saj v zgodovini gibanja, vključno novejšo zgodovino, niso bili tako redki primeri, ko je javna razprava prerasla v polemiko in ta v spor. Naše mnenje je, da pri tem ne gre za nekakšno neizogibno zvezo med vzrokom in posledico, to je, da so javne razprave vodile v spore. Veliko prej gre za obdobja in oblike političnih sporov, ki so bili prisotni v stvarnih odnosih že takrat, ko se je razprava začela, najpogostejše pa celo še pred njo. Z drugimi besedami: naše mnenje je, da javne razprave, kolikor jih je doslej bilo, niso povzročile političnih sporov, marveč obratno, razprava je praviloma signalizirala, da že teče proces političnega razhajanja.

Četrtrič, mnogi predlogi proti javni razpravi navajajo v svojo podkrepitev tezo, češ da javna razprava *slabi gibanje, ker razkriva sovražniku razne notranje probleme gibanja*. Čeprav so tudi v tem ugovoru elementi, ki jih ne kaže prezreti, pa imamo vtis, da ima manjšo težo kakor prejšnji. Nikakor namreč ni nujno, da javna razprava razkrije podatke in dejstva iz medpartijskih odnosov, če obstaja mnenje, da ti podatki in dejstva niso dostopni širši javnosti.

*

Vse to zahteva, kakor smo že poudarili, skrbno analizo in z dokazi podprt odgovor. Medpartijski odnosi, za katere bo značilna svobodna in javna razprava, bodo postali sestavni del vsakodnevne prakse šele tedaj, ko bomo našli zadovoljive odgovore na vprašanja in pomisleke, vsebovane v vseh teh ugovorih oziroma opozorilih proti javni razpravi.

Pri ocenjevanju dejanske vrednosti in pomena momentov, ki opozarjajo na različne možne negativne posledice javne razprave, je potrebno imeti pred očmi *razloge*, ki govore v prid javne razprave. Po naši oceni so pri tem zlasti važne naslednje zadeve:

Prvič, dosledno izvajanje stališča o nedopustnosti javne razprave v revolucionarnem gibanju bi imelo *skrajno neugodne posledice za razvoj socialistične misli*. Če stojimo na pozicijah socializma kot enotnega svetovnega procesa, potem si tudi razvoja socialistične misli ni mogoče zamišljati bistveno različno in se zapirati v ozke nacionalne okvire. Če naj socialistična misel stalno napreduje, je med drugim potrebno dvoje: svobodno soočanje idej in boj mnenj ter bogatitev te misli s kritičnim prevzemanjem vseh različnih nacionalnih prispevkov. Niti eno niti drugo ni možno ali pa je močno omejeno, če ni odkrite razprave. Če sprejmemo boj mnenj kot bistveno zahtevo za razvoj znanstvene misli, potem velja to enako tudi za socialistično misel. Danes sprejema to v načelu večji del komunističnega gibanja, v mnogih nacionalnih gibanjih pa se socialistična misel tudi dejansko že razvija v znamenju boja mnenj. Zelo težko je braniti stališče o dveh režimih v gibanju socialistične misli — prvi, ki velja v nacionalnih okvirih in odnosih, drugi pa v internacionalnih. Ne moremo se zavzemati za boj mnenj v nacionalnih okvirih, nasprotovati pa takim oblikam idejnih gibanj na mednarodnem področju.

Dejansko združevanje vseh nacionalnih prispevkov v sodobno teorijo socializma je možno edinole s svobodnim in kritičnim soočevanjem, kakor ga zahteva odprta razprava. Z drugimi besedami: Vnašanje vseh različnih nacionalnih prispevkov v zakladnico svetovne socialistične misli ni možno v obliki navadnega mehaničnega seštevka, svojvrstnega mozaika, ki bi bil sestavljen iz raznih nacionalnih prispevkov. To je možno samo kot proces njihovega dialektičnega zlivanja in prežemanja, spodbijanja in sprejemanja na splošnih osnovah boja za mir, socializem in demokracijo.

Zametovanje možnosti za javno razpravo bi tudi povzročilo, da postanejo mnoga pomembna področja sodobnega družbenega razvoja »prepovedana cona«, pred katero bi se morala zaustaviti raziskovalna prizadevanja velikega dela socialističnih sil. Če sprejmemo stališče, da ima vsaka revolucionarna partija pravico in dolžnost raziskovati samo probleme, ki se pojavljajo v njenih nacionalnih okvirih, potem pa še tista mednarodna vprašanja, glede katerih ni različnih stališč, tedaj postane omejena »prepovedana cona« zaskrbiljujoče široka. Posledice so očitne: velik del raziskovalnih sil, s katerimi razpolaga sodobni socializem, ostane neizkoriščen, se pasivizira. Poleg tega pomeni tako stališče, da sprejmemo v znanstvenem raziskovanju umetne pregrade. Mnogih zelo pomembnih vprašanj v sodobnem socializmu torej ne bi mogli in tudi *ne bi smeli* svobodno raziskovati in o njih razpravljati.

Drugič, zavračanje svobodne razprave pomeni, da sprejmemo *dve merili* za vse tiste sile, ki v okviru našega gibanja delajo na teoretičnem področju in znanstveno raziskujejo družbene probleme nasploh. Eno merilo bi veljalo, kadar razpravljamo o kapitalističnih deželah, drugo pa tedaj, kadar gre za dežele, v katerih so komunistične partije na oblasti. Eno merilo bi veljalo, kadar raziskujemo pojave in probleme, s katerimi se srečujejo nekomunistični deli delavskega gibanja, drugo pa, kadar gre za komunistične partije. V prvem primeru, to je, kadar gre za kapitalistične države ter za delavska in socialistična gibanja, ki niso pod vplivom komunističnih partij, bi od marksistov pričakovali in zahtevali kar največjo smelost in kritičnega duha v raziskavah in razpravah. V drugem primeru, to je, kadar gre za socialistične države in komunistične partije, pa bi moralo biti to bistveno drugače. Namesto svobodne, objektivne in kritične razprave prihaja na površje vprašanje, ali je umestno in možno obravnavati določena vprašanja. Namesto svobodne raz-

prave bi moral velik del revolucionarnih sil pristati, da ni »pristojen« razpravljati o teh vprašanjih. Jasnó je, da je sprejemanje ali izvajanje dveh takih različnih meril le težko mogoče opravičiti z nekakšnimi načelnimi razlogi. Vsi se lahko strinjamo, da v kakšnem posebnem položaju ni koristno javno razpravljati o vprašanju, ki je nastalo v okviru našega gibanja, vendar bi bilo zelo škodljivo in napačno, če bi to uveljavili kot splošno pravilo in trajno normo v medpartijskih odnosih.

Tretjič, v razmerah, ko ne veljajo več koncept enovitosti in prejšnje centralizirane oblike sodelovanja in enotnosti, se v gibanju vsekakor pojavljajo možnosti, da se *posamezne partije zapro v nacionalne okvire in obzora*, da se osamijo glede na druge dele gibanja. Take težnje že obstajajo in si jih je mogoče razlagati kot precej razumljivo reakcijo na prejšnje stanje in odnose v gibanju, ko so bile nacionalne posebnosti zaradi centraliziranega vodenja in drugih vidikov enovitosti dostikrat resno zanemarjene. Menimo, da je Togliatti z vso pravico opozoril, da »vključuje sistem avtonomije posameznih partij tudi negativne momente in nevarnosti... Predvsem gre tu za nevarnost osamitve, zapiranja vsake partije v samo sebe, v pravi slepi provincializem, ki se lahko pojavlja v raznih oblikah, med drugim tudi v slabitvi internacionalističnega duha.« Naš vtis je, da je lahko svobodna izmenjava idej in izkušenj, odprta in tvorna razprava, eden izmed najvažnejših ukrepov za preprečitev tega »provincializma«.

Cetrtič, tezo, da javno razpravljanje o razlikah ogroža, da pa zavračanje razprave, to je prikrivanje razlik v glediščih pred zunanjim svetom krepí enotnost v komunističnem gibanju — je mogoče zelo resno izpodbijati. Prizadevanje, da bi za vsako ceno obdržali vtis o popolni istovetnosti gledišč o enotnosti, lahko pripelje do *zamenjave resnične enotnosti z lažno enotnostjo*. Politični odnosi, ki nastajajo na netočnih ugibanjih o stališčih posameznih delov gibanja, so lahko zelo nestabilni. Stabilni odnosi v sodelovanju in solidarnosti v različnosti zahtevajo natančno določitev pozicij, dobro medsebojno poznavanje in stalno prizadevanje za razumevanje in pojasnjevanje različnih stališč, če že ne tudi za postopno približevanje. Naše mnenje je, da je odprta razprava lahko zelo pomembno, morda sploh najbolj pomembno sredstvo za doseg te smotrov. V tem smislu je mogoče trditi, da svobodna razprava razvija in utrjuje sodelovanje in solidarnost. Enotnost na takih temeljih bo veliko trdnjša in trajnejša. Samo tako je mogoče doseči popolno medsebojno zaupanje, brez katerega ni iskrenega sodelovanja in solidarnosti.

Petič, za javno razpravo govori tudi to, da je postal sodobni socializem z vsemi svojimi problemi in protislovji neločljiv in bistveni del sodobne družbene stvarnosti. V času, ko poteka boj za socializem pred očmi vse svetovne javnosti, ko tudi razhajanja in spori med posameznimi subjektivnimi socialističnimi silami postajajo v veliki meri javni, je vedno manj osnove za razpravo o spornih vprašanjih v raznih zaprtih forumih in krogih.

Na koncu pa naj opozorimo še na pomembno vlogo javne razprave za natančnejše spoznavanje razmer, v katerih delujejo posamezni deli gibanja, kakor tudi za spoznavanje raznih njihovih posebnosti. Ko smo dojeli, da so razlike nujne, potem je potrebno dogovoriti se o oblikah in metodah, ki naj prispevajo k še boljšemu spoznavanju izvorov, bistva in pomena posameznih nacionalnih značilnosti in različnih stališč. Vsakršno resnejše zaviranje svobodne razprave bi vsekakor omejilo možnosti, da se med seboj bolje spoznamo, da bolje doumemo izvore in smisel posameznih različnih stališč.

Verjetno je, da s tem še niso izčrpani vsi argumenti, ki jih je mogoče mobilizirati v prid svobodne izmenjave gledišč, v prid svobodne in javne razprave. Po drugi strani pa že teh nekaj točk, ki smo jih samo bežno navrgli, sili k sklepanju, da vsekakor obstajajo zelo resni razlogi za vsestransko in pazljivo obravnavanje tega problema. Naš osebni vtis je, da so razlogi, ki govore za odkrito razpravo, tako prepričljivi, da se jim bo vedno težje mogoče upirati ali kakorkoli drugače zavirati prodiranje te oblike medpartijskih odnosov.

Za uspešen razvoj svobodne in odprte izmenjave mnenj ni dovolj razumeti vzroke in važnost te oblike stikov med marksisti, ki delujejo v raznih deželah, kakor tudi med posameznimi partijami. Za nastanek in uveljavitev ozračja v javni razpravi je tudi potrebno, da se sporazumemo, kaj je odprta, javna razprava. To je potrebno še posebej zato, ker so se v dosedanji praksi v imenu javne razprave in pod njenim okriljem večkrat primerile stvari, ki so resno kompromitirale idejo o odprti razpravi.

Ko se zavzemamo za javno razpravo, menimo, da velja predvsem opozoriti na to, da s tem *nikakor ne mislimo propagandne politične polemike*. Jasno nam je, da tu ni lahko, morda sploh ni mogoče potegniti popolnoma jasne črte, da zelo lahko pride do prepletanja, da prodro v javno razpravo elementi propagandistične polemike in se razprava izrodi v tako polemiko. Po drugi strani pa smo prepričani, da obstajajo tudi nekatere bistvene razlike, da se javna razprava ne more neizogibno izroditi v propagandni dvoboj in politično soočevanje. *Javna razprava, za kakršno se zavzemamo, mora temeljiti na rezultatih znanstvenih raziskav in potekati v skladu s pravili in zakoni znanstvenega dokazovanja*. Namen te razprave je lahko samo — resnica, znanstvena osvetlitev okoliščin in poti v boju delavskega gibanja. Zavzemamo se torej za odprto znanstveno razpravo, ki bo usmerjena v ugotavljanje resnice in razvijanje socialistične misli, nikakor pa ne v doseganje propagandnih točk, kar je značilno za politično polemiko.

Sodobni svet, za katerega zelo upravičeno govore, da je svet silnega razmaha znanstvene misli, ima zelo bogate izkušnje v razvijanju znanosti, tudi družbene znanosti, za javno razpravo in bojem mnenj. Zato je danes veliko lažje oceniti, ali imajo posamezne miselne stvaritve obeležje znanstvene razprave ali propagandnega dvoboja. Čeprav se lahko v primerih, kadar gre za zelo protislovne družbene probleme, pojavijo težave v razmejitvi med znanstveno razpravo ter politično ali propagandno polemiko, imamo vtis, da niti tu težave niso nepremostljive. Ob izhodišču, da se vsi udeleženci drže temeljnih norm in zahtev znanstvenega raziskovanja in predočevanja bistvenih dejstev, ostane razlika vidna. Razprava je lahko zelo živahna in celo ostra, nikdar pa ne sme prerasti v propagandistično obračunavanje.

Za tako svobodno, znanstveno razpravo v sodobnem komunističnem gibanju je bistven *svoboden razvoj znanstvene misli v okviru posameznih partij in držav, je bistveno, da je ne omejujejo razne administrativne in institucionalne vezi in verige*. Brez svobodnejšega gibanja znanstvene misli v okviru posameznih partij je težko mogoče pričakovati svobodno izmenjavo idej med njimi. Po naši oceni je pri tem zlasti važno izoblikovanje takih odnosov znotraj posameznih partij in tudi v njihovih medsebojnih stikih, ki bodo dovoljevali možnost, da se pojavijo mnenja, teoretični kocepti in znanstvena dela, ki ne bodo obvezno v vsakem primeru in vsaki podrobnosti izražala uradno stališče ali »linijo«. Zgodovina sodobne družbe, še posebej pa zgodovina delavskega gibanja nas sili k ugotovitvi, da je znanstvena misel v razmerah take prisilne uniformnosti, podrejanja vseh miselnih naporov in stvaritev zahtevam in koristim politične linije in trenutne uradne doktrine, zastajala ali celo tudi zaostajala.

Na podlagi taistih razlogov menimo, da svobodna znanstvena razprava le zelo težko poteka po uradnih kanalih medpartijskega komuniciranja in v njihovih mejah. Razprave med uradnimi predstavniki posameznih partij naj bi imele predvsem politično in ne znanstveno obeležje. To kajpak ne pomeni, da tudi na takih sestankih ne bi smeli imeti razgovorov, ki bi temeljili na rezultatih znanstvenih raziskav in na zakonih znanstvenega argumentiranja, vendar je očitno, da to ne more biti njihov glavni cilj in tudi ne idealno okolje za tako vrsto izmenjave mnenj.

Drugo bistveno izhodišče za uspeh javne razprave v revolucionarnem gibanju vidimo v resničnem priznavanju popolne enakopravnosti vseh partij, in kar je še važnejše, v popolnem priznavanju različnosti poti in oblik boja za socializem, s tem pa tudi različnih stališč posameznih partij. Priznavanje pravice do samostojnosti, pravice do različnih razvojnih smeri in akcijskih poti v boju za socializem mora biti preizkusni kamen v naši pripravljenosti, da oblikujemo odnose na novih osnovah. Vsakršno taktiziranje, dvom in neiskrenost na tem področju bi lahko imeli skrajno neugodne posledice za naše medsebojne odnose. Važno merilo za našo pripravljenost, da oblikujemo svoje odnose na novih načelih, je pripravljenost, da priznamo vrednost in važnost prispevka drugih revolucionarnih partij. Menimo, da je zlasti važno imeti stalno pred očmi, da sta *ideološki monopol in absolutiziranje lastne prakse nezdržljiva z novo vrsto odnosov*. Novi odnosi in še posebej svobodna razprava se ne morejo razvijati, če ima kdorkoli v tej razpravi za izhodišče, da je samo on obvladal vse zakone družbenega razvoja, da so samo njegova tolmačenja temeljnih postavk znanstvenega socializma točna in neizpodbitna. Prav tako je kot osnova za razpravo nesprejemljivo stališče, da imajo izkušnje katerekoli partije ali gibanja obeležje in obveznost splošnih zakonitosti v socialističnem razvoju.

Zadnja pripomba kajpak ne pomeni, da je vsaka posamezna izkušnja lahko ali da mora biti enako pomembna za razvoj socializma kot družbenega sistema ali za

razvoj socialistične misli. Prav gotovo so tu razlike precejšnje, prav tako pa ni nobenega dvoma, da je tako vrednotenje skrajno občutljivo in zahtevno. Ob tem želimo samo opozoriti na škodo, ki bi lahko nastala, če bi v odnosih med partijami *a priori* jemali za izhodišče, da imajo izkušnje kakšne partije ali skupine partij obeležje splošne zakonitosti, ki jo je morda mogoče samo v nekaterih podrobnostih prilagoditi.

V skladu z razloženim načelnim glediščem menimo, da ima lahko vlogo končnega razsodnika glede spornih stališč samo praksa v boju za družbeni napredek in socializem. Končni dokaz, ali je kakšno stališče točno ali ne, bodo pokazali rezultati stvarnih družbenih gibanj, in to ne v katerikoli državi, marveč v družbi, ki je to stališče oblikovala. S tem želimo opozoriti na prejšnjo prakso, ko so stališča posamezne partije do vprašanj socialističnega razvoja v njeni deželi poskušali spodbijati s sklicevanjem na izkušnje druge države. Tako sklicevanje je lahko poziv na primerjanje različnih izkušenj, toda samo po sebi ne more biti dokaz, da je delovanje neke partije napačno ali pravilno.

Na koncu pa velja poudariti, da je za uspešnost odprte razprave nujno ozračje vzajemnega spoštovanja in strpnosti. Razpravljalci morajo biti pripravljeni, da pazljivo poslušajo tudi tista mnenja, s katerimi se ne strinjajo, in odgovarjajo nanje z dokazi, ne pa omalovažujoče ali žaljivo. Takó na primer nikakor ni mogoče sprejeti za konstruktivno stališče in prispevek k razvoju znanstvene misli, če se mnenja, s katerimi se ne strinjamo, preprosto »označijo« kot levi ali desni oportunizem. Napačnost stališča v resni razpravi dokazujemo z znanstvenimi dokazi, nikakor pa ne s podcenjevalnimi in ponižujočimi nalepkami. V znanstveni razpravi ugotovitve in ocene dokazujemo z argumenti, ne pa z avtoritetami. Vrednost ugotovitev je odvisna od moči dokazov, ne pa, kdo jih oblikuje.

V gibanju so se že začele uveljavljati zahteve po upoštevanju teh in še nekaterih drugih elementov, prepotrebni za nastanek ozračja, v katerem lahko poteka odkrita in tvorna razprava. V nekem izjavljanju je Togliatti poudaril: »Razprava mora vselej nositi obeležje objektivne argumentacije, ki ji bodo izhodišče realna dejstva in ki se bo izogibala splošnim in žaljivim ocenam ter s tem žolčnim preprirom... Prav takó bi bil napredek, če bi uspeli ločiti ideološke prepire od meddržavnih razhajanj.« V svojem znanem dokumentu iz Jalte pa je pokojni italijanski partijski voditelj še posebej poudaril potrebo, da poteka polemika »brez besedne razdraženosti... objektivno in vselej z dolžno obzirnostjo do nasprotnika«.

Kardelj obravnava v svojem delu Socializem in vojna pojav razlik v stališčih posameznih partij in vlogo odprte razprave za solidarnost vseh socialističnih sil in poudarja, da bo lahko javna razprava samo tedaj v skladu z zahtevami sedanjega zgodovinskega trenutka, če bomo »iz razprave med komunisti izločili metodo obrekovanj, podtikanj, laži, preobračanj, namigovanj, dajanja raznih ideoloških nalepk«. Avtor se sklicuje tudi na Lenina, ki je opozarjal na dve metodi razprave in etike — prvo, ki razbija, in drugo, katere namen je pomagati — in navaja, da morajo v sodobnem revolucionarnem gibanju »vladati metode te druge kritike. Taka kritika pa ima tudi svoj jezik, svoje metode in svojo demokratično obliko... Medsebojna razprava je eno, uvažanje nasilja na medsebojne odnose pa drugo«.

Skupina sovjetskih avtorjev navaja v neki publikaciji, da je v javni razpravi »nedovoljeno zavestno podtikati nasprotniku poglede, ali mu pripisovati stališča, ki jih nikoli ni imel«. Nato pa pravi, da mora taka razprava potekati v »tovariškem tonu, korektno in mirno, brez surovih in neosnovanih napadov«.

Očitno je, da glavni problem ni v iskanju temeljnih zakonov boja mnenj, pravil in norm, s katerimi bi urejali in usmerjali odprto razpravo. Ti zakoni, pravila in norme so v glavnem znani. Glavni problem je v tem, kako doseči, da bodo postali sestavni del naših vsakodnevnih odnosov, da jih bomo dosledno upoštevali v razpravljanju o raznih problemih, s katerimi se srečujemo tako v družbeni praksi, kakor tudi pri znanstvenem raziskovanju družbene problematike.

Problemi in težave, ki so na poti do novih odnosov, za katere sta značilna svoboda in odprta izmenjava mnenj ter soočenje različnih stališč, so še vedno precej veliki in resni. Po drugi strani pa ustvarjajo razvoj sodobne družbe, rast revolucionarnega gibanja in novi prodori v boju za socialistično preobrazbo vedno ugodnejše možnosti in vedno bolj tudi zahtevajo, da se razvoj socialistične misli znebi ozkih okvirov in verig enovitosti, v tem okviru pa tudi vsakršnega ideološkega monopolizma. Javna razprava med marksisti, ki raziskujejo sodobne družbene probleme, ne glede na to, v kateri državi so in kateri partiji pripadajo, je ena najvažnejših zahtev za tak razvoj socialistične misli.

Ob rojstvu ljubljanske brigade

HINKO BRATOŽ-OKI

Na Golem je bilo veselo. Prostovoljci iz Ljubljane so sprejemali orožje. Zazdelo se mi je, da sem v čebelnjaku. Blizu mene je nenadoma zagrmel strel. Na tla se je zvrnil mlad fant s prestreljenim trebuhom. Pozneje so nam pripovedovali, da je bilo tisti dan zaradi neprevidnosti že pet smrtnih nesreč. Nekdo je zapovedal, da je treba prostovoljcem odvzeti puške. Šele pozno popoldne se je življenje na Golem končno umirilo. Ustanovljene so bile čete in bataljoni ter popisano orožje. Nič več ni bilo tistega prerivanja in tekanja sem ter tja.

Ko sem si ogledal tovariše iz Ljubljane, sem med njimi opazil mnogo znancev: Janeza Dovjaka, Iva Pelicona, Jožeta Škarabota in druge. Med novinci je bilo tudi mnogo tovarišic, med njimi tudi Lidija Dermastja, s katero sem v Ljubljani pred odhodom v partizane delal v VOS. In kakšni so bili novinci? Mnogo jih je bilo oblečenih v letne obleke, nekateri pa spet kot hribolazci. Nekateri so bili brez nahrbtnikov, drugi pa so jih imeli tako natlačene, da jih niso mogli nositi. Ljubljanci, ki so že v mestu organizirano delali za OF, so bili zelo disciplinirani. Pomagali so, kjer je bilo potrebno.

Iz Ljubljane pa so prišli tudi taki, ki so pričakovali, da bo že čez štirinajst dni vojne konec in da se bodo tedaj zmagoslavno vrnili v mesto. Toda teh je bilo malo. Bilo je tudi nekaj tovarišic, ki so si še na Golem manikirale nohte in šminkale ustnice. Komandir naše čete

Čiro-Ciril Triler, ki je strahovito sovražil tako početje, je nejevoljno mrmral:

»Poglej jih purane! Ko bi se že vsaj jutri začela ofenziva.«

Pa le ni imel prav in tudi tovariš Janko Rudolf, ki se je že pred nami vrnil iz Jelenovega žleba na Golo, se ni strinjal z njim:

»Počakaj, Čiro! Boš videl, da bodo vsi ti gizdalini odpadli še pred ofenzivo. Do tedaj pa moramo pripraviti tiste tovarišice, ki so pripravljene boriti se z nami!«

V mraku je imel Janko Rudolf politično uro za tiste tovariše, ki jih je sam izbral za bodoče voditelje novih enot. Seznanil jih je z osnovami partizanskega življenja, z disciplino, z budnostjo, s tovarištvom in z našimi novimi nalogami. Zelo je kritiziral vse tiste, ki so govorili, da bo Nemčija kapitulirala vsak čas.

Ker pravkar ustanovljeni II. brigadi Ljube Šercerja ob našem prihodu na Golo vodstvo še ni bilo določeno v vseh enotah, je padla kocka tudi na našo četo. Zgodilo se je, kar nam je govoril še pred nedavnim Janko Rudolf: vsak borec bo postal funkcionar. Od naše čete sva ostala skupaj le s Čirom, vsi ostali pa so bili razmeščeni po drugih enotah. Čiro je bil imenovan za komandirja, jaz pa za politkomisarja 1. čete II. bataljona. Seveda sva se oba tega silno veselila. Prevzela sva vodstvo v četi, ki je štela osemdeset tovarišev in tovarišic. Toliko borcev je še pred nedavnim štel bataljon! Čirov namestnik je bil Gaber-Vladimir Šenk.

Boj na Kureščku pa še vedno ni po-
nehal in od časa do časa so nad nami
zažvižgale krogle. Kljub temu pa se je
življenje na Golem počasi umirilo. Ne-
kateri tovariši so vzdihovali in se prito-
ževali nad trdo zemljo, ki jim je zame-
njala tople postelje. S Čirom sva že dre-
mala, ko naju je prišel klicat bataljon-
ski dežurni:

»Pripravite se na pohod! Po topove
boste šli. Takoj pridita v štab bataljona,
kjer bosta dobila podrobna navodila!«

»Lepa reč! Še zaspati nas ne pustijo
in že moramo naprej,« se je hudoval
Čiro, ki je že skočil pokonci. »Oki, poj-
diva,« mi je zaklical.

Tedaj pa je nekdo v četi zavpil:

»Tanki!«

S Čirom sva obstala. Blizu je bilo
slišati zamolklo ropotanje motorjev. To-
da to niso bili tanki. Bil je brigadni in-
tendant Murat-Anton Pelan s svojim ka-
mionom hrane, ki podnevi zaradi plavo-
gardistov na Kureščku ni mogel priti na
Golo. Skočila sva med borce in jih po-
skušala zaustaviti. Ob najinih krikih so
se borci pričeli vračati. Čiro je prekli-
njal, da se je kar isknilo. Sklicala sva
zbor čete in preštela tovariše. Manjkala
sta le dva, ki sta se podnevi domišljavo
kitila z municijo in bombami. Ko smo
pregledali njuni ležišči, smo ugotovili,
da sta na srečo pozabila vzeti s seboj
tudi puški. Zbežala sta v dolino in se
nista vrnila nikoli več.

Borci so pomirjeni spet legli, s Čirom
pa sva odšla v štab bataljona.

Janko Rudolf, politkomisar novousta-
novljene brigade, nama je dal podrobna
navodila. Takoj sva morala oditi s četo
na Zavrhu po štiri baterije italijanskih
topov, pripeljati pa smo morali še okrog
štiristo pušk, pet težkih in dvajset lah-
kih minometov ter mnogo streliva. Vr-
nila sva se v četo in začela buditi tova-
riše. Od izpolnitve dobljene naloge je
bilo odvisno, koliko časa se bodo plavo-
gardisti na Kureščku še upirali. S težko
muko sva spravila četo pokonci, in ko
sva borcem razložila važnost naloge,
smo okoli desetih zvečer zapustili Golo.

Kmalu so se začele težave. Že po eno-
urni hoji sva s Čirom spoznala, da novi
tovariši niso vajeni hitrih nočnih poho-
dov. Vse prizadevanje je bilo zastonj.
Vedno več jih je bilo, ki niso mogli na-
prej. Za pot, ki smo jo stari borci pre-
hodili v slabih dveh urah, smo z novinci
potrebovali vso noč. Z zdravimi sva po
triurnem počitku nadaljevala pot na Za-
vrh, od tam pa sva po onemogle poslala
posebno patruljo. Ti so prišli za nami
še le okrog poldneva.

Na Zavrhu so v sadovnjaku sredi
vasi ležali veliki kupi zaplenjenega itali-
janskega orožja. Orožje smo zastražili,
organizirali kuhanje hrane in se lotili
popisovanja. Hiteli smo, kolikor se je
dalo, a še nismo končali popisovanja, ko
je prišel brigadni kurir Stane. Prinesel
nam je navodilo, da moramo na Zavrhu
počakati Primorsko brigado in ji izročiti
vse orožje. Stane nam je tudi pripove-
doval o plavogardističnem polomu v Gr-
čaricah.

Popoldne smo večinoma počivali. Z
novimi tovariši sem imel politično uro,
v kateri sem ocenil pohod na Zavrhu. Go-
voril sem o pomenu tovarštva in po-
moči, ki jo mora partizan izkazovati so-
borcu. Po diskusiji sva s Čirom ugoto-
vila, da so vsi dobri in predani, le neko-
liko bo treba z njimi potrpeti.

Primorske brigade do noči še ni bilo,
zato smo prespali v sadovnjaku. Ponoči
pa je iz štaba brigade prišel še en kurir.
Prinesel nam je povelje, naj naslednji
dan, 13. septembra, pripeljemo vse za-
plenjeno orožje v brigado in le topove
naj oddamo Primorski brigadi. Ko se je
zdanilo, smo se začeli pripravljati, toda
še le ob dveh popoldne smo zapustili Za-
vrh. Ko smo se postavili na cesti v
vrsto, se mi je zdelo, da je naša četa
večja od brigade. Med borci so se pomi-
kali z orožjem naloženi vozovi, mule pa
so vlekli topove in nosile težko strelivo.
To je bilo pravo bogastvo. Ljudje, ki
smo jih srečavali, so nas presenečeni
opazovali in nas veselo pozdravljali.

V Novi vasi smo Primorski brigadi
oddali topove, mi pa smo nadaljevali

pohod proti vasi Golo. Ko smo prišli do Krvave peči, sva s Čirom doživela precejšnje razočaranje. Pred nekaj dnevi sva namreč pustila v grmovju vso najino opremo, ki je zdaj ni bilo več. Meni je bilo še posebno težko. Med opremo sem imel tudi več brošur, nekaj izvodov sovražne propagande in razne propustnice, s katerimi so nam okupatorji obljubljali svobodo. Na srečo sem vsaj dnevnik nosil pri sebi.

Po trinajstih urah naporne hoje smo 14. septembra prišli ob treh zjutraj do žage na Mokrcu. Ravno tedaj je divjal okoli Kureščka najsrdečiji boj s sovražnikom. Pri žagi smo morali oddati orožje in strelivo. Ko smo ravnali puške in jih pripravljali za oborožitev novih borcev, se je zdanilo. Tedaj je prikorkala mimo nas čudna kolona, v kateri so bili poleg partizanov še trije italijanski fašisti v civilnih oblekah in dve na golo ostrizeni italijanski vlačugi iz Ljubljane. Pozneje smo zvedeli, da sta se hoteli pridružiti partizanom, vendar so ju spoznali in razkrinkali. Na zaslišanju sta priznali, da sta bili poslani v naše vrste. Fašisti in njihovi pajdašici so prejeli zaslužen kaznen.

Odšli smo na Golo, kjer smo do opoldne počivali. Tam smo zvedeli, da je bila tedaj, ko smo bili na Zavrhu, brigada preimenovana iz začasne II. Šercerjeve v Ljubljansko brigado. Nova, Ljubljanska brigada, kateri je pripadala tudi naša četa, je bila že pripravljena na ples s sovražnikom, ki se je utrdil v cerkvi na Kureščku. Enaindvajset težkih minometov iz Prešernove, Levstikove in dela naše brigade je bilo pripravljenih za boj. Ob dvanajstih je morala tudi naša četa na položaje. Odšli smo v zasedo proti Rogu, kamor bi se lahko umaknili belogardisti s Kureščka. Na poti po dolini med Mokrcem in Kureščkom je naša četa doživela ognjeni krst. Dolg rafal s Kureščka je sicer nekoliko zmedel naše borce. Na srečo pa ni bilo nobenih žrtev. S Čirom sva začela streljati na mitraljezca, ki je streljal s cerkvenega

obzidja. Ta se je umaknil in četa se je izvlekla iz nerodnega položaja.

Ko nam je Kurešček izginil izpred oči, so zabobneli naši težki minometi. Približno en kilometer daleč od sovražnika, ki se je začel braniti, smo postavili zasedo. Primerno smo se utrdili in pripravili na morebitno srečanje s sovražnikom. Minometalskemu ognju se je kmalu pridružilo še streljanje iz pušk in mitraljezov, ki je postajalo vedno silovitejše. Bilo je že okoli polnoči, ko se je začelo streljanje oddaljevati s Kureščka v smeri proti Turjaku. Sovražnik se je torej umikal v turjaški grad. To smo tudi pričakovali. Počakali smo še dobro uro, in ko smo se prepričali, da je bilo res tako, je Čiro odpeljal četo v Pečke blizu Roba, jaz pa sem odšel na Golo po hrano. Tu sem zvedel, da so se plavogardisti in belogardisti res umaknili na Turjak in da jih naše enote že napadajo. V bataljonski kuhinji, ki je ostala na Golem, sem dobil štiri kotle koruznega močnika. S kuharjem sva kotle naložila na voz in oddrdrala v temno noč, ki so jo osvetljevali le žareči izstrelki iz pušk in strojníc.

Takoj po prihodu v Pečke je prišel za nami tudi brigadni kurir in nam prinesel novo povelje. Ko so se borci navedli, smo morali spet naprej. Upal sem, da se bomo po dveh prečutih nočeh nekoliko odpočili, pa ni bilo časa. Saj zaspam še nisem bil prehudo. Teže je bilo z nogami. Obe nogi od kolen navzdol sta me neznansko srbeli. Italijanske hlače, ki sem jih oblekel na Gori, so se sprijele s kožo. Iz vnete kože je curljala sokrvica in spreminjala hlačnici v trdo skorjo. Tovarišice iz Ljubljane, ki so to videle, so mi noge okopale v žganju. »Operacija« je bila huda, toda koristna in kmalu se je stanje izboljšalo.

Vrnili smo se spet na Golo. Blizu mokrške žage pa so začeli streljati na nas Prešernovci, ki so nas zamenjali s plavogardistično kolono. Najprej so zahtevali, naj jim odgovorimo z razpoznavnimi znaki, in ker teh nismo imeli, je zagrmelo. Ubit je bil neki tovariš, ki ga

Celia Calderon De La Barca (Mehika): Borili smo se, da se to ne bi ponovilo, linorez (IV. MGR)

ni nihče poznal, tovariša Alojza Perka pa je krogla zadela v roko, ko je tovarišici Olgi Jermanovi pomagal v zaklonišče. Več drugih je bilo laže ranjenih.

Z Golega smo se spustili v dolino. Hiteli smo proti Igu. Pred nami v dolini je ležala bela Ljubljana kakor na dlani. Iz doline je bilo od povsod slišati brnenje motornih vozil. Ozračje je bilo mirno in skoraj nisem mogel verjeti, da so v Ljubljani Nemci. Na cesti pri Pod-

gradu sem se spomnil na zasedo, kateri sem pred dobrim letom nosil hrano. Danes smo šli tam popolnoma brezskrbno. Šli smo še dalje v dolino, na Ig, kjer so še pred kratkim gospodarili Italijani in belogardisti. Po hišah na Igu so še vedno gorele luči in zdelo se mi je, da se nikomur ne mudi počivat. Ko smo stopili na glavno cesto, so nas obkrožili oblaki prahu, ki so ga dvigali naši avtomobili.

Napad na vlak

LADO AMBROŽIČ-NOVLJAN

Z veliko pozornostjo smo poslušali 11. avgusta 1942 komandanta bataljona Krškega odreda Alberta Jakopiča-Kajtimira, ki je stoječ ob steni porušene hiše v Podstenicah na Rogu, pojasnjeval svojo zamisel za napad na oborožen tovorni vlak pri Birčni vasi. Bil je lep poletni dan, da so partizani slekli jopiče in zavihali rokave srajc. Orožje pa so si položili kot vedno prek kolen, da je bilo pri roki. Sonce je razsvetljevalo ruševine še pred nedavnim bogate gozdarske hiše. Na eni izmed njenih sten, ki ji še ni odpadel omet ter je bil apneni belež še precej čist, je bila z ogljem narisana situacija na odseku proge, kjer bodo naslednji dan ob sedmih zjutraj partizani Kajtimirovega bataljona iztirili vlak, likvidirali italijansko oboroženo spremstvo, iztovorili bogat tovor, nato pa vso kompozicijo uničili. Tako nalogo je po splošni direktivi Glavnega štaba zadal bataljonu štab V. grupe odredov. Tedaj je namreč bila v polnem teku velika italijanska ofenziva, imenovana »Roška«, in je trajala že skoraj mesec dni. Partizanske enote Notranjske in Kočevskega so bile v težkem položaju, ki smo ga hoteli olajšati z napadi na sovražnikov promet v zaledju ofenzivnega področja.

Bataljon je imel za to akcijo zelo dobre podatke. Naši železničarji iz Novoga mesta, ki so bili odlično organizirani, so nam sporočili, da vsako jutro iz Karlovca proti Novemu mestu prihaja tovorni vlak, ki vozi v Italijo na Hrvaškem in v Črni gori naropano blago. Ponudila se nam je torej izredna prilika, da z odločnim udarcem po takem transportu vsaj začasno zavremo prevoz nakradenega materiala v Italijo obenem pa prisilimo okupatorja, da bi tej progi posvetil večjo pozornost, jo bolje zavaroval in zato odtegnil del čet z bojišča na Kočevskem.

Napad na vlak ni bila posebno težka naloga. Imeli smo izurjene minerje, ki so znali tak posel imenitno opraviti. Toda okolnosti, ki so bile važne za ta napad, niso bile najbolj rožnate. Kraj, ki je bil izbran za iztirjenje vlaka, je bil oddaljen dober streljaj od postaje v Birčni vasi. Torej, v dosegu ognja pušk in mitraljezov precej močne italijanske posadke, ki se je skrbno vgnezdila predvsem na železniški postaji. Z druge strani kraja napada so tudi Uršna sela imela sovražno postojanko, ki bi prav lahko posredovala pri zaščiti vlaka. V Novo mesto pa je prav te dni prihajalo novo

številno vojaštvo, ki je močno pomnožilo že tako močno garnizijo. Sovražnik bi se lahko nenadoma pojavil na bojišču ali pa nam zaprl povratek na Rog nekje pri Sušicah. Naš bataljon bi se tako znašel v zelo neugodnem položaju. Poleg teh nevšečnosti pa nas je skrbela še ena ovira. Obveščeni smo namreč bili, da je tovrtni vlak navadno zavarovan z dvema oklopnima vagonoma. Eden bo priklopljen spredaj za lokomotivo, drugi pa zadaj. V vsakem vagonu da bo posadka 10 do 15 mož. Kajtimir se je posebno dolgo zadržal ob analiziranju možnosti za likvidacijo teh dveh vagonov, ki bi bila zelo trd oreh, kajti bataljon je bil oborožen le s puškami in mitraljezi. Eksploziva, s katerim bi lahko odprli stene oklopnikov, tedaj ni bilo. Zato bi morali takoj po iztirjenju vlaka skočiti k vagonom in skozi strelne line nametati vanju bomb! Če bi nam bila sreča naklonjena, se bosta vagona pri karambolu razklala.

Po likvidaciji obeh varovalnih oddelkov bi bilo treba iz vagonov odnesti vse blago, nato pa vlak zažgati. V ta namen so bile pripravljene motovke. To so bile z bencinom napolnjene steklenice, zamašene s krpami. To orožje je imelo visoko zveneče ime in je pri borcih vzbujalo spoštovanje. Delovalo pa ni tako, kot smo pričakovali. Ko je namreč partizan prižgal v bencin namočeno krpo in steklenico vrgel v kup lesa, se je steklenica razbila in razliti bencin je zagorel kot bakla. Toda les se ni vžgal. Bencin je prehitro pogorel. Kako bomo z motovkami zažigali vagone, nam ni bilo jasno. Očitno smo pretiravali pri ocenjevanju sposobnosti tega orožja, ki je učinkovalo le, če je bilo vrženo v lahko vnetljivi material.

Komandant je s skrbno natančnostjo našteval vse podrobnosti, ki se jih je bilo treba zapomniti. Zatem je bataljon razdelil v tri skupine. Prva, najbolj oborožena skupina, je imela nalogo, da neposredno napade vlak, da obračuna z varovalnimi oddelki v oklopnih vagonih ter da odnese plen. Drugi oddelek je dobil povelje, naj se približa italijanski postoj-

janki v Birčni vasi in jo blokira. Manjši skupini pa je bila namenjena naloga, da proti Uršnim selom postavi zasedo in s te strani zavaruje akcijo. Potrebno bi bilo poslati pred Novo mesto močan oddelek in pustiti na Ljubnu posebno rezervno, ki bi nam varovala hrbet — toda časa za vse to ni bilo dovolj. Računali smo s presenečenjem in s tem, da bomo vlak bliskovito zavzeli ter končali akcijo, še preden se bodo Italijani prav zavedeli, kaj se dogaja.

Ker je bila ta akcija zaradi italijanske ofenzive velikega pomena, je bilo nujno, da bo delo doseglo popolni uspeh! Polovičarstvo ali neuspeh bi nam bila v veliko škodo. Zato smo se dogovorili, da bo akcijo kot celoto izvedel sicer bataljon, da pa bo poveljstvo prve najvažnejše skupine, ki napada prvi oklopni vagon, prevzel komandant V. grupe odredov Čiro Posavec, ki je bil izkušen borec. Skupini pri zadnjem vagonu pa je poveljeval komandant bataljona Kajtimir.

Šele 14 dni je minilo, odkar sem zapustil politično delo na terenu in stopil v partizanske odrede. Borbenih izkušenj sem imel kaj malo. Kot komisar V. grupe odredov sem se seveda priključil skupini svojega komandanta. Ko nas je obšla noč, so me obšle hude skrbi. Ali bo tovrtni vlak resnično pripeljal ob določenem času? Ali nas na položaju ob progi ne bo morda čisto slučajno zavohala kaka sovražna patrulja in odkrila naše namere? Kako bomo le s puškami in mitraljezi razbili jekleno ogrodje vagona? Ali bomo svoj posel opravili dovolj hitro, da nam številna sovražna vojska iz Novega mesta ne bo delala preglavic pri povratku na Rog? In nazadnje — kako se bom sam obnašal v tem prvem večjem boju? Politkomisarji morajo biti posebno zgledni in požrtvovalni! V mislih sem ponavljal govore o hrabrosti, predanosti in junaštvu, ki sem jih tolikokrat imel pred partizanskimi četami!

Po napornem nočnem maršu smo se ob šestih zjutraj približali progi. Kolona

je bila razporejena tako, da so posamezne skupine po odrejenem zaporedju odhajale na svoja mesta. Kako lepo poletno jutro je bilo! Sonce se je že pokazalo na popolnoma jasnem nebu in nas pričelo prijetno ogrevati, kar nam je bilo zelo prav, kajti noč je bila hladna in vlažna. Nad progo je ležala rahla meglica. Vse je blestelo v sijajni rosi. Naša skupina je previdno prekoračila cesto in železniški tračnici sta se pokazali kot dva dolga, v elegantnem loku zavita traka. Tu je bil najostrejši ovinek tega odseka proge. Minerje je vodil Jože Slapničar-Još. Urno se je spravel na delo. Zažvenketali so železni ključi, ki so zgrabili matice vijakov. Sicer pa je vladala tišina. Naši varovalni oddelki so neslišno odhajali na položaje. Nikjer ni bilo videti žive duše. Italijani so verjetno v svojih bunkerjih po nočnem in napetem stražarjenju nekoliko zadremali. S sončnim vzhodom je navadno minila nevarnost kakega partizanskega napada, pa so si lahko brez skrbi pretegnili ude. Noč ima svojo moč in nikoli ne veš, kdaj se bodo iz teme izvile strašne partizanske sence in nasule v bunkerje bomb!

Prisluhnili smo k progi. Ali se že sliši ropot obljubljenega vlaka? Polagali smo ušesa na tračnice, da bi ujeli oddaljeni signal naše žrtve. Nič. Vse je bilo tiho in mirno. Kaj pa če bo vlak imel zamudo? Dolgo ne bomo mogli ostati skriti tik pred nosom Italijanov.

Medtem ko je Jošt s svojimi minerji odvijal tračnice, smo se razdelili v dva dela. Prvo skupino je Čiro povedel na drugo stran proge. Svoje partizane je razpostavil v hosti. Jaz pa sem ostal na tej strani in začel razporejati ostale. Na naši strani je bila jasa, ki se je razprostirala od ceste do proge v dolžini kakih 20 metrov. Prav toliko je bila tudi široka. Proga na tem kraju je bila najbolj primerna za iztirjenje, ker je napravila primeroma oster ovinek. Tu je treba torej potakniti borce. Mrzlično sem iskal položajev, a jih nikakor nisem mogel najti. Povsod je bila sama čistina. Kjer pa je bilo zemljišče pokrito, je bilo z zelo red-

kim grmičevjem. Onstran ceste je bil sicer lep gozd, toda zdelo se mi je, da se od tam ne bi dalo niti dobro videti niti dobro streljati. Moramo se nekako prilagoditi ob progo, da bomo ob odločilnem trenutku z enim samim skokom Italijanom na vratu, sem si dejal. Po dolgem obotavljanju sem se končno odločil, da bo najbolje, če bo puškomitraljezka trojka tik ob progi na čistini, toda tako, da bo skrita za robom, ki se je dvigal ob železniški trasi več kot meter visoko. Ta rob je bil kot nekak prsobran. Za njim so bili fantje pred pogledom s proge dobro skriti, sicer pa popolnoma nezavarovani. To je bilo seveda v nasprotju s taktičnimi načeli vojskovanja, toda bilo je v skladu s partizansko taktiko, ki se je ravnala tako, da je bil vendar najbolj učinkovit in najbolj nepričakovan. Mitraljezko trojko so sestavljali trije mladi partizani. Bili so še čisto deških obrazov. Nemirno so se ozirali na vse strani, kot bi merili razdaljo do najbližjega zavetja v gozdu onkraj ceste. Videti je bilo, da niso bili zadovoljni s položajem. Pomaknil sem se nekoliko levo od njih na rob čistine. Tam se je začelo redko grmičevje. Manjšo skupino borcev sem postavil za cesto v gozd. To bo rezerva, ki jo bom med bojem uporabil, kakor in kadar bo najbolj primerno, sem modroval sam pri sebi. Čirova skupina se je že davno umirila. Njegovi partizani so se dobro skрили za drevesa in skalovje zelo blizu proge.

Jošt je med tem odvil vijake in s kratkim hoo-ruk! razklenil tračnice. Proga je bila pripravljena. Minerji so se zato odstranili. Potegnil sem pištolo in jo pripravil za streljanje. Kako slabotno orožje se mi je zdela tedaj, ko sem čakal v zasedi oklopni vlak, da bi ga uničili! Pripravil sem tudi italijansko ofenzivno bombico. Tudi to je bilo kaj smešno in šibko orožje. Zaradi pomanjkanja orožja smo bili takrat politkomisarji zelo slabo oboroženi. Za boj je vsekakor puška nekaj drugega kot nezanesljiva efenka in bomba. O, ko bi imel vsaj mavzerico! Izza nje bi se počutil kot topničar v var-

Pedro Hanne Gallo (Kolumbija): Žalost v Vietnamu, 1965, lesorez (VII. MGR)

nem zavetju okopa! S položajem, ki smo ga zasedli, nisem bil zadovoljen. Nemirno sem čepel za grmom. Tudi mitraljezka trojka, ki je bila sicer dobro oborožena, se je na položaju nerodno premeščala. Le kako bo mladi mitraljezec — bil je šestošolček, uporabljal to orožje? Strojnico si je obesil prek vratu tako, da jo je imel pred prsmi, kakor so si jo borci navadno obešali pri jurišu. Nič kaj dobro se nisem počutil. Očital sem si, da fantov nisem dobro razmestil, da bi tudi sam moral vzeti puško, da bi moral nekje in nekako priskrbeti ekrazita za miniranje vagona in da pravzaprav nisem nič kaj sposoben za ta posel! V smrtni tišini, ki jo je motil le pritajeni dih skritih in pripravljenih partizanov, sem si čisto potihoma rekel, da vlak ne bi prišel.

Pa je prišel. Zaslišali smo ga, kako je izzivajoče zažvižgal, nato pa začel od Uršnih sel drveti po klancu proti nam. Dobro smo razločili kovinski šklepet pogonskih gredi, ki je tako značilen za lokomotivo kadar vozi brez pare. Po drdvanju koles smo lahko sklepali, da je kompozicija dolga. Ali bo Kajtimir pravilno ocenil, kje bo moral čakati, da bo ujel zadnji vagon, ki je bil blindiran?

Vlak je brezskrbno brzel dalje. Vozil je z veliko brzino. Z napetostjo, ki surovo preizkuša živce, smo čakali, kaj bo! Sedaj je vlak oddaljen od nas le še kakih 600 metrov! Naenkrat zaslišimo, kako je sirena lokomotive začela tuliti, hkrati s tem pa so zaškrpale zavore. Verjetno je strojevodja opazil, da so tračnice pretrgane. Že sem mislil, da je vse izgubljeno in da se bo vlak vsak čas ustavil. Ko pa sem slišal, kako tuleči vlak le rine proti nam, in ko sem iz tempa udarcev koles na spoje tračnic spoznal, da se težka železna gmota ustavlja le počasi, sem bil prepričan, da bo pridrsal do nas. Resnično! Ogromni kolos, ki ga je zagon še vedno potiskal proti nam, je sopihajoč kot pobesneta zver s popolnoma zavrtimi kolesi pribobnel vse do nas. Lokomotiva se je s silnim truščem prevrnila na bok proti Čirotovi skupini.

Prvi vagon pa je treščil na našo stran in se naslonil na vzboklino za katero je čepela mitraljezka trojka. Drugi vagon se je prevrnil na desno, tretji se je zaril v drugega! Bilo je popolno razdejanje!

Ves odrevenel od razburjenja, ki ga povzročata hrup in lomljenje tako velike gmote materiala, sem okamnel za svojim grmičkom. Ko je bilo razbijanja konec, je nastopila mučna tišina, ki je bila glede na prejšnji trušč še bolj mrtvaška. Le lokomotiva, ki je kakor pokončani dinosaver, ležala na desnem boku, je skozi ventil puščala nalahko piskajočo paro.

Kaj sedaj? Nič se ni zganilo! Zdelo se mi je, da že neskončno dolgo in kakor okamneli medlimo v svojih zaklonih, ne da bi bil kdorkoli kaj ukrenil. Tedaj sem se spomnil oklopnega vagona. Kje je? Z lahkoto sem ga ugledal, saj je ležal tik pred menoj in v njem se ni zganila živa duša! Nobenega strela, nikjer nobenega znaka življenja! Tudi na postaji je bilo vse mirno. Z zadnjega dela vlaka ni bilo slišati ne joka ne krika. Vse je bilo en sam molk kakor v zakletem gradu!

Ne vem, kako dolgo je trajalo to mučno stanje. Strmel sem v oklopnjak in opazil, da je to navaden vagon z dvojnimi stenami med katere je bil nasut pesek. Razločno sem videl ozka okna in majhne strelne line. Pričakoval sem, da se bo izza teh odprtin pojavilo kaj živega ali pa bo skozi strelno lino pokukala strojnica in užgala po nas — toda vse je bilo mrtvo. Tedaj pa se je pod vagonom le nekaj zganilo in burni dogodki so se drug za drugim začeli nizati s filmsko naglico.

Najprej je izpod vagona skočil gologlav in neoborožen mlad italijanski oficir. Povzpel se je na greben, za katerim so še vedno prežali naši mladi mitraljezci. Italijan je hotel pobegniti. To je bilo iz njegovega paničnega vedenja kaj lahko razbrati. Tako se je kot prikazen nenadoma pojavil pred mlado trojko! Partizani so se ga prestrašili, skočili pokonci in tedaj je mladi mitraljezec z deškim obrazom instinktivno zamahnil s

strojnico, kakor bi se bil hotel braniti s palico. Pri tem se je strojnica sprožila in v tišino je zaregljal prvi rafal. Italijan je od strahu in presenečenja zakrilil z rokami. Takoj nato so se on in naši trije partizani zasukali in stekli vsak v svojo smer. Sovražni oficir je zdrknil pod vagon, partizani pa so jo dolgih skokov ubrali nazaj in izginili v gozdu! Ostal sem sam.

Po vsem tem se je iz grmovja na nasprotni strani iz sence izvil komandant Čiro. V rokah je držal pištolo in rdečo ofenzivno bombo. Planil je k vagonu in vanj skozi odprtino porinil bombo, ki je takoj eksplodirala. Po njegovem zgledu sem tudi sam skočil k vagonu. Hitro sem bil pri majhnem oknu na sprednji strani oklopnika in pogledal skozi odprtino. Opazil sem majhno kabino. Na tleh sta ležala dva italijanska vojaka in kakor noja tiščala glavi v tla. Na glavah sta imela čeladi, z rokami pa sta si zakrivala obraza kakor otroci, ki se tako hočejo braniti pred udarci. Bil sem prepričan, da sta popolnoma čila in zdrava, le da sta hudo prestrašena. Kaj naj storim? Za premislek ni bilo časa. Ni ravno junaško streljati na sovražnika, ki se ne brani in se tako rekoč predaja, toda če fanta pustim, se bosta kaj kmalu predramila in nas začela kositi skozi okno! Zatorej sem proti njima oddal nekaj strellov. Nič nisem opazil, da bi se bila zganila. Ali sta iz lesa, kali ali pa moja efenka pluje zvečilni gumi? Prejšnja odrevenelost je prešla in nenadoma me je prevzela bojna vročica. Iztegnil sem roko, da bi še enkrat, tedaj pa mi je Čiro ponevedoma vrgel bombo, da je eksplodirala pred mojim nosom. Zelo se je zablistalo, hudega pa k sreči ni bilo. Medtem je začelo tudi na postaji krepko pokati.

Po eksploziji bombe sem odskočil od nevarnega vagona in pogledal podenj. Nudil se mi je nenavaden prizor: na tleh so ležali okrvavljeni in hudo izmaličeni sovražni vojaki, ki so ob karambolu skozi prekladno dno oklopnika popadali na progo. Udarec je pri iztirjenju moral biti

zelo hud. To ugodnost je bilo treba hitro izkoristiti. Čeprav so sovražni vojaki ležali negibni, se mi je zdelo, da pod zadnjim delom vagona ni vse v redu. Mo-goče so se tja skrili Italijani in bi nas utegnili nenadoma napasti. Zato sem začel klicati svoje fante. Mislil sem, da so še daleč za cesto, a sem se zmotil. Že so rogovili okoli vagona. Bili so zadihani in bledih obrazov, toda ušesa so jim žarela v rožnati barvi! Hitro so udarili po vagonu in kmalu jih je zajelo vročično bojno razpoloženje kot prej mene. Čiro je z druge strani obsipaval z ognjem okna in vrata oklopnika. Okoli vlaka so odmevali rafali strojnic, eksplozije bomb in streli iz pušk, vmes pa so se razlegali spodbudni kriki borcev. Zajelo nas je tisto borbeno razpoloženje, ki ne pozna več ne strahu, ne previdnosti. In takemu razpoloženju se sovražnik ne more več upirati. Ni trajalo dolgo, ko so se iz zadnjega dela vagona dvignjenih rok privlekli naši sovražniki: zamazani, raztrgani, plašni in ponižni. Kako strašen je sovražnik, ko ga ne vidiš in ne poznaš, in kako klavrn je videti, kadar se predaja! Čiro, ki je ta dan s svojimi fanti opravil najvažnejšo nalogo, je ujetnike prevzel v svoje varstvo. Oklopni vagon je bil tako likvidiran in najtežji del naloge tega dne izpolnjen. Uspeh nas je navdal s sladkim žarom zmagoslavja, ki je v boju tako bogata nagrada!

Medtem so k nam začela prihajati poročila. Varovalni oddelek pri Mirčni vasi je sporočil, da je pri njih vse v redu in da Italijani ne poskušajo izvesti napada iz vasi. To je bilo dobro. Od Uršnih sel pa so se nam javljali Italijani sami. Besno so streljali iz utrdob, toda iz njih se niso ganili. Kajtimirovo skupino smo opazili že na delu. Borci so se vzpenjali na vagone in jih odpirali. Takoj nam je bilo jasno, da vlak zadaj ni imel pričakovanega oklopnika. Videli smo, kako so borci iz vagonov poganjali živino in metali iz njih razno blago, v prazne vagone pa so metali molotovke. Plamen pa jih je samo obliznil, prijel pa se ni. V tej zadregi so se partizani hitro znašli. V to-

vornjake so nametali suhega dračja in lesa ter zakurili taborni ogenj. To je za-
leglo. Kmalu so zapresketale v požaru
lesene obloge. Poleg živine je bilo v vla-
ku mnogo tobaka. To je bil dragocen
plen! Partizani so si nakladali na pleča
do 100 kg težke bale, in globoko sklo-
njeni pod težkim tovorom iztovarjali to
dragoceno rastlino. Tobaka bo sedaj do-
volj za vso vojsko! Dovolj dolgo smo tr-
peli pomanjkanje! Poleg mene je suhljat
partizan nesel ogromno balo, ki ga je
kar tlačila k tlom. Verjetno je bil stra-
sten kadilec.

»Odvrzi te smeti v jarek,« sem mu
zaklical v šali.

»Ne spustim, magari če crknem,« je
zarentačil in tovoril breme naprej skozi
gozd v klanec.

Naša skupina je tudi priskočila k va-
gonom. Vlak je bil kmalu prazen in za-
žgan. Ko sem pogledal na uro, sem pre-
senečen opazil, da je vsa akcija trajala
le pol ure. To je bil pravi partizanski
podvig: nenaden, silovit, bliskovit in
uspešen!

Po tako imenitni akciji sta se poveza-
nost in disciplina v enoti navadno zrah-
ljali. Veselju ni bilo ne konca ne kraja.
Tako se je godilo tudi nam. Vse je hotelo
videti ujetnike. Vsak partizan pa si je
tudi iz neizčrpnih zalog hotel napolniti
torbo s tobakom, da bi mu zadostovala
do konca vojne. K sreči nas je besno
obstreljevanje iz Birčne vasi opominjalo,
da smo še vedno na bojišču. Izvidniki pa
so nas obvestili, da se iz Novega mesta
pomikajo dolge motorizirane kolone vo-
jaštva. Zato smo se hitro razvrstili v ko-
lono, da bi tako urejeni bili sposobni iz-
vršiti marš proti Rogu ali pa po potrebi
sprejeti boj in se v redu umakniti. Tako
smo se v hitrem spopadu po slabi gozdni
poti začeli vzpenjati proti vrhu Ljubna.
Na čelu kolone se je pomikala predhod-
nica, nato pa je sledila glavna kolona z
ujetniki in plenom. Velik del materiala
smo seveda morali poskriti, ker vsega ni-

smo mogli nositi s seboj. Zadaž se je po-
časi pomikala zaščitnica.

Med pohodom je bilo dovolj časa, da
smo se pogovorili o izvršeni akciji in na
hitrico izmenjali bojne izkušnje tega dne.
Ugotovili smo, da je popolnoma zavrt to-
vorni vlak prevozil nad 500 metrov in se
vendar ni mogel zaustaviti. Strojevodja
je svojo vnemo pri zaviranju plačal s
smrtjo. Padel je namreč pod lokomotivo.
Dalje smo ugotovili, kako porazno učin-
kuje na posadko karambol. Brzina pri
iztirjenju ni bila mnogo večja od 10 km
na uro, pa je bilo vendar polovico po-
sadke v vagonu ubite, ostali pa so bili
od pretresa onesposobljeni za resen od-
por. Posebej smo se pogovarjali še o
psihološkem učinku siline rušenja tako
velike gmote materiala na napadalca, ki
je pri tem tudi prizadet. Posebno ne-
ugodno vpliva na napadalca dejstvo, da
mora močno utrjen vagon napadati z
zelo primitivnimi sredstvi. Priholska
priprava borcev za tako težko nalogo je
zato nujno potrebna. Pri napadu bo boj-
ni krik odigral zelo veliko vlogo in bo
spodbudno deloval na vsakega borca.
Kajti je nekaj, kar te v boju pritisne ob
tla. To je strah, presenečenje, neznane
okoliščine, oster rezget mitraljeza, oglu-
šujoča eksplozija, silen hrup razdejanja!
Ta živčni pretres je treba nekako pre-
magati, treba je ustreliti, skočiti, zakri-
čati, zakleti in povesti borce v gibanje!
To pa je nekaj, kar ni vbod z nožem ali
strel ali udarec s puškinim kopitom, ne-
kaj, kar ni direkten boj, je pa važno. Od
tega je odvisno, ali boš pobegnil — ti ali
pa se bo predal — on. Po tem napadu
in takem pogovoru sem bil prepričan,
da nosim s seboj bogastvo velike izkuš-
nje.

Ko smo se povzpeli na Ljuben, ožar-
jen od sonca, z belimi hišami in zidanica-
mi, z vinogradi v zelenju, smo se ozrli
nazaj. Vsa dolina se je kadila v dimu.
Požar je požiral lesena platišča vagonov
in krivil železna ogrodja. Tovornega vla-
ka ni bilo več.

Svend Wiig-Hansen (Danska): Jetniki, 1958, jedkanica (IV. MGR)

Spopad nad Muljavo

METOD JURČIČ

Bil je lep dan v začetku junija 1942. leta. Veselo razpoloženje v našem taborišču se je ustrezno skladalo s tem sončnim dopoldnevom. Šiškov bataljon I. štajerske brigade, kot smo se imenovali tedaj, je taboril v smrekovem gozdiču za Bajerjem nad Muljavo. Vse je bilo v živih pripravah, da bi okoli poldne izvedli veliko vojaško vajo, in sicer »Izenadni napad na sovražno postojanko«. »Napadli« bi Muljavo, čeprav je tudi ta sodila k osvobojenemu ozemlju. Kljub takratni svobodi se nismo zadrževali na Muljavi ali v kakem drugem večjem kraju, ker bi nas lahko tolkla sovražnikova aviacija. Naše vodstvo kljub navideznemu miru ni opuščalo priložnosti za naše urjenje v vojskovanju, saj nam je bilo nič kako potrebno. Po tej vaji bi se zadržali v vasi in tam priredili imeniten miting.

Najbližja in močna italijanska postojanka je bila le okoli 4 kilometre od nas, vendar smo se po vrsti vojaških uspehov počutili tu povsem varne. Zato je bilo v taborišču toliko bučneje. Kako ne — saj se Italijani v tem času niso upali oddaljevati od svojih betonskih bunkerjev več ko le po nekaj sto metrov. Trdno mejo med našim in italijanskim ozemljem je tedaj predstavljala železniška postaja pri Ivančni gorici. V tem času se je v posebni stiski znašla sovražnikova garnizija v Žužemberku. Naše enote so bile razporejene tako, da so popoiznoma blokirale ta kraj in tako Italijanom onemogočale celo preskrbovanje. Svobodno ozemlje je bilo tedaj v trikotniku Ivančna gorica—Trebnje—Žužemberk. In tu se je poleg nekih drugih manjših enot zadrževala naša brigada, kasneje in zdaj znana bolj pod imenom II. grupa odredov. Njeno število je to pomlad naglo naraščalo. S prilivom prostovoljcev nas je bilo v marcu in aprilu že okoli 500. 1. maja 1942 je bila potem na Orlaki velika svečanost. Pred zbrani-

mi borci je bilo razglašeno formiranje 1. štajerske brigade in tako sploh prve slovenske partizanske brigade. Takrat smo tudi svečano prisegli. Drugačno ime smo iz določenih razlogov dobili kasneje.

Prej in pozneje smo bili v številnih bojih. Posebno hudi so bili oni na Jančah med 20. in 22. majem, kjer je padlo okoli 200 Nemcev. Ta spopad nas je prekalil še bolj, kajti Nemci so bili v boju vse kaj drugega kot Italijani.

Sovražna posadka iz Žužemberka se je tedaj odločila na tvegan poskus: izsiliti preboj iz partizanskega obroča.

Tistega dne so naše živahno taborišče obiskali tudi terenski delavci in okoliške mladinke, kar je razpoloženje še bolj poživilo.

Poveljniki so pripravljali enote za vojaški nastop, a kulturni delavci za miting. Vadili so recitacije, pevski zbor se je učil peti itd. Partizan Andrejček je hitel pisati propagandne lepake, s katerimi smo nameravali oblepiti vas.

Bilo je okoli enajstih, ko so iz Znojil prihiteli zasopli terenci z novico, da v smeri od Zagradca proti Krki prihaja močna italijanska kolona, podprta tudi z motorizacijo. To je naše načrte postavilo na glavo. Hitro smo segli po orožju in municiji ter se razporejali in pripravljali na spopad. Kratka, odsekana povelja komandirjev in že se je za boj pripravljena kolona vila čez Žični vrh proti Znojilam. Položaje smo posedli nad Višnjico, in sicer desni breg nad cesto od Špančevega mostu proti muljavskemu smrečju.

Nastala je moreča tišina. Na cesti se kmalu prikaže sovražna kolona. Na njenem čelu se leno premika lahki tank, za njim pa se v počasni vožnji pomikajo štirje vojaški kamioni in zaplenjen civilni avtobus. Vse je napolnjeno z vojaštvom. Neurejena kolona pehote pa se hkrati približuje tudi po stari cesti od Gabrovčice ter proti Špančevemu mostu.

Moreča nestrpnost in nervoza, ki vlada pred vsako borbo, je povsod v zraku. Nestrpnost pričakujemo prvi strel, ki nas bo sprostil. Prsti se nervozno krčijo na sprožilcih pušk; znojne roke do bolečine pritiskajo orožje ob ramena.

Signal...

Gozd je v trenutku napolnjen z gostim streljanjem in eksplozijami.

Italijane to ognjeno presenečenje močno zmede. Precēj jih tudi takoj pade. Čuje se tudi pretresljivo stokanje ranjenih. Preplašeni in iznenadeni sovražniki v obecestnih jarkih in za kupi gramoza iščejo kritja ter odgovarjajo z vsem orožjem. Vendar pa nam, ki smo v dobrih zaklonih, ne morejo do živega. Oglase se tudi topovi. Tankovske granate iz brzostrelnih topov cefrajo visoka debela smrek, mitraljezi pa kosijo drobno grmovje. Gozd trdo občuti vso srditost spopada.

Potem se Italijani začno umikati po strugi potoka. Že se bojimo, da se jim bo uspelo izmuzniti, kajti znašli so se v mrtvem kotu, kjer jim ne moremo več do živega. V tem trenutku nova enota preseka sovražnikov umik. Zaradi ostrega in gostega topota, ki ga je slišati Italijanom za hrbtom, smo iznenadeni celo mi. Tedaj zvemo: z vzhodne strani ceste se je v usodnem trenutku pojavil tam Varetov bataljon in Italijanom presekala odstopnico. Italijani so zdaj prisiljeni zadržati se tu in se tolči. Zato se borijo zagrizeno. A kljub številčni premoči, podprti s tanki in minometalci, nam ne morejo do živega. Mladji in vedno veseli mitraljezec Volk, mehanik iz Štepanje vasi, strelja, kar se da. Podre že lepo število sovražnikov. Tam, kjer seka njegova strojnica, nikomur ne pusti dvigniti glave. Cev njegovega mitraljeza je razžarjena. Toda boj terja čudne žrtve. Ko mu Italijani nikakor ne morejo do živega, ga iz varnega zaklona preženejo mravlje. V jeku najsrditejšega boja me je poprosil, če bi moje kritje, ki je bilo za orjaškim hrastom, menjal za njegovo, ker da je bolj prikladno za mitraljez. Sovražnik je opazil premik najbolj ne-

varnega mitraljezca, zato je usmeril nanj več mitraljezov. Bojišče so prepregli dolgi in gosti rafali. Ko je Volk legal v novi zaklon, ga je v glavo zadel dobro usmerjeni rafal. Mlado travo je pordečila kri. Smrt priljubljenega borca in veselega tovariša nas je vse do dna pretresla. Boj se je poslej razvijal s še večjo srditostjo.

Na cesti pri mostu hoče fanatični fašistični seržant dvigniti vojakom upadlo moralo. Vstane in misleč, da je dovolj oddaljen, začne na ves glas vpiti: »Eviva duce, eviva re!« in podobno. Ostrostrelec Ciril, stari »raubšic«, poklekne na eno koleno in z vzklikom »Za tovariša Volka!« pazljivo pomeri. Odjekne strel in predrzni ducejev vojak je že v cestnem jarku.

Kasno popoldne Italijani naenkrat prenehajo streljati. Ta tišina je spet moreča. Ni nam všeč. Tedaj so me poslali, da skozi italijansko linijo prenesem novo povelje komandanta Staneta, ki je z zanesljivo roko vodil naš boj. V popolni tišini sem se odločil, da bom šel čez cesto po najkrajši poti. Kdo bi hodil daleč naokoli. Nikjer ni videti nobenega sovražnika, celo tankov ni več. Sredi ceste so samevali prazni kamioni in avtobus, zrešetani od neštetih krogel. Ob cesti se mi je pridružil vodnik Matija in z njim Jožko. Hoteli smo preiskati avtobus. Že smo v njem, ko iz komaj 50 metrov oddaljenega, dobro prikrita bunkerja začne proti nam nabijati sovražni mitraljezec. Z dolgimi rafali je prebadal vozilo. Imeli smo srečo, da ni bil nobeden ranjen. Planili smo na nasprotno stran ceste. Takoj zatem smo se znašli pri sosednjem bataljonu. Zvedeli smo, da so tam izgubili dva izmed svojih najhrabrejših borcev. Spopad, čeprav z manjšo srditostjo, je potem trajal vsaj do mraka. Italijani so medtem skušali izvleči motorna vozila, a brez uspeha. Pred mrakom se jim je priključil tudi tank.

Bil je že trd mrak, ko sem komandantu Stanetu odnesel poročilo o poteku boja na tej strani. Stane je dal tedaj nova povelja, ki jih je bilo spet treba prenesti komandantu bataljona. Naročil mu

je, da je treba za vsako ceno in z ročnimi granatami uničiti italijanski tank in kamione. Potem se je v mraku naša četa, krita z mitraljezi, prikradla k temni jekleni gmoti. Krili smo se za jarkom in le s kakih petih metrov obsuli tank z ročnimi bombami. Vendar te bombe niso bile kos jeklenemu oklepu. Iz tanka je začel bruhati srdit ogenj. Streljali so iz brzostrelnega topa in vseh mitraljezov. Pod zaščito vsega orožja se je tedaj začel hitro umikati.

Pod okriljem noči so se potem izvlekli vsi Italijani, na bojišču pa so pustili vse kamione in dosti orožja ter municije. Zjutraj smo pregledali prazno bojišče. V enem izmed kamionov smo našli tudi italijansko polkovno bojno zastavo. A kot neizkušeni vojaki, čeprav izkušeni borci, še nismo vedeli, kaj bojna zastava pomeni tistemu, ki jo zgubi. Tudi nismo znali oceniti vrednost take trofeje in tako smo zastavo enostavno porabili

za obujke v čevljih, ki nam jih je pri manjkovalo. Zaplenili smo tudi prvi lahki minometalec z okoli 30 minami. Ta je postal naš ponos. Vozila pa smo potem hitro zažgali.

Naslednji dan v zgodnjih jutranjih urah so se že pojavili sovražni avioni in začeli včerajšnje bojišče obsipati z lahkiimi bombami in obstreljevati s strojnimi rafali. No, to je bilo za nas brez škode, ker smo se premaknili. Tu se je izkazal legendarni junak Marok, ki je vzel lahko strojnico in začel obsipati nizko leteče avione. Letala pa so v odgovor z zažigalnimi bombami zasula vasi Znojile in Krko ter povzročila več velikih požarov.

Naše poveljstvo je predvidelo, da bodo po neuspehu in porazu kolone iz Žužemberka skušali sovražniki okrepiti svoje sile in se prebiti z veliko močjo. Računali smo, da bo italijanska pomoč ogroženi garniziji prišla iz smeri Stične.

Jules Perahim (Romunija): Tiskanje manifesta, 1959, linorez (IV. MGR)

Zato je bilo takoj dano povelje za premeščanje naših bataljonov. Zdaj smo z vsemi edinicami zasedli položaje vse od Črnela in Gorenje vasi proti Muljavi.

Naši položaji so bili speljani v obliki velike vreče nad cesto Ivančna gorica—Muljava, Gorenja vas—Kompolje ter Kompolje—Muljava. Italijani so že, močno podprti s tanki in težkim orožjem, v popoldanskih urah skušali izsiliti preboj. Toda tudi zdaj niso uspeli. V treh dneh srditih bojov in za ceno velikih izgub so zasedli le vasi Gorenja vas in Črnelo. Naprej kljub pogostim poskusom in kljub podpori tankov niso mogli. Pri vsakem poskusu je bila njihova kolona obsuta z močnim križnim ognjem. Pehota se je navadno umaknila v neredu, puščaje za seboj mrtve in ranjene, tanki pa so ostajali sami in so se nazadnje morali umikati tudi oni. V dopoldanskih urah tretjega dne pa so vendarle prodrli do našega poveljniškega mesta pred samo Muljavo. Tokrat se je komandant Stane odločil, da bo uporabil zaplenjeni minometalec. Nihče pa z njim ni znal ravnati, zato smo nestrpno pričakovali prve učinke. Kot usmerjevalec se je javil kar komandant bataljona. Za prvo mino je preveč dvignil cev, zato je mina padla skoro na nas same. Potem je — kar na oko — naravnal cev na novo. Druga mina je

padla odlično. Usekala je v največjo skupino Italijanov ter napravila veliko zmedo. Vse nadaljnje mine so bile izredno dobro usmerjene in tako je bil odbit še en močan, doslej najnevarnejši napad. Italijani so skočili v jarek potoka in se umikali v Gorenjo vas. Ta dan je bil odbit še en napad tudi na stari cesti Gorejna vas—Kompolje. Tako je minil tudi tretji dan bojov. Medtem nam je prišla v pomoč tudi ena četa Dolenjskega oddreda, ki se je izkazala zelo dobro.

Kar Italijanom ni uspelo v tridневnih bojih, se jim je posrečilo četrtri dan dopoldne. Nekdo jih je pripeljal do Črnela čez vrh Slemen na Oslico za naš hrbet. Od tu nismo pričakovali napada, zato smo bili primorani k umiku. Toda ne za dolgo. Čez dva dni smo bili spet gospodarji prvega svobodnega ozemlja.

V muljavskem boju smo dosegli svoj velik uspeh. To je bil boj, v katerem se je nekaj sto partizanov štiri dni uspešno upiralo nekaj tisoč moderno oboroženim sovražnikom in z minimalnimi lastnimi izgubami. Nasprotno pa je sovražnik te poskuse plačal z življenji nekaj sto vojakov in oficirjev. Po svoji navadi so zaradi neuspeha v boju Italijani na Muljavi in Oslici požgali najbližje hiše, kjer so padli njihovi oficirji, ter se znašali nad mirnimi prebivalci.

Stare žage — temelj partizanske radijske tehnike

Dolina Starih žag ob vznožju mogočnega partizanskega Roga je po kapitulaciji Italije v jeseni 1943. leta postala pomembna tehnična baza glavnega štaba NOV in POS. Ta ozka dolina s celo vrsto mlinov in žag ob penečem se Divjem potoku, stisnjena med stoletne roške smreke na eni in pobočje z vinogradi in belimi zidanicami pod Drvenikom na drugi strani, je bila kot nalašč ustvarjena za partizanske delavnice. In prav v teh zapuščenih mlinih in žagah, ki so bili

nekoč last izseljenih Kočevarjev, so dobile svoje prve delovne prostore partizanske delavnice za zveze 99 D. V njih so ustvarjali razne tehnične pripomočke za partizanske enote in glavni štab NOV. Prav tu pa so se rodili tudi načrti za današnjo slovensko elektronsko in radijsko industrijo. Žal, so danes v Starih žagah ostale le še razvaline nekdanjih, za NOB tako pomembnih partizanskih delavnic. Kljub temu pa njihov delež v NOV ni pozabljen. Spomin na delo in življenje

partizanov v teh delavnicah je še živ v srcih vseh, ki so v dolini Starih žag s svojim strokovnim delom in znanjem veliko prispevali k tehnični opremlitvi NOV in POS. Nekaj utrinkov iz spominov inž. Pavla Tepine, inž. Gregorja Cerkvénika, inž. Milana Železnika, Borisa Kosa, Antona Šušteršiča in Meri Antončič smo strnili v naslednje vrstice.

Do kapitulacije Italije je bil sektor centralne partizanske tehnike v Ljubljani, se spominja inž. Pavle Tepina. Po italijanski kapitulaciji je bilo najprej predvideno, da bo ta sektor še naprej delal v Ljubljani. Okoli 15. septembra 1943. leta pa so se odločili, da se ves tehnični sektor, predvsem pa radijske delavnice, preselijo na osvobodeno ozemlje, ker so se ob prihodu Nemcev okoliščine za delo v mestu zelo poslabšale. Ob italijanski kapitulaciji smo med vojnim plemenom dobili mnogo radijskih postaj in tehničnega materiala, zato je bilo treba organizirati delavnice, kjer bi te postaje popravljali, predelali in sestavljali nove. Za pripravo preselitve in organizacijo delavnice sva bila določena inž. Dušan Lasič in jaz. Zato sva 18. septembra 1943. leta odšla iz okupirane Ljubljane na osvobodeno ozemlje.

Najin končni cilj je bila že takrat dolina Starih žag, vendar sva imela svojo prvo bazo v Podturnu. Od tu sva potem iskala primerno zgradbo, kjer bi lahko začeli delati. Urediti sva morala delavnico, ki bi imela dovolj prostora, tako za samo delavnico kot za potrebna skladišča. In prav v Starih žagah sva našla primerno zgradbo, najprej v zgornjem delu, kasneje pa smo prešli v spodnjo zgradbo, ki je bila pravzaprav star mlin ob potoku. Morala sva jo seveda popraviti in preurediti. Nekje sva snela turbino in generator ter ju prepeljala v svoj mlin. Tu sva popravila staro mlinsko kolo, zakrpala korito in spravila vse skupaj v pogon, da smo imeli svojo električno. Uredila sva razsvetljavo, zakrpala streho, popravila okna in vrata. Na bliž-

nji žagi sva dobila deske, zbila iz njih mize in police, priskrbela stole in tako je bila velika spodnja soba pripravljena za delavnico. V dveh manjših sobah na podstrešju sva pripravila pograde, v kuhinji pa uredila ognjišče. Delala sva od ranega jutra pozno v noč. Včasih nama je priskočil na pomoč kak tovariš iz puškarske delavnice, kjer sva si tudi izposojala orodje.

Ko je oktobra prišla za nama še ostala skupina iz radijske tehnike, ki jo je vodil inž. Ivo Gruden-Peter, sva delo v glavnem že končala. V tej zgradbi je bil začetek delavnic. Prostori so kmalu postali premajhni, zato smo delavnice preselili v Novo goro, kjer smo zasedli tri ali štiri zgradbe. Takrat smo že uredili dve deljeni delavnici: za precizno mehaniko in radijsko tehniko. Pravzaprav pa je bila še tretja delavnica, tako imenovana telefonska, ki je bila malo nižje v dolini. Kasneje je še to postalo premajhno, in smo začeli iskati mesto, kjer bi lahko postavili večjo delavnico. Za to so bile najbolj ugodne Črmošnjice. Tam smo v Mašlju odkrili veliko staro žago z dovolj vode, ki smo jo potrebovali za elektriko. V Starih žagah nam je namreč vode za električno energijo že močno primanjkovalo, ker smo delavnice v razmeroma kratkem času precej razširili. Ko smo delavnice preselili v Črmošnjice, pa sem jaz odšel v oficirsko šolo v Črnomelj.

Kako je preostala skupina iz radijske tehnike odšla iz Ljubljane na Dolenjsko, se spominja inž. Gregor Cerkvénik-Grega:

Od skupine 13 ali 14 ljudi sem šel jaz prvi iz okupirane Ljubljane skozi nemški blok. Vzel sem samo ročno mrežico, v katero sem dal kvas, da bi naredil vtis, da grem onkraj bloka kupovat. Imel sem ponarejeno prepustnico na neki italijanski kartici. Z njo in s kvasom v mrežici sem srečno prišel skozi nemški blok. Ponarejene prepustnice smo imeli vsi in smo se z njimi v nekaj urnih presledkih z raznimi izgovori tudi srečno izveкли

Marko Behar (Bolgarija): Osvobojen zaradi pomanjkanja dokazov, 1957, litografija (II. MGR)

skozi nemški blok. Na Ižanski cesti smo se počasi zbrali in prišli že blizu Iga, ko nas je neki partizanski odred zajel, ker smo jim bili sumljivi. Na srečo smo imeli na hlačah v pasu zašite še posebne prepustnice, ki so nas rešile kratkega »ujetništva« pri naših. Ko smo se tu vsi zbrali, smo pot nadaljevali s kamioni. To je bilo že prej organizirano prek naše tehnike. S sabo smo peljali tudi več zabojev raznega tehničnega materiala. Najprej smo se peljali v Kočevje, potem smo nekje blizu Novega mesta prenočili in končno prišli v Stare žage, kjer je bila že pripravljena partizanska delavnica 99 D.

Bili smo v glavnem vsi elektrikarji, zato smo lahko hitro pripravili delovna mesta in pričeli delati. Pripeljali smo veliko italijanskega materiala, iz katerega smo začeli izdelovati razne tehnične pripomočke za glavni štab in partizanske odrede. V začetku nas je bilo kakih 14, potem pa smo v delavnico pritegnili še nove ljudi in povečali njeno dejavnost. Bil je odličen kolektiv, imeli pa smo tudi velike naloge, ki smo jih dobivali od odseka za zveze pri glavnem štabu, kamor je naša enota pripadala.

Čeprav so bile partizanske delavnice 99 D v Starih žagah razmeroma znane — pripoveduje Anton Šušteršič — moram reči, da niso nikdar doživele nobenega direktnega sovražnega napada. Bilo pa je dosti raznih manjših naletov iz močne sovražne postojanke v Novem mestu. Edino, kar se je delavnicam v Starih žagah pripetilo, je bilo proti koncu 1943. leta ob velikim nemški ofenzivi na osvobodjeno ozemlje. Takrat je bila uničena puškarska delavnica, ki je bila na čelu. Malo nižje so zasedli mlin mehaniki, naslednjega usnjarji in pod njimi še radiotehniki. Kakih dvesto metrov dalje so bili peki in poleg njih skupina, ki je oskrbovala bolnišnice v Rogu. V bregu pa so bili še krojači in čevljarji. Tako je bila na tem majhnem prostoru združena lepa vrsta raznih partizanskih delavnic.

No, ko so Nemci takrat prišli do teh delavnic, so se najprej ustavili v prvi, to je v puškarski, ki smo jo že prej sami minirali. Po zidovih smo razobesili nekaj starih pušk, v kotu pa smo pustili velik zaboj in ga minirali. Ko so Nemci tisti zaboj odprli, je mina eksplodirala. Delavnica je zletela v zrak, raztrgalo je tri ali štiri Nemce, več pa je bilo ranjenih. Zavaljo tega si niso upali stopiti v nobeno drugo delavnico vzdolž Starih žag, misleč, da je vse minirano. Tako so ostale vse druge delavnice nedotaknjene in nepoškodovane. Pred porušeno orožarno so Nemci postavili veliko tablo s svarilnim napisom: »Pozor mine!« To je zadostovalo, da so se jih Nemci tudi še kasneje izogibali.

Dasiravno tokrat radijska delavnica ni bila prizadeta, so se radiotehniki po končani ofenzivi odločili za preselitev v zidanice v Novo goro, ker je bila spodaj ob cesti le preveč izpostavljena. V mlinu so obdržali le električno centralo in od tam napeljali vod do nove delavnice. Spodaj je ostala tudi mizarska delavnica in še nekaj drugih. Vse, kar je bilo dragocenejšega, pa so preselili v Novo goro, kot se je imenoval desni breg nad Divjim potokom. Ves material, ki je bil spravljen v dolini, so postopoma prenesli v Novo goro. Dobili so tri zidarje, ki so jim v sosednjih zidanicah sezidali skrivališča, kamor so porazdelili radijski material. V delavnici je bilo orodje in manjše skladišče, kar so za delo sproti potrebovali, vse drugo pa je bilo spravljeno drugod.

Kmalu so začele prihajati v popravilo najrazličnejše radijske postaje, ki so rabile za zvezo med posameznimi partizanskimi enotami. Celo s hrvaške strani so nosili aparate v njihovo delavnico. Če je le bilo mogoče, so jih takoj popravili, tako da so tisti, ki so jih prinesli, kar počakali in vzeli popravljene nazaj. Aparature so sprejemali in vračali v mlinu in tam so kurirji oziroma telegrafisti prespali, če je bilo treba na popravilo čakati. Niso marali, da bi hodili k njim v

delavnico, predvsem zato, da bi ostala bolj skrita. Predelali so večje število italijanskih radijskih postaj na drugo valovno dolžino, ki je bila za delo primernejša. Poleg tega so izdelovali tudi nove aparate, tako oddajnike kot sprejemnike, le-te predvsem za bolnišnice. Še več, inž. Pavle Tepina se spominja, da se je v teh dokaj primitivnih delavnicah rodila tudi radijska oddajna postaja, ki je pozneje delovala v Črnomlju kot radio Osvobodilne fronte.

Inž. Dušan Lasič je dobil nalogo, da konstruira radijsko postajo za propagandno dejavnost. Za tako zahtevno nalogo takrat seveda ni bilo dovolj niti pravega niti kakovostnega materiala. Da smo to nalogo kljub temu uspešno opravili, smo izkoristili neko italijansko radijsko postajo, ki je bila v bunkerju in je bila še plen naše tehnike v Ljubljani; kasneje so jo prenesli v Stare žage, kjer je čakala na pravo uporabo in jo končno tudi dočakala. Ko smo jo potegnili iz bunkerja, je iz nje voda kar tekla. Dolgo smo jo sušili, jo predelali in končno spravili v tek. Transportirali smo jo v Črnomelj, kjer je pod tehničnim vodstvom inž. Erbežnika vse do osvoboditve, ko so jo prepeljali v Ljubljano, delovala pod imenom radio Osvobodilne fronte.

V maju ali juniju 1944. leta se je priključil partizanskim delavnicam 99 D v Starih žagah tudi inženir Milan Železnik. Takole pripoveduje:

Po kapitulaciji Italije sem prišel iz internacije prek Soče v vrste primorskih partizanov. Tam sem delal v tiskarski tehniki Pokrajinskega komiteja za Primorsko, ki se je imenovala »Jelenk«. Tu sem bil od septembra 1943. do maja 1944. leta. Z ljudmi, ki so bili takrat v Starih žagah, to so inženirji Gruden, Tepina, Lasič in drugi, sem sodeloval že prej, preden so me odpeljali v internacijo. Delali smo skupaj na tehničnem področju, zato so me poznali, me iskali in končno na Primorskem tudi našli. Povabili so me na Dolenjsko ter dosegli, da sem do-

bil premestitev s Primorske v Stare žage. Tako sem spet presedlal iz tiskarske v elektro stroko, ki je bila tudi moja osnovna stroka, medtem ko sem bil tiskar le priložnostno.

Ko sem prišel na Dolenjsko, sem se v partizanskih delavnicah takoj vključil v delo. Prvo delo sem takrat dobil pri električni centrali, ki je bila precej razmajana in sem jo moral nekako urediti. To mi je še kar dobro uspelo. Potem sem delal v radijski delavnici. Bil sem nekoliko bolj usmerjen v jaki tok, ker sem pač te stroke. Takrat je bil šef oziroma komandant delavnic inž. Ludvik Kremžar. Avgusta ali septembra je bil v glavnem štabu imenovan za šefa, zdi se mi, prometno-tehničnega oddelka, ki se je prav takrat osnoval. Nato sem bil imenovan za šefa delavnic v Starih žagah.

Prihajali so vedno novi ljudje in delavnica se je širila. V Starih žagah smo poleg električne centrale in polnilcev za akumulatorje imeli še mizarsko, kleparsko in ključavničarsko delavnico. Tam je bila tudi javka za prevzemanje pokvarjenih aparatov, da ne bi kurirji hodili naravnost v zgornjo delavnico v Novo goro, ki smo jo še razširili. V sosednji zidnici smo uredili posebno delavnico za precizno mehaniko, ki se je v kratkem času lepo razvila in imela v svoji kleti skrivališče za orodje in stroje. V zidnici nasproti glavne delavnice je bila pisarna, kuhinja in jedilnica. Druge bližnje zidnice pa so rabile za prenočišča vedno številnejše edinice.

Tako so se naše delavnice v nekaj mesecih iz skromnih začetkov iz ene same delavnice razširile na kakih deset hiš, kjer je delalo in živelo nad petdeset ljudi najrazličnejših poklicev. Bili so zidarji, tesarji, ključavničarji, kleparji, mehaniki, elektromonterji, radiotehniki, inženirji in študentje, ki so vsi z veseljem in ljubeznijo opravljali svoje delo. Ofenzive in tudi manjši napadi sovražnika so nas pri tem večkrat ovirali, večkrat smo morali nenadoma pospraviti delavnice, poskriti material in se umakniti, toda vselej smo se vrnili in s še več-

jo vremo skušali nadomestiti izgubljene dni.

Aparati, ki smo jih iz raznega materiala, predvsem iz starih italijanskih postaj in posameznih delov razbitih avionov na novo izdelovali, so nosili značilno ime »hajka«, zakaj med hajkami so tudi nastajali. Za bolnišnice smo izdelali več sprejemnikov z imenom »hajka I«, sledile pa so prenosne radijske postaje »H-II«, ki so imele oddajnik, sprejemnik in napajalnik; potem še »H-III«, »H-IV« in »H-V«. Nosile so svoj znak: elektronko z napisom SPARD — Slovenske partizanske radijske delavnice.

V tem času smo se že toliko razširili, da smo potrebovali večje prostore. Našli smo jih v Črmošnjicah, kamor smo se preselili v septembru 1944. leta. Zaradi večjih prostorov smo lahko naše delo tudi nekoliko bolje organizirali in uredili več specializiranih delavnic. Tako so v eni stavbi delali kleparji, kovači, finomehaniki, popraviljalci pisalnih strojev, izdelovalci razne opreme, kot so izdelki strojništva in podobno. Tu smo med drugim izdelovali tudi škarje za rezanje papirja, razne nože in druge pripomočke za glavni štab in razne partizanske enote. Svoje prostore je dobila elektro delavnica, ki je izdelovala posamezne aparature, kot so radijski oddajniki in sprejemniki, predvsem pa smo v njej vzdrževali in popravljali obstoječo tehniko, ki so jo partizanom pošiljali zavezniki. Tako so iz tistih časov znane radijske postaje SCR, pa tako imenovane ruske postaje in druge. Zanimivo je, da smo morali vsako ameriško postajo, ki je prišla k nam po zračni poti, takoj predelati, ker generator ni bil pravilno izdelan. Vsakega smo morali razdreti in predelati, sicer je takoj pregorel. Ko smo preračunali navitja in jih previli, so generatorji delali nemoteno do konca vojne.

Zelo dobra je bila takrat radijska delavnica, ki je imela nekaj odličnih strojev. Imeli pa smo tudi, vsaj za takratne razmere, veliko elektrarno z velikanskim šest metrov premera velikim mlin-skim kolesom. Lahko rečem, da sem bil

suženj te elektrarne. Podnevi, ko je bila močno obremenjena, je dajala premajhno napetost, ker zaradi preobremenitve kolo ni tako hitro teklo, kot bi moralo. Ponoči, ko so fantje nehali delati in pogasili žarnice, pa je kolo prehitro teklo. Zato je bila napetost previsoka, žarnice, ki so še gorele, pa so rade pregorevale. Kljub temu da so bili za to določeni ljudje, sem moral še sam stalno paziti, ali elektrika v redu teče ali ne. Pogosto sem tekal zapirat vodo, da ne bi vse skupaj pregorelo. Moram reči, da je bila ta elektrarna res partizanska, saj ni imela nobene regulacije. Tekla je kakor je sama hotela oziroma tako, kakor smo ji dajali vodo. Bila je pravi čudež partizanskega dela.

Iz teh hudih časov je ohranjenih še nekaj utrinkov na posamezne, sicer resne dogodke, ki pa nam danes, po več kot dvajsetih letih, spomin nanje nehote zva-bi smehljal na ustnice. Anton Sušteršič se spominja:

Nekega lepega in vročega poletnega dne je šla prek Starih žag partizanska brigada, ki je imela tudi nekaj mul. Zaradi dolge poti so bile mule žejne in so se v potoku nič hudega sluteč začele napajati. V delavnicah so se naenkrat ustavile stružnice, radijski sprejemniki so utihnili, zmanjkalo je elektrike in delo se je povsem ustavilo. Delavci so se spogledali, češ, le kaj se je spet zgodilo? No, ko so prišli k viru prepotrebne energije, so kaj hitro ugotovili vzrok prekinitve. Mule so popile vso vodo, pritoka je bilo malo in mlinsko kolo, ki je poganjalo turbino, se je ustavilo. To pa je trajalo le kakih 10 do 15 minut. Ko so se mule napile, je voda spet pritekla in luč je ponovno zasvetila. Škode seveda ni bilo, le elektrikarja so dražili, naj pazi, da mu mule kdaj drugič ne bi spet kakšne zagodle.

Meri Antončič se danes z nasmeškom spominja, kako je ob neki hajki morala skriti poln čeber namočenega perila kar v vodo in ga zametati z blatom; pa kako

je iz kopriv in pesnega perja kuhala neslano špinačo, ker drugega pač ni bilo. Tudi inž. Pavle Tepina se spominja dogodka ob nemški ofenzivi 1943. leta, ki jih je precej presenetila in so se morali hitro umakniti iz delavnic proti hribu nad Starimi žagami. Tako so ostali brez hrane. V naselju Pajkež so na nekem skednju našli prgišče starega in plesnivega fižola, na njivi pa še nekaj na pol gnilih bučk in iz teh osnovnih sestavin skuhali neslano in nezabeljeno juho, ki jim seveda ni šla preveč v slast in je dobila ime »pajkež župa«.

V Črmošnjice oziroma v Mašelj je oktobra 1944. leta prišel tudi urar Boris Kos, ki je začel v partizanskih delavnicah popravljati ure. Najprej si je moral iz raznega materiala izdelati orodje, ker so imeli tedaj v delavnici le eno malo stružnico. Dela je bilo vedno dovolj. V začetku 1945. leta ga je bilo že toliko, da je prišel še en urar iz Brežic. Boris Kos se spominja, da so v teh delavnicah delali najrazličnejše izdelke. Tako so ob neki priložnosti za komandanta Staneta izdelali celo poseben pisalni servis.

Zaradi nemških hajk smo se, morali štirikrat umakniti — pripoveduje Boris Kos — vendar Nemci niso nikoli prišli do Črmošnjic. Kvečjemu so prišli do Starih žag, naprej si pa niso upali. Ob hajkah smo vedno pospravili ves material in ga poskrili v posebej za to pripravljena skrivališča, da se ga sovražnik ne bi polastil. Spomladi 1945. leta, ko smo se spet morali umakniti pred nemško hajko, je vsak dobil na pot tudi mesno konzervo, vendar nas je komisar opomnil, da moramo nanje paziti, ker so namenjene le za primer, če bo umik trajal več dni. No, ko smo se zvečer spet zbrali v enoti in bi morali konzerve vrniti, jih ni bilo nikjer več, ker smo jih kljub opozorilu seveda že pojedli.

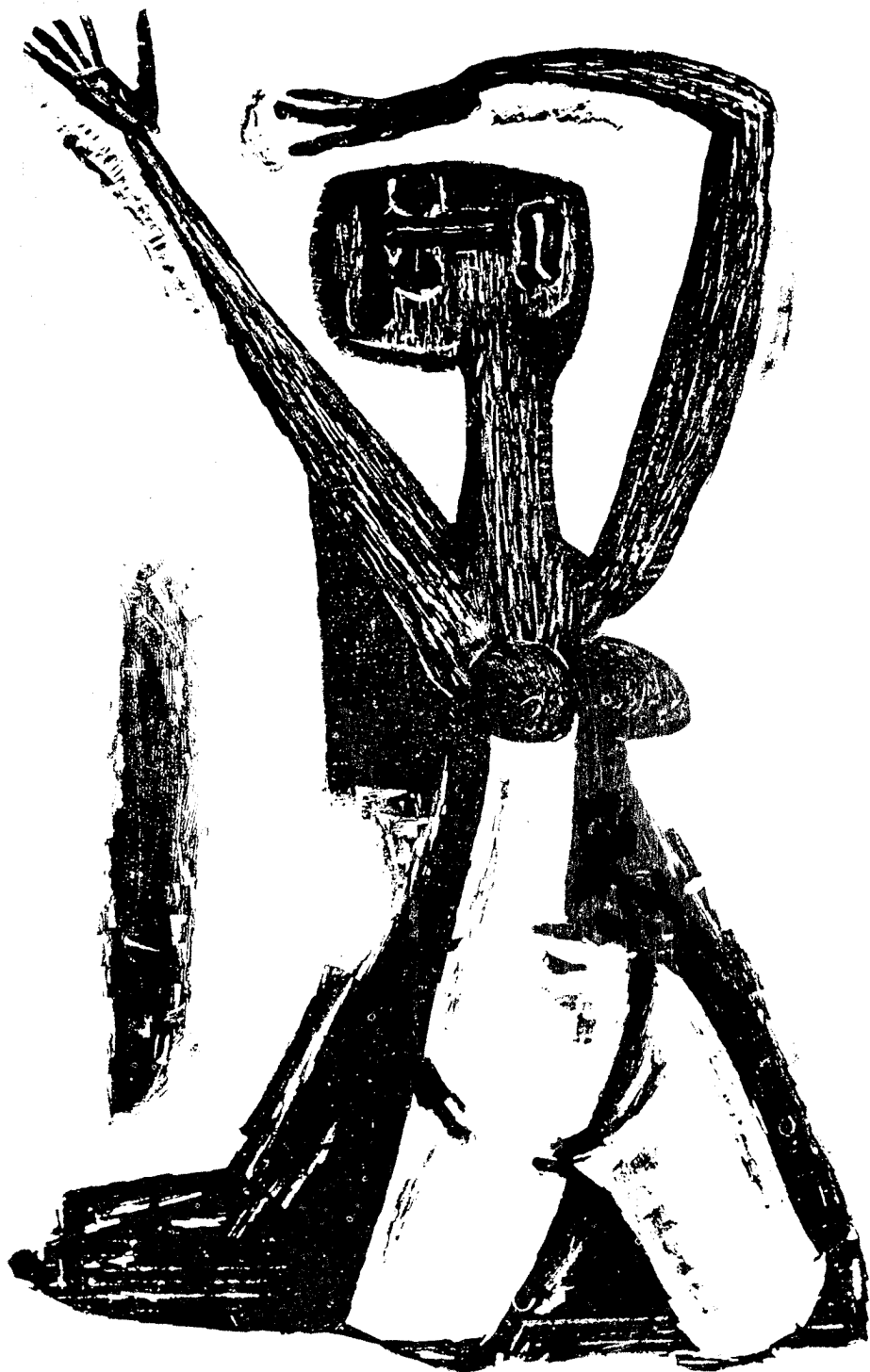
O tem, kako so partizanske delavnice 99 D v Starih žagah in Črmošnjicah končale svoje pomembno tehnično poslan-

stvo, se spominjata Boris Kos in inž. Milan Železnik:

Aprila 1945. leta so se delavnice že toliko razširile, da so šteje blizu 100 ljudi. Blížal se je konec vojne in delavnice so dobile nalogo, da vzpostavijo neposreden stik z zunanjim svetom. Tako se je 27. aprila 1945. leta začela velika selitev ljudi in materiala proti Trstu. Najprej smo odšli h glavnemu štabu na Lokve pri Črnomlju in nato proti Trstu. Tam smo iz zapuščenih nemških skladišč začeli zbirati elektrotehnični material in orodja za opremo raznih finomehaničnih delavnic. Dobili smo nešteto merilnih in elektronskih instrumentov, veliko električnega materiala, raznih elektronk, potenciometrov in drugega materiala, uporabnega za elektro industrijo. Vsega materiala, ki smo ga iz Trsta prepeljali v Ljubljano in spravili v neko zgradbo na Trati — pozneje je bila tam tovarna »TIKI« — je bilo za okoli 25 vagonov. Prav tako smo po osvoboditvi prepeljali v Ljubljano še ves material, ki smo ga zakopali in spravili v skrivališčih v Črmošnjicah, preden smo odšli proti Trstu.

Takoj po osvoboditvi so se porajale ideje o ustanovitvi tovarne, kjer bi strokovnjaki iz bivših partizanskih delavnic lahko ustvarjali razne izdelke za široko potrošnjo. Končno so našli v Kranju prostore v bivši nemški tovarni za proizvodnjo posameznih avionskih delov, ki takoj po osvoboditvi ni imela pravega organizacijskega vodstva. V to organizacijsko enoto so se vključili Železnik, Petkovšek, Rome, Tavzes in še nekateri, ki so pod vodstvom inž. Ivana Grudna začeli delati pod firmo »Strojne tovarne« Kranj. Kasneje se je tovarna preimenovala v tovarno za elektrotehniko in finomehaniko »ISKRA«, iz nje pa je nastala današnja slovenska radijska in elektronska industrija. Tako so bile partizanske delavnice 99 D v Starih žagah in Črmošnjicah pravzaprav zarodek današnjega združenega podjetja »ISKRA« v Kranju.

Po pripovedovanju borcev iz partizanskih delavnic 99 D zapisal Rihar Soper.

Vasso Katrakis (Grčija): Jadikovanje, 1961, kamenorez (IV. MGR)

Obveščevalni in varnostni ukrepi naših sil v bihaški operaciji leta 1942

Zmagovit prodor skupine proletarskih in udarnih brigad poleti 1942 v Bosansko krajino je pripomogel, da so osvobodili prostrano ozemlje, poleg tega je imel še druge učinke. Razbito je bilo četniško gibanje, okrepile so se partizanske sile, utrdili in še bolj so se razvili organi ljudske oblasti, obenem pa je to še neposredneje vojaško in politično vplivalo na razvoj narodnoosvobodilnega boja v Dalmaciji, Hrvaški in Sloveniji.

Doseženi uspehi, namera ustanoviti AVNOJ kot politično vodstvo narodnoosvobodilne vojne, bolj neposredno povezovanje svobodnega ozemlja Bosne in Hrvaške ter širša mobilizacija muslimanskih in hrvaških ljudskih množic za narodnoosvobodilni boj, vse to je narekovalo uničenje sovražnih garnizij ob srednjem toku Une. Te garnizije so v obliki klina razdvajale svobodno ozemlje Bosanske krajine, Korduna in Like. Na vrhu tega klina, kot sprednji sovražni bataljon »na križišču zvez, ki vodijo v Liko, Dalmacijo, Bosno in na Kordun«,¹ je bil Bihać. Z izgubo Bihaća kot sedeža velike župe Krbava in Psat bi ustaška NDH izgubila »važno administrativno in politično središče«, dobro oporišče »za ofenzivno delovanje« in za »kontrolno nad precejšnjim delom«² svojega ozemlja.

Zato je Vrhovni štab na predlog operativnega štaba za Bosansko krajino³ sklenil, da krajiške in hrvaške brigade razbijejo sovražne garnizije v dolini Une. Izvedbo tega sklepa je Vrhovni štab zaupal operativnemu štabu in mu »dal na razpolago tudi tri hrvaške brigade«. Na sestanku vrhovnega komandanta in komandantov operativnega štaba 27. oktobra 1942 so izdelali načrt operacij. Osnova načrta je bil vdor dela sil v mesto, hkrati pa »koncentričen napad glavnih sil od zunaj in z ustreznimi silami zavarovanje proti smeri Bosanske Krupe, Cazina in Slunja, po osvoboditvi Bihaća pa napredovanje proti Bosanskemu Novemu, Veliki Kladuši in Slunju«.⁵

Da bi lahko bolje spoznali obveščevalne in varnostne ukrepe v bihaški operaciji, velja naglasiti dve stvari: razmere v Bosanski krajini pred prihodom skupine proletarskih in udarnih brigad ter obveščevalno in varnostno dejavnost, usmerjeno proti ozemlju pod sovražnikovim nadzorstvom.

Z osvoboditvijo Prijedora in Ljubije maja 1942 se je svobodno ozemlje Kozare povežalo s svobodnim ozemljem Grmeča, z osvoboditvijo Bosanskega Petrovca, Drvarja, Glamoča in Ključa julija 1942 pa se je svobodno ozemlje na območju planin Dinara, Lunjevača in Osječenica povežalo s svobodnim ozemljem Grmeča in Kozare. Na tem prostranem osvobojenem ozemlju je nastalo gosto omrežje krajevnih, občinskih in okrajnih narodnoosvobodilnih odborov. Poleg tega so tu delovali tudi organi vojaške oblasti v zaledju: krajevna in področna poveljstva, partizanske in vaške straže. Gosto omrežje partijskih, mladinskih in drugih organizacij je uporabljalo aparat revolucionarnih organov boja. Takó so dosagli popolno nadzorstvo nad ozemljem, na katerem so potekale priprave enot in kamor so prihajale za napad na Bihać. Poleg drugega sta bili kontrola in varnost ozemlja

zagotovljena tudi tako, da so uvedli prepustnice za vojake in civiliste. Varnost enot se je potem okrepila še z uvedbo šifer v pisemskem, telefonskem in radijskem prometu, z uporabo gesel in razpoznavnih znakov.⁶

S tem so nastale ugodne okoliščine za intenzivno obveščevalno delovanje proti ozemlju pod sovražnikovim nadzorstvom, vključno Bihać, kakor tudi zavarovanje svobodnega ozemlja pred sovražnikovimi obveščevalci. Enodušnost prebivalstva na svobodnem ozemlju je občutno zmanjšala rezultate dela sovražne obveščevalne službe ter povečala varnost enot in ozemlja.

Temelj obveščevalnega dela v Bosanski krajini pred bihaško operacijo in med njo je bilo navodilo operativnega štaba z dne 11. julija 1942, poslano štabom odredov in bataljonov o organizaciji obveščevalne službe v enotah.⁷ Kot sektorje obveščevalne dejavnosti navaja okupatorsko vojsko, domobransko vojsko, žandarje, petokolonaške elemente, vohunstvo in drugo. Vsak izmed teh sektorjev je bil podrobno in natančno obdelan.

Kar zadeva obveščanje o kvizlinških formacijah, zahteva navodilo od bataljonskih politično-obveščevalnih oficirjev, da zbero podatke: »Koliko je v katerem kraju domobrancev in koliko žandarjev; v katerih poslopih so eni in v katerih drugi; koliko je častnikov, kje stanujejo, kje se sestajajo in kje jedo; koliko orožja in kakšne vrste ima vsaka posamezna garnizija (pušk, minometov, lahkih in težkih strojnic itd.); kje so strojnična gnezda in skladišča orožja; koliko je stražarskih mest in kako so razvrščena; morala, prehrana in obleka domobrancev; odnos komandnega osebja do vojakov; odnos med domobranci in ustaši, koliko je vojakov in kakšen je njihov odnos do naše narodnoosvobodilne vojske.« Navodilo je nadalje naročalo, da velja »stalno paziti na morebitne spremembe domobrancev in žandarjev«; da je potrebno zbirati »vse ukaze in navodila (tajna in javna), ki jih daje domači sovražnik — vojaki in žandarmerija«.⁸ Podobno so bile določene tudi naloge za zbiranje podatkov o okupatorjevi vojski.

*

Za zbiranje podatkov o sovražniku v Bihaću in širši okolici so bili zadolženi vsi obveščevalni organi, štabi enot in partijske organizacije.⁹

Sredi leta 1942 so imeli v vseh bataljonih in odredih (pozneje brigadah) v Bosanski krajini na podlagi navodila operativnega štaba dne 11. julija 1942 politično-obveščevalne oficirje. Ti so bili, kakor je mogoče sklepati iz razpoložljivih dokumentov, organizatorji obveščevalnega dela na ozemlju pod sovražnikovim nadzorstvom ter nosilci varnostnih ukrepov v enotah in na svobodnem ozemlju. Če imamo pred očmi število odredov in bataljonov ter področnih in krajevnih poveljstev na območju Bosanske krajine v tistem času, potem nam postane jasno, da je bilo že tedaj na voljo razmeroma precej obveščevalno-varnostnega kadra.

Ta kader je, poleg operativnih in teritorialnih poveljstev, enot, oblastnih organov, partijskih in drugih organizacij, organiziral intenzivno obveščevalno delo proti sovražniku ter skrbel za učinkovito varnost enot in akcij.

Viri podatkov so bili: agenture, poročila partijskih aktivistov, izjave rodoljubov, zasliševanja pobeglih meščanov, prebežnikov in ujetnikov, izvidništvo, opazovanje in drugo.

Naši obveščevalni organi so se zanimali za: sestavo, številčno stanje, oborožitev, razvrstitev, moralo in namere sovražnika; strelni sistem, organizacijo obrambe in njeno utrdbeno ureditev. Taki podatki so dovoljevali popoln pregled nad stanjem v sovražnikovih vrstah. Obveščevalni organi so strokovno in podrobno obravnavali vsa vprašanja, ki so bila važna za poveljstva in enote.

Takó na primer navaja poročilo obveščevalnega oficirja operativnega štaba z dne 21. avgusta 1942 med drugim tole: »Golubić in Debrenica imata 150 karabink,

dve težki strojnici in osem puškomitraljezov; Skočaj, Baljevac in Vaganac 300 karabink, štiri težke strojnice in deset puškomitraljezov; Ličko Petrovo selo 500 liških ustašev in 800 domobrancev; Izačić, Čavnik, Vrsta, Gata in Breskovica 120 vojakov s težko strojnicami in z dvema puškomitraljezoma; okoli bolnišnice v mestu je približno 150 domobrancev z dvema težkima strojnicama in dvema puškomitraljezoma; na levi strani Une je 560 ustašev s štirimi minometi, šestimi havbicami in štirimi protitankovskimi topovi.«¹⁰ Poročilo nadalje podrobno navaja številčno stanje, oborožitev ter razmestitev ustašev in domobrancev v Bihaću. Tedaj je bilo v Bihaću in okoliških vaseh, kakor je razvidno iz poročila, okoli 3700 domobrancev in ustašev, oboroženih z 62 puškomitraljezi, 25 strojnicami, 15 minometi, petimi protitankovskimi in petimi protiletalskimi topovi, sedmimi havbicami itd. Potem pa govori poročilo še o tem, da se liški in bosansko-hercegovski ustaši grizejo med seboj, in ugotavlja, da liški ustaši niso pripravljeni braniti Bihaća.

Natančnost je bila odlika tudi poznejših poročil. Z njimi je bilo stalno mogoče spremljati razmere pri sovražniku v Bihaću in okolici. Takó je štab petega krajiškega odreda obvestil 3. septembra 1942 operativni štab, da je zdaj »sovražnikovo številčno stanje v Bihaću in okolici 4700 vojakov« in da je »prispelo v mesto 17 tovrnjakov municije, na vsakem po 63 zabojev.«¹¹

Takoj je mogoče opaziti, da se je število sovražnikovih vojakov povečalo od 21. avgusta do 3. septembra približno za tisoč ljudi. To potrjuje poročilo partijskih aktivistov iz Bihaća, poslano operativnemu štabu 9. oktobra 1942. V njem je rečeno, da šteje samo mesto okoli 5000 ljudi, da je v mestu 17 težkih strojnic ter do trije topovi in da je v okoliških vaseh okoli 2000 vojakov.¹²

Za zbiranje podatkov o sovražniku v Bihaću so uporabljali tudi zasliševanja prebeglih domobrancev. Tako navaja štab 3/1. krajiškega odreda v obveščevalnem poročilu z dne 12. oktobra 1942 izjavo prebeglega domobranca, da je v Bihaću, Ličkem Petrovem selu, Czinu in Bosanski Krupi okoli 4000 domobrancev in ustašev, da varujejo most na Uni v Bihaću domobranci in da je obdan z žico.¹³

Pozneje, 14. oktobra 1942, je štab prvega krajiškega odreda v zvezi s položajem sovražnika v Bihaću med drugim z brzojavko obvestil operativni štab, da je »iz Bihaća odšlo v Novi 150 avtomobilov po municijo, cement in premog« in da je cement, namenjen za zidanje betonskih bunkerjev, v Bihaću. »Ukrenili smo vse potrebno, da se to ne bo zgodilo.«¹⁴

Partijski aktivisti iz Bihaća pa so 19. oktobra 1942 poročali o tem takole: »Jutri, 20. oktobra, bo odšel od tod transport kakih 120 do 130 vozil in treh tovrnjakov, verjetno po material v Bosanski Novi, vračali pa se bodo 21., 22., morebiti 23. t. m.«¹⁵ Potem pa poročilo še pravi, da je pet aktivistov narodnoosvobodilnega gibanja pred tem, da jih odpeljejo v koncentracijsko taborišče in da jih bodo predstavili v Bosanski Novi, zato predlagajo akcijo za njihovo osvoboditev.

Aktivisti narodnoosvobodilnega gibanja iz Bihaća poročajo 20. oktobra 1942 operativnemu štabu o premestitvi štaba divizije v Kostajnico »zaradi nezanesljivega položaja Bihaća«, potem pa navajajo: »21. oktobra bodo odšli vojska in ustaši, da zavarujejo odhod divizijskega štaba, ki se bo odpravil na pot v torek ali morda tudi prej. Takoj pošljite tja čimmočnejše sile, da ga ujamete ali uničite. Če bomo izvedeli, vam bomo javili dan in tudi moč spremstva.« Nadalje še pravi to poročilo: »Druga lovska bojna (okoli 500 ljudi) naj bi odšla te dni prek Novega v Gospić. Bodite pripravljeni, mi pa bomo, če nam bo uspelo, javili dan in moč. Vedite, da se to lahko zgodi vsako uro.«¹⁶ Značilno je, da se aktivisti narodnoosvobodilnega gibanja ne zadovoljujejo zgolj z vlogo običajnih informatorjev, ampak predlagajo v poročilih tudi določene ukrepe.

Poročilo z dne 25. oktobra navaja spremembe v Bihaću in pravi: »V Bihać je namesto lovske bojne, ki je štela okoli 450 krepkih mož, prišlo 200 ustašev iz Ličkega Petrovega sela. V Bihaću imajo dva težka topa in sta pri centrali. Vse drugo je isto.«¹⁷

Podatki o organizaciji, utrdbeni ureditvi obrambe in razmestitvi sovražnih oporišč v Bihaću in okolici so bili popolni in zelo natančni. Takó navaja poročilo z dne 20. septembra 1942 razmestitev sovražnih oporišč v vaseh okoli Bihaća: Vinci, Založju, Ribiću, na Hadžiabdić-brdu, v Čavkićih, Plitkem, Golubiću, Boriku, na letališču, pri Sv. Luciji itd. Naštevava vrste rovov, bunkerjev, žice, puškarnic, vrsto in razmestitev strelnega orožja, opazovalnice itd. Tako med drugim pravi, da je »šola v Založju spremenjena v oporišče, okna so zazidana, opremljena je s strelnimi linami, na strehi je opazovalnica; v drevnici na Glavici: dva gorska topova; od Ribića do Hadžiabdić-brda bodeča žica; Plitko: predstraža; Sokolac Kula: težka strojnica in nekaj domobrancev; Spomenik: gorski top in zaščita; Borik: dve havbici; letališče varuje stotnija ustašev; pri Mikuljanovi hiši protiletalski top.«¹⁸

Obveščevalni organi so dobivali nadalje koristne podatke tudi od pobeglih meščanov Bihaća in okolice. Na teh podatkih temelji poročilo šeste krajiške brigade z dne 20. septembra 1942. »Bunkerji, utrjena poslopja, zazidave, primitivne utrdbe in rovi v Bihaću, na Golubiću, Dobranici, Skočaju, Zavaju, Ceravcih, Pokoju, Založju, Vinci, Ridžiću in Privilici. Prek Skočaja in Debeljače se je najlaže prebiti do Bihaća.«¹⁹ In naprej: obveščevalni sodelavci iz Bihaća javljajo 25. oktobra 1942 operativnemu štabu med drugim tudi tole: »Bihać je odprt v smereh Ribić, Batinjol—Pokoje in Zavaje—Baljavac—Ličko Petrovo selo.«²⁰

Na podlagi stalnega spremljanja sovražnikovega stanja poroča operativni štab 27. oktobra 1942 vrhovnemu štabu: »Bihaška garnizija ima zdaj lovsko bojno manj, ker je ta odšla v spremstvu štaba divizije do Hrvatske Kostajnice. Zdaj je v Otoki in ne more naprej zaradi akcij osme hrvatske brigade. Z lovske bojne so ujetniki in med njimi naši tovariši, določeni za koncentracijsko taborišče, pa tudi to narekuje pospešeno akcijo.«²¹ Z odhodom lovske bojne je postala bihaška garnizija šibkejša, to pa je olajšalo delo našim silam. Njen odhod priča, da ni imel sovražnik niti pojma o pripravljanju napada, to pa samo še zgovorneje potrjuje učinkovitost naših varnostnih ukrepov.«

Neposredno pred napadom poroča štab šeste krajiške brigade 1. novembra 1942 operativnemu štabu, da so Ibrahim Beširović iz Bihaća, Teza Silberstein in njena mati izjavili na zaslišanju: »V Bihaću, Krupi in vseh okoliških krajih je okoli 2000 ustašev tako imenovane liške legije; 500 ustašev, 400 domobrancev, 100 pomožnih žandarjev in miličnikov; v Pokoju je okoli 70 domobrancev, v Bosanski Krupi ustaška bojna; v Otoki 250 ustašev, mladih žandarjev in miličnikov.«²²

Iz dokumentov je mogoče sklepati, da je imel operativni štab približno točne podatke o številu, oborožitvi, razmestitvi sovražnika, strelnem sistemu, organizaciji in utrdbeni ureditvi obrambe v Bihaću in okolici. Takó je 2. novembra 1942 sporočil štabom brigad, da sta v Bihaću približno dve bojni ustašev; v Ličkem Petrovem selu ena ter okoli Oštrošca in Krupe ena. Skupaj: štiri bojne s približno 2000 možmi.

Vsi zbrani podatki o sovražniku v Bihaću in okolici so zajeti v drugi točki ukaza operativnega štaba z dne 31. oktobra 1942 za napad na Bihać, ki se glasi:

»2. Podatki o sovražniku:

Bihać z okolico: 12. pehotni domobranski polk, lovska bojna, dve bojni ustašev, stotnija 2. pehotnega domobranskega polka iz Zagreba.

Razvrstitev teh sovražnikovih sil je razvidna iz dveh skic in dveh seznamov, ki so jih dobili štabi brigad.

Ličko Petrovo selo: ustaška bojna in 20 do 30 domobrancev s havbico, protitankovskim topom in z dvema minometoma.

Ostrožac: 150 domobrancev z dvema težkima strojnicama.

Cazin: 118 domobrancev, osem žandarjev, pet policajev in trije financarji z dvema težkima strojnicama, od katerih je ena na Kuli.

Bosanska Krupa: liška ustaška bojna, 30 legionarjev, 60 oboroženih civilistov, 18 žandarjev (deset stalnih, 48 pomožnih), dve havbici, gorski top, dva minometa.

Kladuša, Bužim, Tržačka Raštela, Gata in Vragograč so prav tako sovražna garnizija z zasedbo spremenljive moči. Posadke so v glavnem sestavljene iz ustašev in domobrancev, ki živijo doma in jih vpokličejo, kadar je potrebno.

Spremembe so tudi v številčnem stanju sovražnih garnizij. Iz Bihaća je odšla v spremstvu štaba divizije lovska bojna in se ni vrnila. Iz Liškega Petrovega sela je prišlo v Bihać v okrepitev 200 do 300 ustašev. Ob napadu hrvaških partizanov na vas Vaganac in okolico je odšlo nekaj ustašev v Ličko Petrovo selo kot okrepitev.²³

Dokumenti govore, da so si naši obveščevalni organi prek aktivistov narodnoosvobodilnega gibanja v Bihaću oskrbeli načrt ožje in širše mestne obrambe, operativni štab pa ga je z ustreznimi pojasnili poslal 19. oktobra 1942 vrhovnemu štabu.²⁴

Obveščevalni podatki naših aktivistov iz mesta in sovražne garnizije, izjave rodoljubov, zasliševanje beguncev, pa še drugi viri so bili dopolnjeni s poveljniškim poizvedovanjem komandanta operativnega štaba na sestanku s komandanti in političnimi komisarji brigad in bataljonov. Komandant operativnega štaba je natančno določil naloge vsake brigade in bataljona, pa tudi njihovo izvedbo. Zlasti natančne naloge so dobili bataljoni, ki so se morali pretihotapiti v mesto. Isto so svojim podrejenim naročili tudi vsi drugi starešine. Kjer je to teren dovoljeval, so čez dan še vsi borci dobro opazovali teren in oporišča, ki jih bodo napadali.

Ustaško-domobrantsko garnizijsko poveljstvo v Bihaću je v želji, da bi obvladalo čimbolj prostrano ozemlje okoli mesta, precej razdrobilo svoje sile ter jih po četah in vodih kakor tudi oddelkih poslalo v okoliške, precej oddaljene vasi: Pokoj, Čavkiće, Založje, Vinca, Čakrlje, Golubić, Ribić, Sokolac, Dobrenico, Skočaj, Zavalje, Žegar, Hatinac in Bakšaiš,²⁵ v želji, da prepreči nenaden in hiter prodor v mesto.

Kar zadeva utrdbe, ni bil v celoti izdelan enoten sistem obrambnih objektov. Na zunanji obrambni črti so vojaške posadke izkopale rove in naredile bunkerje iz zemlje in lesa.

Notranja obramba mesta tudi ni bila solidnejše organizirana, ker je bilo težišče obrambe na oporiščih okoli mesta. Tak obrambni sistem kakor tudi večji vmesni prostori so omogočili 1/2. krajiški brigadi, da se je ponoči neopazno, »brez strela«, pritihotapila v mesto in zasedla most na Uni. To je sovražnika zmedlo in olajšalo zavzetje vzhodnega dela mesta.

Priprave za bihaško operacijo so bile pravočasne in popolne. Tovariš Tito je 18. oktobra 1942 ukazal operativnemu štabu in glavnemu štabu Hrvatske, da jih izvedeta v največji tajnosti. Da preslepita in zavedeta sovražnika, naj izvedeta močne demonstrativne napade na območju Bosanski Novi—Ljubija in Bosanski Novi—Sunja. In dalje: prepovedane so bile kakršnekoli akcije blizu Bihaća. To naj bi vezalo sovražnikove sile in odvrnilo njihovo pozornost od Bihaća.

V skladu z ukazom vrhovnega poveljnika sta peta kordunska in sedma banijska brigada močno pritiskali na železniško progo Bosanski Novi—Sunja. To je vznemirilo štab 714. nemške divizije v Banja Luki in štab druge domobrantske divizije v Sisku in sta takoj intervenirala.

Naše brigade so se zbirale daleč proč od Bihaća. Vse do 1. novembra na neposrednem območju Bihaća ni bilo naših enot, razen manjših izvidniških delov. Najbolj oddaljene so bile prva in tretja krajiška brigada na sektorju Ključa, in druga hrvaška brigada pri Perjasici. Enote, določene za napad, so bile v glavnem na pohodu ponoči, da jih ne bi odkrilo izvidniško letalstvo, nekatere pa so šle naravnost s pohoda v napad.

Vse to je preslepilo, zmedlo in presenetilo sovražnika. Kako zelo je bil preslepljen in s tem tudi presenečen, najbolje potrjuje reportaža v Borbi z dne 2. novembra 1942, v kateri je med drugim rečeno:

»Skrbno in radostno kmetje spremljajo premike partizanskih enot. Kažejo jim pot, jih spremljajo in blagoslavljujejo. Tiho, molče, brez vsakršnega spraševanja. Vsi vedo, da se pripravlja napad, vsi vedo, da je to napad, toda nihče ne vpraša. Vojaška skrivnost.

Sovražnik ne pričakuje napada. Na strel iz puške se koncentrira vojska. Nekaj brigad je obdalo mesto, *sovražnik pa ne sluti, kaj se pripravlja. Ni mogel dobiti vohunov — ni četnikov.* (Podčrtal M. O.)

Brezbrižno so sedeli ustaški oficirji po krčmah, mirno so spali po vojašnicah ustaši in vojaki — ko je zažvižgala prva granata iz naše havbice in takoj nato druga, tretja, četrta.«²⁶

Priprave na bihaško operacijo so poleg drugega bile tudi zaradi varnostnih ukrepov popolnoma tajne in je bil sovražnik v celoti preslepljen in presenečen. To potrjuje brzojavka 1. novembra 1942 glavnemu poveljstvu domobranstva v Zagrebu, ko pravi, da na bihaškem sektorju ni nič novega.

Ukaz operativnega štaba določa poleg drugega v tretji točki tudi natančne ukrepe za zagotovitev zvez, v šesti točki pa ukazuje vsem enotam, da postavijo manjše zasede v bližini izhodiščnih položajev in v verjetnih smereh sovražnikovega preboja. Za kažipote so vzeli borce 3/6. krajiške brigade in četo liških partizanov, ki so držali položaj okoli Bihaća in so ozemlje dobro poznali. Vodnike iz partizanskih enot so vzeli predvsem zato, da tudi tako preprečijo odkriti napad. Šestnajsta točka ukaza pa pravi: »Pred začetkom napada bodo brigade prijele vse civiliste, na katere bodo naletele, in jih potem držale do konca akcije.«²⁷

Po vseh teh pripravah so potem enote prešle 2. novembra ob 21.30 v napad. Naše sile so z odločnim nastopom v prvem naskoku zmedle sovražnika. Druga krajiška in osma banijska brigada sta ponoči uspešno izpolnili svojo nalogo. 1/2. krajiške brigade je uspel brez boja priti v mesto na desni obali Une in presenetiti sovražnika. Prav tako je 3/8. krajiške brigade v prvem naletu zavzel sovražnikove bunkerje in hitro prodrl v mesto. 3/8. hrvaške brigade je vdrl v mesto pri železniški postaji in zažgal Batinjoloovo skladišče. Hiter prodor teh enot v mesto je zmedel sovražne sile na zunanji črti mestne obrambe, to pa je olajšalo nalogo drugim enotam. Do svita 3. novembra so zavzele del mesta na desni obali Une, razen nekaj oporišč. Z nenadnim naskokom na dobro utrjeno Ličko Petrovo selo je druga liška brigada hitro obvladala sovražnika in zajela 54 ustašev.

Napad je potekal točno po načrtu. Vsa oporišča okoli Bihaća so bila pretežno uničena. Preostale sovražnikove sile iz zunanjih oporišč, razkrojene, demoralizirane in presenečene, so se zbrale v mesto na levi obali Une. Težko stanje sovražnika je bilo razvidno iz brzojavke poveljnika četrtega ustaškega združenja in obenem poveljnika bihaške obrambe polkovnika Moškova, ki jo je 3. novembra ob šestih zjutraj poslal v Zagreb. Moškov, očitno preplašen, poroča, da so »partizani napadli z močnimi silami Bihać, prodrli do Une in obšli naše prednje straže. Somišlje je v njihovih rokah. Vse zveze so pretrgane, tudi s Cazinom. Če takoj ne dobimo pomoči, ne bomo mogli vzdržati.«²⁸

Adolfo Quinteros Gomez (Mehika): Nikoli več Hirošime!, 1960, linorez (V. MGR)

V šestih brzojavkah, poslanih v Zagreb 3. novembra 1942 med deseto in devetnajsto uro, poroča polkovnik Moškov, da je: »pol Bihaća v rokah partizanov«, zahteva »letala, da bombardirajo« partizanske položaje, potem zahteva »najhitrejšo vključitev motoriziranega zdruge«, ker je že »skrajni čas«, pričakuje pomoč iz Bosanske Krupe prek Cazina, vendar je ni.²⁹

Prav tako je poveljnik četrtega ustaškega zdruge prosil za pomoč tudi poveljnika 718. nemške divizije. Toda njen komandant general Stahl je zavrnil to zahtevo z utemeljitvijo, da ne more ustaviti akcije med Sanskim mostom in Bosanskim Novim, ker je zaradi partizanske akcije prisiljen posredovati na tej ogroženi zvezi. To najbolj zgovorno priča, da je zamisel vrhovnega štaba o preslepitvi sovražnika popolnoma uspela in je bil preprečen poseg nemških kakor tudi drugih sil proti Bihaću v najbolj kritičnem trenutku. (Vrhovni štab je ukazal demonstrativne napade na sektorjih Bosanski Novi—Ljubija in Bosanski Novi—Sunja.)

Po ugotovitvi, da je vsakršen odpor brezupen, je poveljnik sovražnikove garnizije ukazal 3. novembra ob 22.00 preboj proti Cazinu.³⁰ Umika pa ni bilo mogoče organizirati, ker so bile domobranske enote že razbite. Edinole ustaši so odpor še nadaljevali. Pomoč, ki jo je sovražnik dobil iz Cazina (300 vojakov), tudi ni zadoščala, čeprav bi bilo njen prihod mogoče preprečiti, če bi bila kurirska zveza med partizanskimi enotami bolje delovala.

Sovražnikov odpor v mestu je bil zlomljen ob 16.00.

Splošni pogled na obveščevalne in varnostne ukrepe v bihaški operaciji dovoljuje nekatere ugotovitve.

Bihaška operacija je velika zmaga enot NOV in POJ. Uspešno je bila preslepljena vojaška obveščevalna služba okupatorja in kvizlingov ne glede na njen dotlej preizkušeni sistem dela, možnosti, moč in oborožitev v enotah in po deželi. Kljub vsem naporom ni mogla ugotoviti in razkriti načrta in namer vrhovnega štaba. To ji ni uspelo zaradi dobro organizirane varnosti, budnosti in prikritosti priprav; tega so se strogo držale partizanske enote, organi ljudske oblasti, organizacije in vodstva KPJ na osvobojenem ozemlju in druge organizacije narodnoosvobodilnega gibanja.

Pred to operacijo je bilo daljše obdobje zelo živahnega, zelo različnega in nenehnega obveščevalnega in varnostnega delovanja partizanskih enot in štabov proti ozemlju pod sovražnikovim nadzorstvom, še zlasti pa proti Bihaću kot sovražni trdnjavi v dolini reke Une.

Takoj ko se je porodila zamisel o bihaški operaciji, se je obveščevalna dejavnost proti Bihaću okrepila in postopoma naraščala v skladu z drugimi pripravami za napad. Ohranjeni zgodovinski dokumenti govore, da je bilo okotobra 1942 poslanih iz Bihaća deset obveščevalnih poročil, vsak dan po eno, kar najbolje potrjuje močno in nenehno obveščevalno delovanje partizanskih organov.

Tako delovanje je omogočilo operativnemu štabu za Bosansko krajino, da je imel tako rekoč vsak dan nove podatke o stanju, moči, oborožitvi, razmestitvi in morali sovražnika, strelnem sistemu, organizaciji obrambe in njeni utrdbeni ureditvi.

Obveščevalno delo v Bihaću se je opiralo na širok krog aktivistov narodnoosvobodilnega gibanja in rodoljubov, ki so bili po dokumentih tudi v sovražnih enotah, nadalje na izjave meščanov, na zasliševanje prebežnikov in beguncev. Vse to pa so dopolnjevali še z izvidništvom in opazovanjem, za kar so bili zadolženi posamezni člani štabov in enot.

Tajnost pripravljanja napada je ostala prav do konca, med drugim poleg ukrepov štabov in enot tudi zaradi gostega omrežja organov ljudske oblasti, vojaških organov v zaledju in drugih organizacij narodnoosvobodilnega gibanja (orga-

Alberto Beltram (Mehika): Radioaktivno razdejanje, 1957, linorez (III. MGR)

nizacij KPJ, SKOJ, USAOJ, AFŽ itd.). Vsi so budno in spretno spremljali »delo vseh tistih, ki so prihajali v kakršnekoli zveze z okupatorjem ali ustaškimi oblastmi«. Nadalje so budno spremljali tudi delo in gibanje petokolonskih elementov, razkrivali njihove organizacije, voditelje, glavne pobudnike, centre za zveze itd. Poleg obveščevalnih organov so tudi vsi drugi požrtvovalno »zbirali obveščevalne podatke«.³¹

Demonstrativni napadi na progo Bosanski Novi—Ljubija in Bosanski Novi—Sunja ter koncentracija partizanskih enot, določenih za napad (izvedena je bila v noči med 29. in 30. oktobrom 1942), so v celoti prikrili sovražniku naše namere, ga preslepili, priprave za operacijo pa so ostale prikrite.

Odhod ustaške lovske bojne iz Bihaća neposredno pred napadom, najbolj potrjuje, kako učinkoviti so bili naši varnostni ukrepi in naše prikrivanje. Sovražnik namreč ni izvedel za pripravljanje napada, sicer prav gotovo ne bi bil poslal bojne iz Bihaća proti Gospiću.

Vsa obveščevalna poročila so stvarna, podrobna in natančna. To je poleg drugega vsekakor tudi zasluga navodila operativnega štaba z dne 11. julija 1942 o organizaciji obveščevalne službe v partizanskih enotah.

Vsi podatki o sovražniku so bili v celoti izkoriščeni med pripravljanjem, organiziranjem in izvajanjem operacije.

Ko je bil napad končam, to je med zasledovanjem, se je načrtno zbiranje podatkov o sovražniku prav tako skrbno nadaljevalo, tako da ni mogel presenetiti partizanskih enot.

¹ Vojni spomini aktivistov jugoslovanskega revolucionarnega delavskega gibanja, v nadaljnjem besedilu, Vojni spomini, I. knjiga, stran 332—333.

² Osobodilna vojna jugoslovanskih narodov leta 1941—1945, v nadaljnjem besedilu OVJN, Vojno-zgodovinski inštitut, Beograd 1957, I. knjiga, stran 279.

³ V nadaljnjem besedilu: Operativni štab.

⁴ OVJN, stran 280.

⁵ Isto, stran 280.

⁶ Zbornik narodnoosvobodilne vojne IV/VI, stran 118 in 161—162.

⁷ Isto, stran 55.

⁸ Isto, stran 55—58.

⁹ Vojni spomini, I. knjiga, stran 332.

¹⁰ Zbornik NOV IV/VI, stran 265, 267.

¹¹ Isto, IV/VII, stran 16.

¹² Arhiv vojno-zgodovinskega inštituta, k. 162, reg. št. 3/7.

¹³ Arhiv vojno-zgodovinskega inštituta, k. 162, reg. št. 15.

¹⁴ Isto, k. 162, reg. št. 13/7.

¹⁵ Isto, k. 161, A reg. št. 48/5.

¹⁶ Isto, k. 462, O reg. št. 417.

¹⁷ Arhiv vojno-zgodovinskega inštituta, k. 162, O reg. št. 517.

¹⁸ Zbornik NOV IV/VII, stran 104 in 105.

¹⁹ Arhiv vojno-zgodovinskega inštituta, k. 162, reg. št. 5/7, Zbornik NOV IV/VIII, stran 7 in 8.

²⁰ Isto, k. 161, A reg. št. 48/5.

²¹ Zbornik NOV IV/VII, stran 318—319.

²² Isto, IV/VIII, stran 7 in 8.

²³ Zbornik NOV IV/VII, stran 343.

²⁴ Zbornik NOV IV/VII, stran 287.

²⁵ OVJN, stran 280.

²⁶ Zgodovinski arhiv KPJ I/II, stran 189 do 190.

²⁷ Zbornik NOV IV/VII, stran 342 do 346.

²⁸ Zbornik NOV IV/VIII, stran 503, 504.

²⁹ Arhiv vojno-zgodovinskega inštituta, k. 15, reg. št. 4/1.

³⁰ OVJN, I. knjiga, stran 282.

³¹ Zbornik NOV, IV. zvezek, VI. knjiga, stran 57.

Agresija proti arabskim državam

V začetku junija je prišla z Bližnjega vzhoda novica, ki je razburila ves svet: »Vojna! Izrael je prestopil meje in začel agresijo proti arabskim državam!« Predsednik republike Tito je že nekaj ur po izraelskem napadu obsodil agresijo in podprl arabske države. V izjavi je bilo poudarjeno: Organizacija ZN mora v skladu s svojo odgovornostjo za ohranitev miru nemudoma sprejeti ukrepe za takojšnjo ustavitev agresije in za zagotovitev miru na Bližnjem vzhodu. Pozivamo vse vlade, da v ta namen brez odlašanja združijo svoja prizadevanja.

Tudi večina drugih miroljubnih držav je odločno obsodila izraelsko agresijo: posebno omembe vredna je deklaracija, ki so jo podpisali voditelji socialističnih držav v Moskvi in v kateri so zahtevali od Izraela, da mora takoj ustaviti agresijo in umakniti svoje enote z arabskega ozemlja na črto premirja.

Podpora ZDA in Velike Britanije in njuno taktiziranje v Varnostnem svetu je Izraelu omogočila, da je izpolnil svoje agresivne načrte in zasedel arabsko ozemlje, štirikrat večje od izraelskega. Po izjavah bivšega izraelskega premiera Ben Guriona, obrambnega ministra Moše Dajana, ki je vodil napad, ter mnogih drugih izraelskih političnih in vojaških voditeljev, je moč sklepati, da namerava Izrael obdržati dobršen del ozemlja, ki si ga je nasilno prilastil, predvsem pa Jordansko ozemlje do levega brega istoimenske reke, Šarm el Šeik, ki kontrolira vstop v Akabski zaliv, ter Gazo.

Izraelski politiki zastopajo zdaj stališče, ki je v bistvu tudi ameriško, da se je treba o položaju na Bližnjem vzhodu neposredno pomeniti na arabsko-izraelskih pogovorih. Tel Aviv se namreč boji, da bi bilo posredovanje velesil ali ZN neugodno za njega, medtem ko upa, da bi v neposrednih pogovorih z Arabci lahko dobil večji kos zaželenega kolača, ker bi pač lahko nekontrolirano izsiljeval in postavljaval pogoje. Pri tem ima vso podporo ZDA, ki so v dosedanjih akcijah v ZN pokazale, da želijo agresorju izbojevati nagrado in s tem sebi pravico do uzakonjene agresije drugod po svetu.

Za rešitev krize Bližnjega vzhoda je vsekakor treba najti sporazum, toda ne takšnega, ki bi temeljil na izraelskih zahtevah po arabski zemlji. Agresijo je mogoče likvidirati edino z umikom izraelskih vojaških sil na položaje, ki so jih držale pred četrtnim junijem. Doseči to pa je, kot se je že pokazalo, veliko težje, kot je bilo ustaviti sovražnosti. Tisti izraelski krogi, ki jih je začasna vojaška zmaga zaslepila, bodo iz uspeha skušali iztisniti čim več.

Sedanja izraelska agresija na arabske države ima svojo predzgodovino, ki vsekakor vsaj delno lahko pokaže, kaj je bilo v ozadju in kakšni so bili njeni cilji.

Zadnje čase je bil »velik trn v peti« imperialističnih sil, ki so skušale zavreti emancipacijo ter krepitev neodvisnosti arabskega sveta, napredni režim v Siriji. Izrael, kot eno izmed orodij v rokah imperialističnih in neokolonialističnih sil, je dobil nalogo, naj stori vse, da bi uničil napredno sirsko vladu. Po zanesljivih podatkih je nameraval Tel Aviv že 17. maja agresivno nastopiti proti Siriji, da bi s tem pripomogel k likvidaciji sedanje vlade. Zarota je imela hkrati v načrtu, da

bi izraelska akcija proti Siriji razširila pritisk tudi na Združeno arabsko republiko, s ciljem, da bi oslabil njen vpliv kot središča revolucionarnih in naprednih gibanj arabskega sveta.

Toda v Kairu so točno ocenili to imperialistično manevriranje: postavilo se je vprašanje — ali kontraakcija ali dovoliti, da imperialistične in neokolonialistične sile uresničijo svoje namere. Povsem razumljivo in upravičeno je, da je Združena arabska republika izbrala prvo možnost; odločne ukrepe za ohranitev sirijskega režima. To je bila po svoje tudi prva faza minulih dogodkov na Bližnjem vzhodu, v kateri je Združena arabska republika zmagala. Podprla je režim v Siriji in hkrati s tem okrepila svoj položaj v arabskem svetu, kar se je pokazalo ob odločnem nastopu vseh arabskih držav na egiptovski strani. Poleg tega je Kairo v kontraakciji uspel povrniti pozicije, ki jih je izgubil po trojni agresiji leta 1956: prevzel je strateške točke na Sinaju, kjer so bile čete ZN, ter zaprl Akabski zaliv za izraelske ladje.

Seveda je to poslabšalo pozicijo Izraela: postalo je jasno, da dela čas proti njemu. Izrael kot njegovi zaščitniki, predvsem ZDA in Velika Britanija, so bili presenečeni nad enotnostjo Arabcev ter so se morali odločiti ali za napad ali za umik. Notranje spremembe v Izraelu, v katerih je zmagala bojaželjna stran, so premaknile tehtnico na stran agresije. Napad se je začel.

OBLJUBLJENA DEŽELA

Nekoč so govorili za Balkan, da je sod smodnika, ki čaka samo drobceno iskro in že ga bo razneslo. Ta nehvaležni in nevarni sloves je zdaj le še zgodovina obdobja, ko je bil ta del sveta evropska predstraža in prva linija obrambe pred zavojevalci z vzhoda. Z razvojem sodobne tehnike in oborožitve je izgubil tisti strateški pomen, ki ga je spremljal skozi stoletja: sod s smodnikom se je odvalil daleč proč in se ustavil sredi puščav Bližnjega vzhoda. Zažigalne vrvice mu tako ni bilo treba pritakniti, saj je tlela na arabskih tleh že vse od leta 1869, ko je prva ladja zaplula skozi novozgrajeni Sueški prekop. Od takrat je ta sod že nekajkrat razneslo, v minulih enajstih letih kar dvakrat. Če hočemo priti do dna temu, in ugotoviti, kje so vzroki za to, da Bližnji vzhod ne more v miru zaživeti, potem moramo začeti zelo daleč nazaj: pri okoliščinah in zgodovinskih razmerah, ki so pripeljale do ustanovitve židovske države na tleh Palestine, zarite kot klin v arabsko telo.

Država nastane iz naroda, zanj je treba mnogo: enotnosti jezika, kulture, družbene skupnosti, povezanosti z zemljo in še veliko drugega. Te logike ni pri nastanku Izraela. Za nekatere kulturno mlade narode pravijo, da imajo geografijo, nimajo pa zgodovine, imajo razsežno zemljo, na kateri skupaj živijo, ne pa tradicije, ki bi jih duhovno združevala. Za Žide govorijo obratno: imajo dolgo zgodovino, nimajo pa geografije, njihova skupna tradicija je velikanska, toda nimajo skupne zemlje. To pomanjkljivost naj bi nadomestil Izrael, pravijo. Pravico do Palestine si jemljejo Izraelci iz tradicije. Sami trdijo, da je to njihova obljubljen dežela, celo dvakrat obljubljen: enkrat z gore Sinaja, ko jim jo je pred 4000 leti obljubil prerok Mojzes in drugič v Londonu, iz Downing Streeta 10, ko jo je blagoslovil britanski državnik Balfour leta 1917. Vsekakor Mojzesova prisega in Balfourjeva deklaracija nista bili niti za ped prepričljiva argumenta, da so Židje odvzeli Arabcem zemljo, na kateri so živeli že od sedmega stoletja, toda zabiti klin v področje, ki se je začelo vztrajno izmuzevati iz rok britanskega leva, je bilo za Zahod isto kot čudodelno zdravilo, ki ga pogoltne že na smrt pripravljen bolnik.

Sinovi praočeta Abrahama in Jakoba (Izrael je bilo Jakobovo in njegovih potomcev častno ime in je pomenilo »bojevniki pod varstvom božjim« — od tod izhaja tudi ime Izraelci), so se pod vodstvom Mojzesa napotili od bregov reke Nila, da bi se rešili faraonske nadoblasti in našli svojo obljubljeno deželo ob bregovih vzhodnega Sredozemlja, kjer je dolgo časa cvetela trgovska država Feničanov, na področju, ki ni bilo nikoli varno pred osvajalnimi pohodi bližnjih in daljnih sedov. Nekako štiristo let (od 1000 p. n. e. do 600 p. n. e.) je obstajala močna izraelska država, ki je bila na višku moči pod kraljema Davidom in Salomonom, toda njuni nasledniki je niso mogli zadržati pred razpadom. Dokončno so jo uničili Babilonci (Biblija!) in odpeljali Abrahamove sinove v »babilonsko sužnost«. Tudi potem, ko so se vrnil v Palestino, si s tem tudi niso priborili miru: v četrtem stoletju po n. š. je Jeruzalem zavzel Aleksander Veliki, pozneje pa je na Bližnji vzhod stegnil kremplje rimski imperij. Izraelci so se sicer zavojevalcem krepko upirali, toda to jim ni dosti pomagalo: za vlade rimskega cesarja Vespazijana leta 70 p. n. š. so Rimljani pod vodstvom Titusa napadli Jeruzalem in ga po dolgotrajnih bojih zavzeli. Kar je ostalo celega in živega, je načela lakota, še zadnji odpod Judov pa je zlomila kuga, ki je razsajala po deželi. Takrat je bilo praktično konec samostojnosti Judov, konec njihove države in začetek njihovega razseljevanja po vsem svetu. Judje so poskusili še enkrat, leta 135, toda njihov upor so Rimljani brezobzirno zadušili.

Palestina oziroma tisti del, ki je spadal pod državo Izraelcev, je nato znova in znova menjavala gospodarja; po razcepitvi Rimske države v Vzhodni in Zahodni imperij je Palestina prišla pod oblast Bizanca, v šestem stoletju pa so jo zavzeli Arabci, ki so jo tudi naselili in ostali na njej ne glede na to, da so na primer v 12. in 13. stoletju prišli evropski križarji in ustanovili na njenem področju celo svoje »sveto« kraljestvo, da so jo križarjem odvzeli egiptovski Mameluki in da je bila končno od začetka 16. stoletja pa tja od prvih let dvajsetega stoletja last Turkov, velikega otomanskega imperija, ki se je raztezalo od Balkana, Alžirije do Madagaskarja. V tem času je kaj malo ostalo od nekdanj rodovitne dežele, večni boji in zavojevanja so storila svoje: spremenila se je v s peskom pokrito puščavo.

Hkrati ko je deželo požrla puščava, so se njeni prvotni prebivalci raztepli po vsem svetu. Toda Židje niso izginili in se skozi stoletja asimilirali v druga ljudstva, med katerimi so živeli, ampak tudi po dva tisoč letih ostali Židje po zaslugi preganjanja, ki so ga bili deležni na vsakem koraku. Prava gonja proti njim se je začela praktično šele po sklepu nicejskega koncila, ki jim je naprtil vso krivdo za Kristusovo smrt. Zanimivo je, da so v Španiji, kolikor časa je bila pod arabsko oblastjo, Židje dosegli zelo visoko kulturo, toda pozneje, ko je Španijo preplavilo krščanstvo in z njo inkvizicija, je bil njihov obstoj skorajda onemogočen. Že od leta 1412 so morali živeti na posebno določenih krajih, ki so jih imenovali juderias, in nositi posebna znamenja. Nekaj let pozneje pa so jim španski kralji sploh odrekli gostoljubje in so morali vsi do zadnjega zapustiti deželo.

Bizantinski cesar Justinijan je vedno govoril, da so Judje krivoverci, za katere je vsaka stvar predobra, v Italiji so morali že v 13. stoletju na obleki nositi poseben znak, šesterokrako zvezdo, nekaj desetletij pozneje pa se niso smeli premakniti iz meja »getov«, ki jim jih je določila oblast. V Franciji so jih začeli preganjati v 12. stoletju in jih več kot polovico pregnali iz dežele, na Angleškem pa jih ni doletela dosti boljša usoda.

Ker se niso smeli ukvarjati z obrtjo (vsakdo, ki je želel opravljati obrt, je moral biti član ceha — Židom tega niso dovolili), jim ni preostalo drugega, kot da so se pečali z drobno trgovino, menjalnicami, zastavljalniciami in podobnim, kar

je bilo takrat manj vredno in celo nečastno delo. To pa jim je tudi prineslo karakteristiko, da so nedelovni ljudje, stiskači in oderuhi.

Židje so v svoji »zgodovini pregnancev« preživeli mnogo ropanj in pokolov. Da so preživeli, jim je morda najbolj pomagalo sovraštvo, ki je bilo naperjeno proti njim, ter tradicije in svete knjige, v katerih so živeli in ki so jim obljubljale vrnitev v »obljubljeno deželo«. Meščanske pravice so Židje dobili šele po francoski revoluciji, le da je z meščanstvom prišla še hujša nadloga — antisemitizem.

Toda kot rečeno, zgodovinska tradicija in sentimentalnost nikakor še ne opravičujeta nastanka židovske države na arabskih tleh. Če bi se začeli vsi narodi sklicevati na svojo zgodovino in tradicijo, potem ni treba še posebej poudarjati, kako spremenjene bi morale biti meje nekaterih držav, drugih pa sploh ne bi bilo.

OD CIONIZMA DO ŽIDOVSE DRŽAVE

Ko je v minulem stoletju Evropo preplaval val novih idej, ki jih je izzvala francoska revolucija, ko se je začelo nekakšno splošno »prebujanje narodov in narodne zavesti«, ko so se v nekaterih državah razplamtele revolucije in osvobodilne vojne, se je tudi med evropskimi židovskimi skupnostmi iz mističnega sanjarjenja porodila ideja o vrnitvi v »obljubljeno deželo«, pod jeruzalemski grič Zion, na katerem je pred dva tisoč leti stalo slavno židovsko svetišče.

Na splošno se je utrdilo prepričanje, da je židovski problem mogoče rešiti s politično emancipacijo ter kulturno in družbeno asimilacijo naroda, raztresenega po vsem svetu. Toda do te asimilacije je prišlo samo ponekod, predvsem v zahodni Evropi, in še to je bila v obstoječih družbeno-političnih razmerah le delna rešitev. V zelo težavnem položaju so bili na primer ruski Židje, kjer so še vedno živeli v nekakšnih srednjeveških getih. Posebno pa se je zaostriło v sedemdesetih letih minulega stoletja, ko so se v Nemčiji pojavile nacional-šovinistične organizacije ter stranke z antisemitskimi programi, kar je močno vplivalo tudi na carsko Rusijo. Začeli so se množični pregoni Židov na Poljskem in v Rusiji — takrat se jih je veliko naselilo v Palestini, ki je bila še vedno pod otomanskim carstvom. Prav ta množični pritisk pa je vplival na to, da se je med Židi pojavilo gibanje, ki si je postavilo za cilj obnovitev izraelske države ter se je simbolično imenovalo »cionistično gibanje«.

Resnični ustanovitelj tega nacionalno-političnega gibanja je bil Theodor Herzl, ki je bil tudi pobudnik prvega cionističnega kongresa leta 1897 v Baslu, kjer so sprejeli program organizacije cionistov. Nekaj let pozneje, na drugem kongresu, ki je bil že veliko bolj številno zaseden, so uveljavili svetovnost gibanja, hkrati pa tudi židovstvo kot nacionalnost in ne samo kot religijo, ki je edino držala še zvezo med njimi. Cionistično gibanje je postalo na prelomu devetnajstega stoletja že tako močno, da je začelo tudi praktično uresničevati svoje sanje. Najprej so se njegovi predstavniki spustili v neposredne pogovore s turškim sultanom, ki je v začetku celo pristal na ponovno naseljevanje Židov v Palestini, vendar samo na ustanovitev 12 židovskih kolonij. To je bilo vse, kar je bila Turčija pripravljena dati cionistom. Tudi posredovanje Velike Britanije, ki jo je Srednji vzhod začel čedalje bolj zanimati, ni pomagalo. Skušala je samostojno najti drugo rešitev za Žide: predložila jim je, da se naselijo na Sinajskem polotoku, nekaj pozneje jim je celo ponudila zemljo v Ugandi, toda cionisti so oba predloga zavrnila, kljub temu da je njihov voditelj Herzl z nekaterimi somišljeniki zagovarjal predlog o naselitvi v Ugandi. Večina se je odločila: Palestina in nikjer drugje!

Takrat se je tudi v gibanju samem pojavil razdor. Nekateri, imenovali so jih praktične cioniste, v glavnem ruski Židje, so zahtevali, da je treba takoj začeti na-

seljevati manjše skupine Abrahamovih sinov v Palestini, drugi, tako imenovani politični cionisti, pa so bili mnjenja, da je najprej potrebno rešiti vprašanje na političnem področju. Ker so »praktični« prevladovali, so že leta 1908 na palestinskih tleh, v Jaffi, ustanovili odbor za naseljevanje Židov. Leto dni pozneje so že začeli graditi Tel Aviv, Pomladni grič, ki se je pozneje razvil v največje židovsko mesto v Palestini. Toda naseljevanje je bilo združeno s precejšnjimi težavami, ker so turške oblasti posebno pazile, da ne bi prihajali novi begunci iz Evrope.

Kot rečeno, se je Velika Britanija s čedalje večjimi skominami začela sukati okrog Bližnjega vzhoda. Palestina je bila takrat, to je bilo leta 1914, prav pred drugo svetovno vojno, kljub postopnemu prihajanju Židov, še vedno naseljena pretežno večinoma z Arabci. Razmerje je bilo nekako 10 proti 1 v korist Arabcev. Toda to ni oviralo Velike Britanije, da je začela diplomatsko igro, kombinacije, s katerimi je favorizirala enkrat ene, enkrat druge. Leta 1915 je britanski visoki komisar McMahon sklenil s palestinskim šejkom Meke Huseinom sporazum, v katerem se je londonska vlada obvezala, da bo pomagala Arabcem v njihovem boju za neodvisnost in da bo omogočila arabsko kontrolo Palestine. Toda čez tri leta je svojo obljubo neslavno umaknila.

Po koncu prve svetovne vojne, ko je med drugim propadel tudi mogočni otomanski imperij, je veliko storila, da je približala sanje cionistov resnici. Britanski zunanji minister Balfour je leta 1917 izjavil, da s simpatijami gleda na ustanovitev židovske države v Palestini in da bo angleška vlada »vložila vse sile, da bi olajšala uresničitev tega načrta. Ta izjava je pozneje dobila ime »Balfourjeva deklaracija« in je pravzaprav začetek nastanka današnje izraelske države.

Po nekaterih dokumentih takratne britanske vlade, ki so prišli v javnost šele lani, je videti, da so se okrog te britanske odločitve ostro prerekali v vladi sami. Presenetljivo je, da je bil najbolj ogorčen nasprotnik »Balfourjeve deklaracije« minister za Indijo E. S. Montegieu, edini Žid v takratni britanski vladi. Pri tem pa je uporabljal najbolj skrajne argumente. Tako je na primer svojim kolegom v vladi razdelil članek z naslovom »Antisemitizem britanske vlade«. V njem je trdil, da bi bila ustanovitev »nacionalne domovine« Židov pravzaprav njihov pregon v geto. Prav tako je izjavil, da Palestina nima nobenih vezi z Židi ter da ni pravno mesto zanje. Tudi nekateri drugi člani vlade so poudarjali, da je cionizem le sentimentalni idealizem, ki ne bo nikoli uresničen.

Naj bo kakorkoli, zmagal je minister Balfour, ki je dejal: »S čistó diplomatskega in političnega stališča je v tem trenutku potrebno objaviti deklaracijo, ki bi ugodila željam židovskih nacionalistov. Velika večina Židov v Rusiji in Ameriki ter v vsem svetu je, kot kaže, razporejena v prid cionizma. S takšno deklaracijo bi Britanija, je poudaril Balfour, lahko napravila koristno propagando tako v Rusiji kot v Ameriki.«

Velika Britanija je bila seveda vedno za diplomacijo, od katere so se ji obetale velike koristi.

Balfourjevo deklaracijo so vnesli tudi v mirovno pogodbo s Turčijo, ki so jo podpisali leta 1920, Velika Britanija pa je dve leti pozneje od Društva narodov dobila mandat nad Palestino. Židovsko naseljevanje v »obljubljeno deželo« se je zdaj nadaljevalo z okrepljenim tempom, kot je vzporedno z rastočo močjo nacizma in fašizma rastlo tudi preganjanje Židov v Evropi.

Toda v tem času se je tudi na arabski strani začelo nacionalno prebujanje, ki se je usmerilo v boj proti kolonializmu. Palestinski Arabci so se želeli osvoboditi tuje nadoblasti ter so prav tako začeli govoriti o državi — Palestini. Zato je razumljivo, da so začeli čedalje bolj negodovati proti Židom, ki jih je prihajalo čedalje več. Židje so imeli poleg tega tudi precej denarja ter so začeli nakupovati

najboljše kose zemlje. Že leta 1929 so Arabci v množičnih demonstracijah protestirali proti nadaljnjemu naseljevanju Židov, nekaj let pozneje pa so izbruhnili pravi, krvavi oboroženi spopadi. Velika Britanija pa je ponovno posegla po svoji preizkušeni politiki cik-caka. Da bi umirila Arabce, je zmanjšala dohod novih skupin Židov, leta 1939 pa je izdala »Belo knjigo« o palestinskem problemu, v kateri je bila določena kvota priseljevanja Židov, ki ni smela preseči 75.000 oseb na leto.

Cionisti so zato v New Yorku organizirali posebno konferenco, na kateri so kot v odgovor »Beli knjigi« zahtevali neomejeno naseljevanje Židov. Tem željam se je uprla Arabska liga in razglasila Palestino za izključno arabsko deželo. Britanija je imela pri vsem tem, razumljivo, posredovalno vlogo, ki je bila enkrat v korist Arabcev, drugič v korist Židov. Skrbela je pač za to, da bi se ji Palestina prehitro ne izmuznila iz rok, in so ji prišli krvavi spopadi med Židi in Arabci kar prav.

Kot rečeno, je bilo leta 1914 razmerje Arabcev in Židov 10 : 1. Priseljevanje Židov pa je potekalo takole:

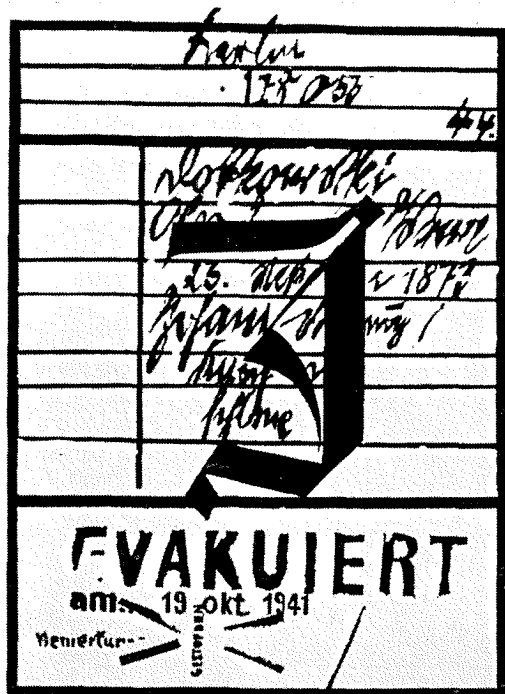
Leto:	1882	1890	1914	1927	1931	1939	1945
Število priseljencev	24.000	47.000	85.000	150.000	175.000	445.999	650.000

Britanija se med drugo svetovno vojno ni mogla dosti ukvarjati s problemom Palestine: ker je bil položaj ob koncu vojne zelo napet in se je obetal ponoven spopad med Židi in Arabci, je stvar prešla okvire Britanskega kraljestva in je britanska vlada zahtevala od novo ustanovljene svetovne organizacije ZN, naj reši ta problem. Varnostni svet je nato februarja 1947 sklenil, da skliče Generalno skupščino. Ta je nato ustanovila posebno komisijo, ki pa ni mogla takoj najti ustrezne rešitve med nasprotujočima si predlogoma Arabcev in Židov. Prvi so namreč menili, da jim nihče ne more odvzeti ozemlja, ki ga naseljujejo že od šestega stoletja, drugi pa so zahtevali ustanovitev samostojne židovske države. Komisija ZN je nato predložila Generalni skupščini, ki se je ponovno sestala septembra 1947, dve možnosti: da bi ustanovili na ozemlju Palestine dve državi — Arabcev in Židov (Izrael in Jordanijo), ki bi bili povezani v gospodarski uniji ali pa naj bi ustanovili federalno državo. Generalna skupščina se je zavzela za prvo možnost. Židje so hitro izjavili, da so za to, medtem ko so bili Arabci odločno proti. Velika Britanija se je ob tem, ponovnem nesoglasju med Arabci in Židi naredila užaljeno in izjavila, da se bo 15. maja 1948 umaknila iz Palestine, ne da bi predala oblast komurkoli.

PRVI ŽIDOVSKO-ARABSKI SPOPAD IN ARABSKA NESLOŽNOST

Datum, ki ga v vseh arabskih državah praznujejo kot dan Palestine — 15. maj, je torej leta 1948 prinesel tri zgodovinska dejstva, ki so bistveno vplivala na politična in meddržavna gibanja v tem delu sveta in v vseh svetovnih središčih, zainteresiranih za usodo nenavadno važnega področja Bližnjega vzhoda.

Prvič je bil tega dne končan britanski mandat nad Palestino: takrat je tudi zadnji britanski vojak zapustil tla delčka nekdanjega imperija; in drugič — samo nekaj ur pozneje je Ben Gurion na slovesnosti v Tel Avivu razglasil ustanovitev židovske države Izraela, ki so jo ZDA, SZ in še nekatere druge države kmalu zatem priznale. Čeprav je bilo dovolj očitnih znakov, da Arabci ne bodo mirno sprejeli te odločitve, se je London uprl ideji, da bi organi ali vojaške enote ZN prevzele kakršnokoli vlogo pri vzdrževanju reda v Palestini, preden se ne umakne tudi

Leszek Sobocki (Poljska): Istovetnost I, 1966, linorez (VII. MGR)

zadnji britanski vojak. To je bil praktično poziv Arabcem in Izraelcem, naj v anarhičnem ozračju, ki je zavladovalo ob umiku Britancev, rešijo svoj spor s prelitjem krvi.

Uradna napoved vojne je prišla pravzaprav potem, ko so sovražnosti med Židi in Arabci trajale že lep čas, zato je tudi razumljivo, da je bilo vprašanje Palestine vseskozi pred Varnostnim svetom ZN. Po uradni napovedi so si stale nasproti armade: Izraela (30.000 mož) proti Egiptu (15.000), Iraku (5000), Siriji (5000), Jordaniji (3000), Libiji (1000). Arabcem iz teh držav, ki se jim je pridružilo še nekaj sto vojakov iz drugih arabskih držav, je bilo vsega skupaj 32.000.

Če bi prebirali komentarje in napovedi, ki so jih dajali poznavalci položaja na Bližnjem vzhodu ob izbruhu izraelsko-arabske vojne, bi nedvomno ugotovili, da je večina verjela v zmago Arabcev, saj je bilo na prvi pogled razmerje sil v korist Arabcev, toda malo jih je računalo na nesložnost arabskega sveta in na bistveni činitelj, igro velesil, ki so se vtaknile vmes, tako kot pred mesecem dni.

Arabcem je kljub vsemu prve dni spopada uspelo prodreti precej daleč na izraelsko ozemlje, toda pozneje so tehnično bolj opremljene izraelske čete prešle v protinapad in se je morala vojska arabske lige umikati. Varnostni svet ZN je že nekaj dni po izbruhu sovražnosti zahteval, naj obe strani ustavita ogenj, toda do premirja je prišlo šele 11. junija, po skoraj enomesečni krvavi vojni. Vse je kazalo, da se bo premirje spremenilo v mir, toda takrat so nastopili člani židovske teroristične organizacije Irgum Cvaj Leumi, ki se je »prekalila« v akcijah proti

Arabcem, in ubili predstavnika ZN, ki je vodil pogovore, grofa Bernadota. Vojna se je takoj ponovno začela in kmalu nato so Izraelci okupirali Elat, luko v Akabskem zalivu.

Po tem dogodku je Varnostni svet znova in znova zahteval prekinitev sovražnosti, toda vse, kar je dosegel, so bila samo občasna premirja, ki so se že po nekaj dneh spremenila v še hujšo vojno. V 14 mesecih, kolikor je trajal spopad, je Izraelu uspelo zavzeti del ozemlja Palestine, ki so ga ZN namenili Arabcem, zgubil pa je področje zahodno od reke Jordan ter Gazo. Tudi Jeruzalem je bil razdeljen na dva dela, med Jordanijo in Izrael, po premirju, ki ga je med februarjem in julijem leta 1949 Izrael sklenil z vsemi bojujočimi arabskimi državami.

Vojna bi se bila verjetno drugače končala, če ne bi bila arabske države dušila nesloga. Jordanski kralj Abdulah, vrhovni poveljnik arabskih sil, se je že pred spopadom in med njim pogajal z Izraelci, da bi po morebitnem sporazumu dobil košček palestinske zemlje ter iz Londona napredovanje v palestinskega kralja. Kralj Faruk je v Egiptu, kjer je bilo britansko vojaško oporišče ves čas v strogi pripravljenosti, da bi lahko vsak trenutek usmerilo potek dogodkov v želeno smer, oskrboval arabske vojske s slabim orožjem, ki je prej zadevalo arabske vojake kot sovražnika. Iraški princ je umaknil svojo vojsko iz Palestine, ne da bi izstrelil en sam naboj, češ da ni imel ukaza. Maroški kralj Abdel Aziz je izjavljal, da je pripravljen »prerezati vrat svojemu najstarejšemu sinu« in se tako žrtvovati za Palestino, medtem ko je arabski svet zahteval od njega, naj prereže samo naftovode.

Ko so se arabske čete poražene vračale iz Palestine, so se Arabci začudeno spraševali, kaj se je zgodilo. Izdaja je bila tako očitna, da je poveljnik egiptovskih komandosov v Palestini dejal artilerijskemu oficirju Ahmedu Asizu: »Naša resnična vojna je tam v Kairu, za njo bomo vojno v Palestini lahko dobili!«

Za kaj so se bojevali arabski kralji? Če je kdo leta 1948 tudi dvomil v to, da je bila vojna pravzaprav izdaja kraljev, se je pozneje lahko prepričal v resničnost tega. Arabski kralji in principi, najbolj črna reakcija Bližnjega vzhoda, so trgovali s Palestino, ker jim morebitna zmaga ne bi prinesla nič drugega kot srd gospodarjev z Zahoda, ki so na ozemlju Palestine tudi režirali vso predstavo. Njihov »moto« je bil: obdržati se čim dlje na prestolu in izvleči iz »palestinskega problema« čim več v svojo korist.

Spopad, ki se je končal s premirjem, je imel tragične posledice za palestinske Arabce. Ti so bili že med britansko upravo Palestine izpostavljeni terorističnim napadom izraelske organizacije z imenom Haganah, ki si je hotela z orožjem priboriti državo ter so že pred arabsko-židovsko vojno množično bežali prek reke Jordan v sosedno Jordanijo. Po premirju pa so se nenadoma znašli na ozemlju, ki so si ga prilastili Židje in ki je bilo za 50 % večje od tistega, ki so jim ga določili ZN. Preseljevanje in bežanje palestinskih Arabcev je bilo množično, le nekaj mesecev po premirju je prišlo v Jordanijo več kot milijon ljudi. Začel se je problem, ki mu še vedno ni videti rešitve, kljub temu da so ZN od leta 1948, ko so začeli razpravljati o palestinskih beguncih, skoraj vsako leto izdajali resolucije, ki naj bi pomagale rešiti, kar se rešiti da.

PALESTINA — DOMOVINA 2 MILIJONOV IZGNANCEV

Pred tremi leti je egiptovski predsednik Naser v intervjuju za londonski Observer dejal: Arabci ne bodo nikoli sprejeli status quo v Palestini. Ne moremo storiti ničesar, kar bi lahko prineslo spremembe danes ali jutri, toda status quo je nemogoč. Palestinec so pregnali iz njihovih domov, z njihove zemlje, iz njihove

domovine. Palestinski problem je drugačen od berlinskega. Berlinci živijo pod različnimi režimoma: vendar pa so vsi Nemci in bodo nekega dne gospodarji svoje države. Toda Palestince so pregnali z njihove zemlje, nekega dne se bodo morali vrniti. Izrael je ostal gluha do resolucij ZN o vrnitvi beguncev.«

Prvo resolucijo so ZN sprejeli že decembra 1948, ko je vojna med Izraelom in Arabci še trajala:

»Generalna skupščina ZN zahteva, naj bo beguncem, ki se želijo vrniti na njihove domove v Palestino in živeti v miru s svojimi sosedi, vrnitev čimprej omogočena. Tistim pa, ki se ne želijo vrniti, mora izraelska vlada nadomestiti z denarno odškodnino premoženje, ki so ga izgubili in vso nastalo škodo...«

Za resolucijo je glasovalo 83 članic ZN: samo en glas je bil proti — to je bil listič izraelskega predstavnika.

Izrael je potem znova in znova izjavljal, da o vrnitvi Palestinecev ne more biti govora, in je na široko odprl vrata izseljencem iz Evrope in drugod, ki jih je do zdaj prišlo okrog dva milijona.

Palestinski begunci živijo v izredno težkih razmerah. Največ jih je v Jordaniji, okrog 700.000, to je skoraj polovica prebivalstva te države, v Gazi na ozemlju Združene arabske republike jih je 300.000, v Libanonu 160.000, Siriji 140.000. Te številke so le približna ocena stanja, kakršno naj bi bilo, toda v resnici je težko povedati, koliko je vseh skupaj. Naval beguncev se je umiril do leta 1951, od takrat pa misija ZN niti ne registrira novih. Pravijo, da se samo v Jordaniji beguncem rodi 30.000 otrok. Po evidenci, ki jo vodijo ZN, na področju Jordanije prejema pomoč 420.000 Palestinecev. Težko je tudi reči, koliko jih na leto umre, novi namreč ne dobivajo pomoči, zato je treba stara imena hraniti. Težko se je odreči dvema dolarjema pomoči, ki jo dajejo ZN na mesec vsakemu od tistih, ki so bili registrirani do leta 1951.

Ta denar pomeni za Palestinece toliko kot ohranitev golega življenja: zanj dobijo na osebo 10 kilogramov moke, pol kilograma riža, 600 gramov sladkorja, 375 gramov masti in kos mila. To je vse 2500 starih dinarjev, kar dobijo in s čimer morajo shajati mesec dni. Trdijo, da skupno pomeni to 1500 kalorij na dan, strokovnjaki pa dodajajo, da v tem podnebjju potrebuje zaposlen človek najmanj 2500 kalorij na dan. Begunci so postavljeni pred absurden ali — ali: poiskati službo (kar je skoraj nemogoče) in s tem 1000 kalorij več ali pa živeti z dvema dolarjema na mesec.

V Jordaniji je 25 taborišč, v katerih živijo Palestinci. V devetnajstih letih so šotore sicer zamenjala grajena bivališča, ki so kljub vsej neudobnosti varnejša. Toda nihče si ne more privoščiti vsaj minimalnega ugodja. Večina med njimi ni zaposlena: vendar pa v taboriščih podnevi ni videti odraslih, odšli so v bližnjor vas ali mesto, kjer se poprimajo priložnostnega opravila, prenašanja tovorov, čiščenja ulic, skratka tistega, kar se drugim ne da in tako zaslužijo kakšno paro. Nekateri pa odhajajo na sezonsko delo v Kuwait ali Saudsko Arabijo. Redkokateri se polno zaposli: s tem namreč takoj izgubi podporo, ki jo dobiva od ZN. Najbolj se znajdejo tisti, ki so se naučili v katerem od centrov ZN obrti: skoraj vsi dobijo zaposlitev nekje zunaj Jordanije. Toda teh je le malo.

ZN trošijo za vsakega palestinskega begunca deseti del ameriškega dolarja na dan: pet centov za hrano, enega za zdravje in štiri za izobrazbo. Lanj so ZN namenili za begunce 39 milijonov dolarjev. V Jordaniji se na primer v izobraževalnih središčih šola 80.000 otrok: v osnovno šolo se lahko vpiše vsak in to se tudi v devetih od desetih primerov zgodi. Uprava ZN daje samo hrano, posteljo v bolnišnici na vsakih 860 oseb ter zdravnika na 15.000 in medicinsko sestro na 27.000 beguncev.

Morda dobi posameznik še kakšno srajco, sicer pa morajo za obleko sami skrbeti. To je vse.

»Mi smo begunci, vrnil se bomo v svojo deželo!« pojejo otroci v šoli. Skozi okno lahko vidijo pesek, kamenje in sadovnjake domovine svojih staršev, oni pa so se rodili na tujem. Šolska ura se začne s tem refrenom in se vedno enako tudi konča...

V Jordaniji leži eno samo taborišče tudi pod goro Kamen, na kateri je, kot pripoveduje krščansko Sveto pismo, prebil Kristus 40 dni, podvržen najhujšim preizkušnjam. »Mi smo prekosili krščanskega Kristusa,« pravijo Palestinci, »vzdržali smo skoraj 19 let.« Za njih je najvažnejše vprašanje, kaj bo prinesel jutrišnji dan, ali bo slabši ali boljši od današnjega. Prihodnosti ni.

Od leta 1963 imajo palestinski begunci tudi svojo osvobodilno organizacijo, pobudnik njene ustanovitve je bil znani palestinski politik in stalni predstavnik Palestine v Arabski ligi in ZN Ahmed Šikeiri. Ta je leta 1964 s svojimi sodelavci pripravil dva dokumenta: ustanovno listino Palestine in ustavo osvobodilne organizacije Palestine. Dokumenta sta zelo zanimiva, ker najbolj prikazujeta, kakšne so želje in zahteve Palestincev. Zato navajam nekaj členov iz »Ustanovne listine Palestine«:

1. Palestina je arabska domovina, ki jo arabske nacionalistične vezi povezujejo z drugimi arabskimi narodi, ki vsi skupaj sestavljajo širšo arabsko domovino.

2. Palestina je z mejami, ki so obstajale za časa britanskega mandata, nedeljiva in integralna enota.

4. Palestinsko ljudstvo bo odločalo o svoji usodi, ko bo končano osvobajanje domovine, v skladu s svojo voljo in izbiro ter bo upoštevalo svojo integriteto, nacionalno življenje in politično prihodnost.

6. Palestinci so arabski državljani, ki so bili v Palestini do leta 1947, ne glede na to, ali so se izselili ali so ostali na svojih domovih. Palestinec je prav tako vsak otrok, rojen od staršev — Palestincev, ne glede na to, ali je bil rojen v Palestini ali zunaj nje.

9. Ideologije, ne glede na to, ali so politične, družbene ali ekonomske, ne smejo odvrniti palestinskega ljudstva od njegove glavne naloge, osvoboditve domovine: vsi Palestinci so nacionalna fronta, ki dela za osvoboditev domovine z vsem srcem in duhom ter z materialno močjo.

12. Arabska enotnost in osvoboditev Palestine sta dva cilja, ki se vzajemno izpopolnjujeta: arabska enotnost pelje k osvoboditvi Palestine, a osvoboditev Palestine k arabski enotnosti. Hkrati se je z vsemi silami treba truditi za doseg obeh ciljev.

13. Usoda arabskega ljudstva, če ne celo usoda samega arabskega obstoja, je odvisna od usode palestinskega vprašanja. Iz te medsebojne odvisnosti potekajo napor in odločnost arabskega ljudstva za osvoboditev Palestine.

17. Razdelitev Palestine leta 1947 ter pojav Izraela sta popolnoma nezakonita in brezpravna, ne glede na to, koliko časa bosta trajala. To ni v skladu z voljo in naravnimi pravicami palestinskega ljudstva niti s splošnimi načeli ustanovne listine ZN, posebno ne glede pravice do samoodločitve.

19. Cionizem je imperialistično gibanje v svojih koreninah, rasistično po vsebini in fašistično po ciljih in metodah. Izrael kot avantgarda tega gibanja je stalen vir skrbi in nemirov na Bližnjem vzhodu ter grožnja mednarodni skupnosti sploh.

22. Palestinsko ljudstvo verjame v načela miroljubne koeksistence na temelju zakonite prisotnosti, ker miroljubna koeksistenca ni mogoča z agresijo, okupacijo in imperializmom...

Palestinski begunci so praktično obupali, da bi njihov problem ZN ugodno rešili, zato ni nič čudno, da so sčasoma začeli uporabljati tudi orožje. Palestinski osvobodilni organizaciji, ki jo vodi Ahmed Šukeiri, pripisujejo Izraelci številne sabotaže in diverzantske dejavnosti, ob mejnih predelih, posebno proti Siriji in Jordaniji, ter celo v globini izraelskega ozemlja. Šukeiri tega ne zanika: pred kratkim je izjavil, da so njegovi komandosi izvedli več kot 300 takšnih akcij. Seveda Izrael obtožuje države, kjer živijo palestinski begunci, posebno pa Jordanijo in Sirijo, ki pač zavračajo obtožbe in pravijo, da je to stvar beguncev samih v njihovem pravičnem boju za osvoboditev domovine. »Mi smo osvobodilno gibanje!« je pred dvema mesecema v Kairu izjavil Šukeiri, »to je dovolj jasno. Imamo revolucionarni svet, ki nenehno zaseda in samostojno sprejema odločitve.«

SUEZ 1956

V letih 1950—1952 je v Egiptu prišlo do močnih in ogorčenih splošnih demonstracij proti britanski prisotnosti. Zahod je namreč začel dajati najrazličnejšo pomoč Izraelu, da je v tem obdobju doživel pravcati gospodarski razcvet. Zahodna Nemčija je na primer poslala v Izrael za okrog 7 milijard dinarjev blaga v okviru vojnih reparacij, Francija in Anglija pa sta opremljali izraelsko armado z najsoodobnejšim orožjem.

Odnosi Egipt — Zahod so se še bolj zaostрили, ko je leta 1954 prišel na oblast predsednik Naser. Po njegovem prihodu je Egipt stopil na čelo panarabizma in protiimperialistične politike arabskega sveta ter navezal prve stike s socialističnimi državami Evrope. Čedalje bolj neodvisna politika kairske vlade je povzročila, da sta ZDA in Velika Britanija zavrnili sodelovanje pri financiranju gradnje velikega asuanskega jezusa. Denar za gradnjo si je Egipt moral na vsak način zagotoviti, zato je leta 1956 Naser nacionaliziral Sueški prekop (23. julija 1956). To pa je bil neposredni vzrok trojne, angleško-francosko-izraelske agresije na Egipt.

23. oktobra 1956 je izraelski predsednik Ben Gurion odletel v Francijo, kjer se je v zasebni vili v Sèvresu sešel s francoskim zunanjim ministrom Pineaujem in britanskim Selwynom Lloydom. O pogovorih, ki so jih imeli, še zdaj ni dosti znana, vendar pa so naslednji dan podpisali sporazum, za katerega je Britanija zahtevala, da ostane tajen. Vsak od podpisnikov je imel pri tem svoje interese: Francija je imela takrat vojno v Alžiriji, ki je nikakor ni mogla pripeljati do konca, zato je upala na lahko zmago nad zaveznikom Alžirske fronte nacionalne osvoboditve Egiptom; Anglija je še vedno sanjala, da si bo ponovno povrnila izgubljene pozicije na Bližnjem vzhodu (tu ni bil samo Suez, ampak tudi nafta, oporišča itd.), Izrael pa se je želel lotiti nekakšne »kazenske ekspedicije« proti Egiptu, ki mu je zaprl pot v Akabski zaliv. Ben Gurionova vlada, ki je bila izredno militaristično razpoložena, je odkrito pričakovala, da bo s podporo zahodnih zaveznikov uspela razširiti ozemlje in z orožjem v roki rešiti problem palestinskih beguncev. Vsekakor pa je bila želja Francozov in Angležev skupaj, da si zagotovijo kontrolo nad prekopom. To se je kmalu tudi očitno pokazalo.

Izraelski predsednik in ustanovitelj izraelske armade David Ben Gurion ni hotel poriniti svoje armade v napad na Egipt prej, dokler ni dobil zagotovila, da ne bo ostala več kot 24 ur sama na bojišču, soočena z vso arabsko armado; da jo bo angleško-francosko vojaštvo, predvsem pa letalstvo, podprlo v egiptovskem zaledju. Sporazum v Sèvresu mu je dal pismeno zagotovilo francoske in britanske vlade, da bosta podprli Izrael: s to izjavo je umiril samega sebe in oficirje v izraelskem generalnem štabu, med katerimi jih nekaj ni bilo preveč navdušenih za tvegan korak.

Sicer pa je bila Francija tudi sama pripravljena podpreti Izrael, če bi Britanija ocenila, da bi ogrozila svoje petrolejske interese z neposrednim sodelovanjem s skupnim sovražnikom vseh Arabcev — Izraelom. Zato je dala Francija Izraelu na razpolago tudi neomejene količine orožja: letala Mistere-4, tanke, artilerijo in celo ladjeve. Poleg tega je prevzela nase tudi obveznosti, da:

- zaščititi izraelska mesta in obale pred napadi egiptovskega letalstva in mornarice;

- da na razpolago taktično letalsko pomoč nad prizorišči bitk na Sinaju, da bi s tem pomagala izraelskemu vojaštvu in preprečila napade egiptovskega letalstva;

- bombardira strateške rezerve v samem Egiptu, kot tudi luke, letališča in vojaške objekte.

Da se Britanija ni preveč otepala pred sueško avanturo, kažejo tudi pozneje izjave premiera Edena. Zanj namreč ni bil zanimiv samo Suez. Prekop in njegova nacionalizacija sta bila zanj simbol, ki je grozil najbolj občutljivim točkam britanske prisotnosti na tem področju. Šlo je za ugled britanskega imperija, ki se mu je Naser tako smelo uprl, šlo je za petrolej na področju, ki je bil za Britanijo izredno važen, za »arabske prijatelje« (razne bogate šejke in prince), na katere je London računal, da bi mu pomagali pokoriti Bližnji vzhod. Eden je vse to omenil v pismu ameriškemu predsedniku Eisenhowerju:

»Če ne bomo uspeli odstraniti Gamala Abdela Naserja in ga uničiti, bo Britanija izgubila svoj položaj v tem delu sveta, vsa njena oporišča bodo izpostavljena na milost in nemilost Arabcem, njeni prijatelji se bodo razgubili drug za drugim, arabski vpliv pa se bo razširil do samih naftnih vrelcev. To bi pomenilo konec Britanije, velika zahodna zveza pa bi se začela rušiti v temeljih.«

Izrael je bil zadovoljen, ko sta mu obe velesili dali svoj blagoslov, in je že šest dni po podpisu sporazuma korakal z vsem svojim vojaštvom na Sinaj. Britanija in Francija pa sta, kot sta obljubili, res podprli suhozemske operacije z bombnimi napadi na egiptovska letališča. Z močno letalsko podporo so izraelske čete hitro napredovale proti zahodu prek Gaze, proti sueškemu prekopu in proti Akabskemu zalivu. General Moše Dayan, poveljnik izraelskih enot, je nekaj dni pred napadom zapisal v svoj dnevnik, da odločitev o napadu na Egipt in sam načrt napada temeljita na prepričanju, da sta tudi Francija in Anglija pripravljeni napasti Egipt.

Potem ko so britansko-francoska letala več dni bombardirala okolico sueškega prekopa ter letališča in vojaške objekte Egipta in ko je postalo jasno, da ZDA ne podpirajo agresije, da jo SZ ostro obsoja, sta se zahodni zaveznici sporazumeli za diplomatski maneuver, ki pa je bil takoj spregledan.

Britanija in Francija sta namreč naslovili na Izrael in Egipt ultimatum, češ da morata umakniti svoje čete na razdaljo 15 km od sueškega prekopa. Ker so bile izraelske sile še precej dlje od prekopa, v notranjosti Sinaja, jim je torej ultimatum dovoljeval napredovanje. Ker pa je prekop sredi egiptovskega ozemlja, se je seveda Egipt odločno uprl ultimatu.

Seveda je imel ta ultimatum povsem določen cilj: Francija in Britanija sta želeli prepričati javnost, da nimata drugega namena kot ločiti Izrael in Egipt ter ustaviti boj, ki bi se razvnel ob sueškem prekopu. To je bila izredno cinična poteza, če vzamemo (takrat se to ni vedelo), da je obstajal vojaški sporazum med tremi napadalci na Egipt.

Do 2. novembra so Izraelci dosegli svoj cilj na Sinaju. Dva dni pozneje sta Francija in Britanija prepeljali padalce s Cipra in jih spustili na Egipt, dan pozneje pa se je izkrcala britansko-francoska armada z Malte. Isti dan je obenem prišel tudi iz Londona ukaz: nehajte. Za tem nehajte so stali Američani, nič manj

*Augusto Rendon Sierra (Kolumbija): Strašni tigri, 1966, litografija
(VII. MGR, nagrada Galerije doma jugoslovanske narodne armije v Beogradu na
temo vojne)*

pomembna pa ni bila kriza funt šterlinga, ki je postavila vlado v izredno težaven položaj. Tudi SZ je odločno obsodila agresijo.

Agresijo proti Egiptu pa je praktično prekinilo šele posredovanje ZN, kjer je bila še posebej aktivna naša država. Ozemlje, ki so ga Izraelci zasedli (Sinaj in Gazo), pa so prevzele mirovne sile ZN.

Kakšne posledice je imela sueška kriza? Francija z udeležbo v agresiji nikakor ni ustavila svojih težav v Alžiriji, Britanija je ugotovila neučinkovitost svoje vojaške mašinerije in obrambne politike. Hkrati je bila sueška avantura neuspeh

njene bližnjevzhodne politike in se je morala praktično umakniti na jug Arabije. Premier Eden, ki je upal, da bo vrgel Naserja, je sam padel, Naser pa je pridobil v ugledu. Izrael je dobil tisto, kar je želel, čeprav mu ni uspelo odpreti Sueza za svoje ladje. Zato je odprl Akabski zaliv in utrdil svoje meje.

Največ škode je imel seveda Egipt. Sueški prekop je bil poškodovan in praktično nesposoben za plovbo, ker se je v njem potopilo nekaj ladij, uničene so bile najvažnejše naprave, razrušene luke in mesta, kot na primer Port Said. Vse to je Egipt lahko popravil šele v nekaj letih: prekop pa je bil ploven že čez nekaj mesecev. Zgradili so novo pristanišče in skoraj na novo ves Port Said, poleg tega je zraslo nekaj novih ladjedelnic in kontrolnih postaj. Ob nacionalizaciji prekopa so Angleži mislili, da Egipt ne bo sposoben upravljati to plovno pot, ki povezuje Sredozemlje z Rdečim morjem in Azijo. Umaknili so celo vse pilote, brez katerih si plovbe po prekopu sploh ni mogoče zamisliti. Od 250 jih je takrat ostalo samo 26.

Egipt je vložil v obnovo prekopa 100 milijonov angleških funtov, leta 1962 pa je izplačal tudi zadnji obrok bivšim lastnikom. Danes dobi Egipt od prekopa, prek katerega pluje na leto okrog 20.000 ladij, več kot 50 milijonov funtov v trdnih valutah.

Trojna agresija je Združeno arabsko republiko gospodarsko zelo prizadela, toda na veliko razočaranje Zahoda je okrepila položaj predsednika Naserja in sploh Egipta kot vodilne države v arabskem svetu. Kakšne so bile okoliščine ob napadu na Egipt leta 1956, je prišlo na dan šele pred enim ali dvema letoma, ko so nekateri udeleženci v takratnih dogodkih dali različne izjave ali začeli pisati memoare. Morda bo tudi to pot, ob ponovni agresiji, leta 1967, tako: kar se zdaj ugiba in dokazuje, bo pozneje, čez pet, deset let, prav gotovo prišlo na dan v takšni ali drugačni obliki. Nedvomno pa ne bo nihče presenečen, ker je jasno, kakšni so interesi, ki preprečujejo mir na Bližnjem vzhodu.

CLOVESKO KRI ZA NAFTA

Malo je znanega o tisti dolgotrajni in močni podlogi, na kateri v mnogih zahodnih središčih gradijo ekonomske predračune in politične načrte ter manevre in zarote, ki škodujejo predvsem revnim narodom neskončno bogatega Bližnjega vzhoda ter severne Afrike. Ta podloga ima vonj vnetljive tekočine, kot je že desetletja vnetljiv položaj v tem delu sveta in tako drage, da so jo v odločilnih trenutkih druge svetovne vojne veliki državniki zahoda primerjali z vrednostjo človeške krvi. Nekatere velesile so še danes, kot se je pokazalo, pripravljene podžigati k vojni in jo podpirati samo zato, da bi med drugim zmagale v neusmiljenem boju za nafto.

Odveč je znova in znova dokazovati, da je politika ZDA, Velike Britanije in Francije do Bližnjega vzhoda in severne Afrike že desetletja pogojena s petrolejskimi interesi in vedno večjimi potrebami po tej surovini. Odkar so pred šestdesetimi leti pri Madjidi Sulejmanu v Iranu odkrili prvo bogato ležišče nafte, se ni razvnelo samo tekmovanje, kdo bo odprl več vrtin, našel več ležišč, zgradil več naftovodov, ampak se je začela še veliko bolj viharna diplomatsko-politična bitka za čim boljše koncesije, za čim trdnjšo prevlado petrolejskih mogotcev na bogatem ozemlju, za krojitev mej, ustvarjanje dinastij in menjavanje vlad po potrebi tujih interesov in primerno ravnotežju njihovih sil v gotovem trenutku.

Tudi verižno rušenje glavnih kolonialnih pozicij v arabskem svetu ni pokopalo ekonomske in neposredne politične prevlade petrolejskih družb v nekaterih deželah Bližnjega vzhoda in severne Afrike. Tudi koncesorji in investitorji so se

namreč združili v razne poslovne unije in združenja, ki jim omogočajo bolj ali manj enoten nastop proti krajevnim oblastem, ne glede na to, kakšna je njihova barva.

Petrolejska komponenta v politiki arabskih držav in v odnosih ostalega sveta z njimi dobiva vsak dan, že več desetletij, vse večjo specifično težo, čeprav so na pragu atomskega obdobja napovedovali, da bodo naftonosna polja v prihodnosti precej izgubila v vrednosti.

Toda svetovna proizvodnja tega pogonskega goriva, ki je hkrati vse bolj potrebna industrijska surovina, neprenehoma raste, to dokazujejo že naslednji podatki: leta 1914 je ves svet načrpal 55 milijonov ton tekočega zlata, tik pred začetkom druge svetovne vojne se je proizvodnja nafte povečala že za 230 milijonov ton, lani pa je iz vrtin priteklo kar nekaj manj kot 2 milijona ton nafte. To ni več samo vir energije, ki poganja milijarde raznih naprav na vseh celinah, ampak material, s pomočjo katerega se vse močnejše razvija petrokemična industrija.

Med največjimi potrošniki nafte in njenih derivatov so ZDA in države zahodne Evrope. Medtem ko Amerika največ svoje nafte načrpa v Severni, Osrednji in Južni Ameriki in v Karibih, pokriva Evropa z lastno proizvodnjo le 6 do 10 % potreb. Ni potem čudno, da je Velika Britanija največji neposredni interesent za arabsko črno zlato (Francija je orientirana bolj na Saharo). Leta 1965 je Velika Britanija porabila okrog 70 milijonov ton naftnih derivatov, skoraj za 20 % več kot leta 1963, iz Srednjega vzhoda pa je uvozila približno 100 milijonov ton nafte. Britanska vlada ima v rokah 51 % delnic British Petroleum in 40 % delnic družbe Royal Dutch, ki sta najvidnejši zahodni družbi v srednjevzhodnih petrolejskih zadevah. Toda zadnje čase jim močno konkurirajo ameriške družbe, ki so vložile na Bližnji vzhod 2,5 milijarde dolarjev. Nekateri arabski strokovnjaki trdijo, da je britanska državna blagajna v obdobju 1951—62 pospravila 350 milijonov funt šterlingov, to je več kot 12 milijard novih dinarjev. Ti dohodki niso imeli majhne vloge pri izravnavanju plačilne bilance Britanskega kraljestva.

Revija Jeune Afrique je nekoč zapisala, da bo Arabski svet v bližnji prihodnosti imel izredno pomembno, morda celo odločilno vlogo na svetovnem tržišču nafte. Ker pa je nafta za obstoj današnjega sistema življenja, razvoja gospodarstev, nujno potrebna, bo torej Arabski svet v prihodnjih desetih letih odločilno vplival tudi na svetovna dogajanja. Nepretirane ocene govorijo, da sta dobri dve tretjini svetovnih rezerv nafte v neдрjih Bližnjega vzhoda in severne Afrike, v glavnem na arabskih tleh. Arabska naftna polja so veliko bogatejša od mnogih drugih petrolejskih področij sveta. V Saudski Arabiji na primer na eni vrtini povprečno v enem dnevu načrpajo desetkrat več tekočega zlata kot na eni vrtini v ZDA. Glede na to, da odpirajo nove in nove vrtine, ni niti najmanj čudno, da proizvodnja nafte v arabskih deželah skokoma raste. Tako je na primer Kuwait že pred tremi leti pridelal 107 milijonov ton nafte in se uvrstil na četrto mesto v svetu, takoj za ZDA, SZ in Venezuelo.

Okrog 70 % vsega petroleja, kar ga načrpajo v arabskih državah, gre v Zahodno Evropo, ki ji ne ustreza samo nizka cena, ampak tudi mineraloški sestav arabske nafte. Kolikor si ne bodo arabske države priborile ugodnejše cene in večje udeležbe pri dobičku, ki si ga kujejo iz njihove nafte tuje družbe, bodo še dolgo časa imele velikanske izgube. Nekatere velike zahodne družbe so namreč dobile koncesije za črpanje petroleja pod zelo neugodnimi pogoji za Arabce celo do leta 2024.

V okviru širše strategije zahoda do Bližnjega vzhoda ima nafta posebno mesto, zato sem ji tudi posvetil toliko prostora. Naj še omenim, da je ameriški obrambni minister McNamara aprila pred zunanjepolitičnim odborom senata govoril, da Bližnji vzhod predstavlja področje prihodnje konfrontacije med tako imenovanim »svo-

bodnim svetom« in »mednarodnim komunizmom«. Minister je vztrajal pri ideji stabilnosti v tem delu sveta prek »ravnotežja« prav zato, ker je »petrolej« Bližnjega vzhoda nujno potreben Zahodu. McNamara je imel namreč v mislih ocene zahodnih vojaških strokovnjakov, češ da bi v primeru vojne ves vojaški mehanizem Atlantskega pakta brez arabske nafte prišel v kritično stanje, če ne celo povsem zastal.

Zdaj, ko so arabske države s skupno akcijo sklenile prekiniti izvoz petroleja v vse tiste države, ki podpirajo Izrael (ZDA in Velika Britanija), je ta ocena še posebno aktualna. Ukrep je bil prvič zamišljen že leta 1948 in delno izveden med sueško krizo kot sredstvo političnega pritiska. To pot pa se je prvič pokazala soglasna odločnost arabskih držav, da vztrajajo na tej odločitvi.

Ukrep ima lahko tako gospodarske posledice za Evropo kot v političnih odnosih med arabskim svetom in zahodom. Prekinjen dotok arabske nafte v Evropo bi paraliziral najvidnejša gospodarska področja, kot na primer transport, za katerega je nafta še vedno nenadomestljiva energija. Težave bi bile zdaj še veliko bolj občutne kot leta 1956, ker se je od takrat evropski uvoz nafte z Bližnjega vzhoda potrojil. To najbolj kaže naslednja razpredelnica evropskega uvoza tekočega zlata:

Arabski Bližnji vzhod	175,19 milijonov ton
Arabska severna Afrika	102,50 milijonov ton
Iran	41,60 milijonov ton
ZDA	3,25 milijonov ton
Srednja Amerika	42,00 milijonov ton
Zahodna Afrika	20,00 milijonov ton
Sovjetska zveza	34,75 milijonov ton
Jugovzhodna Afrika	1,75 milijonov ton
Ostale države	0,50 milijonov ton

Skupaj 421,54 milijonov ton

Arabske države se želijo prav tako, če ne celo bolj od zahodnih, izogniti vsakemu neredu na petrolejskem tržišču, je v začetku meseca zapisala revija Jeune Afrique. Zaradi tega ustavljajo dobavo nafte določeni državi samo takrat, kadar so ogroženi njihovi življenjski interesi. Ni odveč opozoriti, da je prekinitev prodaje strateškega materiala in surovin sovražniku vojno orožje staro prav toliko kot sama vojna; mnoge države so to orožje pogosto uporabljale v vojni in v miru. Dovolj je samo zaradi primera spomniti na severnoameriški bojkot LR Kitajske in Kube ali na embargo, ki so ga nekatere zahodne države predpisale za izvoz strateškega materiala v SZ. (Ta embargo je za določen material še zdaj v veljavi.)

Na zahodu se širi precejšnja zaskrbljenost ob sklepu arabskih držav, da bodo ustavile dobavo nafte vsem tistim državam, ki podpirajo Izrael, in ob nekaterih drugih sklepih, o katerih bodo razpravljali na srečanju voditeljev vseh arabskih držav. Toda nafta ni edini adut v arabskih rokah: tu je tudi sueški prekop, za katerega pričakujejo, da bo tudi potem, ko bo ponovno sposoben za plovbo, ostal nedoločen čas zaprt za angleške in ameriške ladje. Poleg tega se London boji, da bodo arabske države umaknile denarne naložbe iz angleških bank. Sploh pa so že močno prizadeti trgovinski krogi, ker so arabske države prepovedale uvoz blaga iz Britanije in ZDA.

Vse to bo prav verjetno vplivalo na to, da bosta morali Velika Britanija in ZDA proučiti svoje odnose do arabskega sveta in v svojem lastnem interesu pritiskati na izraelsko vlado, naj zavzame bolj zmerna in realistična stališča, kot jih ima zdaj.

(Članek zaključen 26. VI. 1967) J. P.

Fritz Cremer (NDR): Spanje razuma prinaša grozote (*prosto po Goyi*), 1962, litografija (V. MGR)

Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije, Tom V.*

Zgodovinski oddelek CK KPJ je takoj po ustanovitvi 1948 začel z veliko prizadevnostjo zbirati gradivo o razvoju socialističnega in komunističnega gibanja v jugoslovanskih pokrajinah in ga objavljati v zbornikih virov pod skupnim naslovom Istorijski arhiv Komunistične partije Jugoslavije. V sodelovanju z zgodovinskimi oddelki republiških CK je zbral veliko zgodovinske dokumentacije tudi za socialnodemokratsko obdobje delavskega gibanja. Pomembno dosegljivo gradivo o razvoju socialne demokracije v posameznih pokrajinah je 1950. leta izdal v knjigah: *Socijalistički pokret u Srbiji 1900—1919* (347 str.) in *Socijalistički pokret u Hrvatskoj i Slavoniji, Dalmaciji i Istri* (241 str.). Naslednje leto pa sta izšla kot V. in VI. zvezek omenjene edicije zbornika: *Socialistično gibanje v Sloveniji 1869—1920* (VI + 512 str.) in *Socijalistički pokret u Bosni, Vojvodini i Makedoniji* (307 str.). Slovenski zbornik dokumentov vsebuje torej gradivo za najdaljše obdobje, za prvo polstoletje socialističnega gibanja, in presega tudi po obsegu druge knjige te zbirke. Čeprav je od izida teh del preteklo že več kot poldrugo desetletje, v katerem je uspelo osrednjemu in republiškim partijskim arhivom obogatiti svoje fonde, predvsem iz arhiva kominterne, ostajajo navedena dela še vedno osnovna za spoznavanje pglavlitnih značilnosti razvoja socialne demokracije do ustanovitve KPJ. Posebej velja to za Slovenijo, kjer je na Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani preučevanje tega obdobja v primerjavi z raziskovanjem zgodovine NOB — pa tudi glede doseženih rezultatov na podobnih inštitutih v drugih republikah — v velikem zaostanku in v stagnaciji. Trenutno se s sistematičnim znanstvenim preučevanjem te problematike ukvarja le dr. Dušan Kermavner, ki je rezultate svojih raziskovanj objavil v knjigi *Začetki slovenske*

socialne demokracije v desetletju 1884—1894 (Ljubljana, 1964, 463 str.) in v monografiji *Socialistično gibanje med Slovenci* (od začetkov do leta 1895), ki je izšla kot dodatek k njegovi knjigi *Slovenska politika v letih 1879 do 1895*. (Političnozgodovinske opombe k peti knjigi Ivana Prijatelja, Ljubljana 1966, str. 559 do 802.) Četudi bi nadrobno navedli celotno bibliografijo prispevkov o zgodovini socialističnega gibanja do 1920 na Slovenskem, bi morali ugotoviti, da so bili pri preučevanju tega obdobja storjeni šele prvi koraki, kar nalaga IZDG velike naloge zlasti pri usmerjanju mladega znanstvenega naraščaja v raziskovanje te problematike. Opozoriti velja, da je raziskovanje zgodovine delavskega gibanja v navedenem obdobju še posebej težavno zaradi raztresenosti gradiva po arhivih in bibliotekah tudi zunaj meja Slovenije, predvsem na Dunaju, v Celovcu, v Gradcu in v Trstu, kar terja tudi znatna finančna sredstva.

Kratek pregled razvoja socialističnega gibanja na Slovenskem najdemo le v ustreznih poglavjih knjige Ferda Gestri- na in Vasilija Melika *Slovenska zgodovina*. Od konca osemnajstega stoletja do 1918 (Ljubljana 1966, str. 359) oziroma v Metoda Mikuža *Orisu zgodovine Slovencev 1917—1941* (Ljubljana 1965, 548 str.) ter v uvodu k *Zborniku fotografij iz delavskega gibanja in dejavnosti Komunistične partije na Slovenskem* (str. 17—39). Tudi v uvodnem poglavju *Pregleda zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije* (Ljubljana 1963) zaman iščemo obširen in studiozen prikaz poti delavskega gibanja do nastanka KPJ. Tako ostaja zbornik dokumentov *Socialistično gibanje v Sloveniji 1869—1920* še 16 let po izidu edini obširni in sistematični prikaz problematike socialnodemokratskega obdobja delavskega gibanja na Slovenskem.

Uredništvo je v uvodni opombi poudarilo, da je pri izbiri raztresenega gradiva »upoštevalo vse važnejše momente v razvoju, strukturi in vlogi slovenske

* Socialistično gibanje v Sloveniji 1869—1920. Beograd 1951.

socialne demokracije, zlasti tudi vsa bodiš v pozitivnem ali negativnem smislu pomembna politična stališča» (str. V). Ob tem pa je pripomnilo, da objavljeno dokumentarno gradivo opozarja na pomembnejša dogajanja v razvoju slovenske socialne demokracije, vendar ne daje vselej izčrpane slike tega razvoja in bo moralo znanstveno preučevanje zato temeljiti na izčrpanejših virih. Uredništvo je politične dokumente razvrstilo kronološko in smiselno, v Prilogah (str. 414 do 464) pa je dodalo gradivo, ki bi razvrstitev motilo, a zaradi dopolnilne osvetlitve družbeno-političnih razmer in socialne demokracije zasluži uvrstitev v zbornik.

Najbolj skromno dokumentirano je prvo obdobje razvoja delavskega gibanja na Slovenskem (str. 1—4). Za dve desetletji so v zborniku le trije dokumenti: pravila ljubljanskega delavskega izobraževalnega društva in dva članka iz Ljudskega glasa o težkem položaju delavstva in o lažnem poročanju meščanskega tiska o delavskih problemih. Razveseljivo je, da sta prav za to obdobje našla po izidu obravnavanega zbornika dr. Dušan Kermavner in dr. Rudi Kyovsky precej pomembnega gradiva in ga objavila, Kermavner v obeh navedenih delih, Kyovsky pa v člankih v Kroniki in v Socialistični misli.

Za drugo etapo v razvoju slovenske socialne demokracije, ki časovno obsega devetdeseta leta 19. stol., je uredništvu uspelo zbrati precej gradiva (str. 5—73) predvsem iz stenografskih zapisnikov zborov avstrijske socialne demokracije in iz prvih slovenskih delavskih časnikov. Iz poročil slovenskih delegatov na zborih avstrijske socialnodemokratske stranke, posebno pa iz obširnega prikaza poteka ustanovnega zbora Jugoslovanske socialnodemokratske stranke 1896, ki pomeni pomemben organizacijski napredek v razvoju delavskega gibanja na Slovenskem, se vidijo številne začetne težave socialnodemokratskih organizacij predvsem na Kranjskem in Primorskem ter ovire pri izdajanju delavskih časnikov. Gradivo prikazuje tudi programsko usmeritev avstrijske socialne demokracije oziroma JSDS, ki je zlasti aktivno posegla v razpravo o narodnostnem programu na VII. zboru stranke 1899 v Brnu. Njen idejni vodja Etbin Kristan je na tem zboru zagovarjal načelo personalne narodne avtonomije, pri čemer se je strinjal z zmotnim stališčem brnskega programa, da je narodnostni problem zgolj kulturno vprašanje.

Zelo obširno je v zborniku prikazano obdobje od začetka našega stoletja do izbruha I. svetovne vojne (str. 73—280),

ko se je JSDS z občutnim porastom svojega vpliva med delavstvom in delom izobraženstva uspešno uveljavljala tudi v slovenskem političnem življenju. V tem obdobju se je JSDS izkazala kot organizator velikih akcij za doseg splošne, enake in tajne volilne pravice, skupaj s strokovnimi organizacijami pa vodila tudi množične stavke za izboljšanje ekonomskega položaja delavstva. Po obširnih izvlečkih iz poročil in razprav na zborih JSDS in avstrijske socialnodemokratske stranke lahko precej na drobno sledimo strankinemu delovanju, njeni taktiki, stališčem do aktualnih političnih in idejnih vprašanj, notranjim slabostim in organizacijskim težavam, odnosom do strokovnih in drugih organizacij, težavam in uspehom pri širjenju tiska ter njenim mnenjem do separatističnih trendov v dunajski centrali. 1901/02 se je v Rdečem praporu razvila obširna razprava o revizionizmu, v kateri je eden od vodilnih socialnodemokratskih ideologov Albin Prepeluh-Abditus zagovarjal nekatera izhodišča Bernsteinovih teorij, E. Kristan pa je te zagovore izpodbijal. Posebej je v gradivu prikazana dejavnost Ivana Cankarja ob državnozborskih volitvah 1907, na katerih so socialni demokrati dobili samo v slovenskih volilnih okrajih 12.667 glasov, kar pa zaradi volilne geometrije ni zadostovalo za poslanski mandant. Iz razprav in resolucij o agrarnem vprašanju se vidi, da JSDS temu vprašanju ni posvetila ustrezne pozornosti in ga je tudi napačno reševala. Zato ji tudi ni uspelo dobiti v kmečkem delavstvu zaveznika, ki bi jo lahko občutno okrepil. Največ pozornosti so slovenski socialni demokrati posvetili teoretičnemu reševanju narodnostnega vprašanja, ki je postalo posebno akutno po aneksiji Bosne in Hercegovine 1908. Iz obširnih poročil o Jugoslovanski socialnodemokratski konferenci 1909 v Ljubljani in o Balkanski socialistični konferenci 1910 v Beogradu ter iz drugih člankov se lepo vidijo socialnodemokratska stališča do rešitve jugoslovanskega vprašanja. Predvsem dr. H. Tuma, dr. D. Lončar, dr. A. Dermota ter A. Prepeluh so ostro obsodili kulturno-jezikovno jugoslovanstvo tivolске resolucije. Odlomki iz razprav o ravnanju italijanskih socialnih demokratov, ki so 1912 glasovali v Trstu za občinsko dotacijo šolski družbi Lega nazionale, a se uprli denarni podpori za Ciril-Metodovo družbo, ilustrirajo stališča slovenskih socialnih demokratov do praktičnega reševanja narodnostnega vprašanja. Predvoje razprave o nacionalni problematiki zaključuje v zborniku predavanje Ivana Can-

karja 1913 v Ljubljani, Slovenci in Jugoslavi, ki je edini pokazal pot za rešitev jugoslovanskega problema. Govori Ivana Regenta pred občinskimi volitvami v Trstu 1913 in resolucija z IX. zborna JSDS junija 1914 pa prikazuje odnos socialnih demokratov do komunalnih problemov.

Vse gradivo o medvojni aktivnosti socialnih demokratov je iz zadnjih dveh let svetovne vojne (str. 281—370). Iz poročila o poteku X. zborna JSDS 25. in 26. decembra 1917 se vidi, da je vojni režim skoraj povsem omrtvilil strankino dejavnost, ki je postopoma oživljala šele po zlomu Stürgkhovega absolutizma. Ze polemični članki v Napreju, še posebej pa ostra razprava o poročilu in resolucijah na omenjenem zboru so pokazali, da je v JSDS prišlo do notranje diferenciacije. Socialistična omladina je ostro obsojala stališča vodilnih ideologov avstromarksizma o rešitvi narodnostnega vprašanja v Avstroogrski po vojni in kritizirala vodstvo JSDS, ki je še vedno vztrajalo na tivilski resoluciji kot poti za rešitev jugoslovanskega vprašanja v okviru demokratične in federativne adriansko-donavske-sudetske državne zveze. Opozicija je zahtevala dosledno izvedbo načela o samoodločbi narodov. Njeno stališče je podprl v svojem predavanju Očiščenje in pomlajenje tudi Ivan Cankar. Solidno so dokumentirana tudi mnenja, ki so se v JSDS izoblikovala glede sodelovanja z meščanskimi strankami v Narodnem svetu oziroma Narodnem vijeću. Zvemo stališča JSDS do vojne, do mirovnih prizadevanj, do februarске revolucije v Rusiji, ravnanja italijanskih socialistov ob prevratu itd.

Na straneh 371—412 je prikazana dejavnost JSDS po nastanku kraljevine SHS. Orisane so njene politične in gospodarske zahteve ter taktika, navedena so stališča do usode primorskih in koroških Slovencev ter glede sodelovanja v osrednji in deželni vladi oziroma sploh do ministerializma in pokazan je končno proces nove diferenciacije v stranki na desno in levo krilo, ki se je prvič vidno javil ob veliki dvodnevni protestni stavki proti intervenciji na Ogrskem in v Rusiji julija 1919 ter se marca 1920 razvil do odkritega razkola in do ustanovitve Delavske socialistične stranke za Slovenijo. Omenimo naj, da je razmere v JSDS ob razkolu osvetlil z novim gradivom France Klopčič v razpravi *Zaton slovenske socialnodemokratske stranke 1919—1920* (Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1960) I, str. 53—101).

Pomembna dopolnitev zbornika dokumentov so pojasnila (str. 465—493), ki

osvetljujejo važnejše dogodke in pojave (v gradivu le bežno omenjene) in zato olajšujejo razumevanje posameznih dokumentov. Na koncu je dodan še register osebnih in zemljepisnih imen, žal pa je izpadlo stvarno kazalo, ki bi lahko zelo olajšalo uporabo zbornika. V knjigi je tudi nekaj faksimilov in fotografij.

Iz objektivnih razlogov v tej zbirki dokumentov ni virov o dejavnosti socialnodemokratskih strokovnih, kulturno-izobraževalnih in zadružnih organizacij. S tem je slika dejavnosti slovenske socialne demokracije seveda precej okrnjena. Zlasti delovanje strokovnih organizacij je bilo zelo tehtno, saj je Ivan Cankar v svojem predavanju Očiščenje in pomlajenje celo poudaril: »Socialna demokracija na Slovenskem je tudi po slabotnih začetkih svoje politične organizacije ostala, kar je bila: zveza strokovnih organizacij...« (str. 340). Srbski zgodovinarji so se glede na pomembnost sindikatov in obilico gradiva o njihovi dejavnosti odločili za izdajo posebnega zbornika virov *Sindikalni pokret u Srbiji 1903—1919* (Beograd 1958) in morda bi kazalo razmisliti o podobnem delu tudi pri nas.

V zbirki virov je tudi nekaj dokumentov o delavskem gibanju med slovenskimi izseljenci. Prav bi bilo, da bi ob zbiranju gradiva za zgodovino slovenskega izseljenstva posvetili ustrezno pozornost tudi virom za delavsko gibanje.

Pripomniti moramo, da je tudi prikaz politične dejavnosti socialne demokracije na slovenskem Koroškem in Štajerskem precej pomanjkljiv in okrnjen. Toda gradivo za zgodovino socialne demokracije v teh dveh deželah se nahaja v Avstriji in ga kaže šele proučiti glede na slovenski del teh dveh bivših kraljevin.

Ne glede na te pomanjkljivosti pa ostaja V. tom Zgodovinskega arhiva Komunistične partije Jugoslavije skupaj z Zbornikom fotografij iz delavskega gibanja in dejavnosti Komunistične partije na Slovenskem nepogrešljiv pripomoček pri pedagoškem delu v šolah, raziskovalce pa bo opozarjal na številne probleme, ki terjajo znanstveno osvetlitev.

Prav bi bilo, da bi bilo letošnje praznovanje 30-letnice ustanovitve Komunistične stranke Slovenije tudi vzpodbuda, da se znanstveno obdela še socialnodemokratsko obdobje delavskega gibanja, predvsem po letu 1895, ker bomo šele potem lažje razumeli nekatere posebnosti in probleme revolucionarnega delavskega gibanja na Slovenskem v prvih letih njegovega razvoja.

M. Stiplovšek

Tone Svetina: Ukana

Uspeh, ki ga je doživel Tone Svetina s svojim romanom, je za slovenske razmere nenavaden. Knjiga je izšla v 6000 izvodih pri založbi Borec in je bila razprodana v nekaj mesecih, prav tako je že razprodan ponatis v 5000 izvodih. Uspeh je spektakularen ob dejstvu, da prozo sodobnih slovenskih pisateljev sorazmerno slabo prodajajo in pomeni 1000 prodanih izvodov že uspeh za pisatelja. Res je, da kakovosti umetniškega dela ne moremo presozati na osnovi prodanih izvodov. Kljub temu pa sem mnenja, da število prodanih izvodov pri ocenjevanju določenega umetniškega dela ne more biti povsem brez pomena.

Kaj je v Svetinovem romanu, kar priteguje toliko bralcev, različnih po izobrazbi, izkušnjah in naporih. Vrednost in privlačnost umetniškega dela, ki govori o preteklosti — in Svetinov roman opisuje preteklost — je predvsem v tem, koliko uspe prikazati preteklost ne samo kot preteklost, temveč tudi kot sodobnost in tukajšnjo sedanjost. Ali drugače povedano: koliko doživljajski svet, ki so ga živeli in doživljali partizani, živi tudi zdajšnji in tukajšnji človek.

Tone Svetina je namreč pokazal, da ima velik smisel za razumevanje moralnih, filozofskih in tudi političnih problemov, ki tarejo in mučijo sodobnega človeka. Zaveda se, da eno od osnovnih vozlišč človekovih moralnih problemov leži na relaciji človek—politični sistem, človek — in grupno življenje. Posameznika namreč v vsakem času, posebno pa še v vojni, v njegovem vsakdanjem vedenju, v vseh njegovih dejanjih, nazorih in tudi čustvovanju usodno determinirata socialni sistem, v katerem živi, in grupa, kateri pripada. Vsaka socialna grupa ima svoje norme, ki nji morajo člani pristajati in vse svoje ravnanje uravnnavati v skladu z njenimi napisanimi in nenapisanimi normami. Grupa je tem bolj učinkovita, čim bolj se njeni člani konformistično vedejo. Konformnost je osnovna zahteva vsake grupe in socialnega sistema, ki hoče biti učinkovit. To so zakonitosti grupnega oziroma socialnega življenja. Drugo pa je vprašanje, kako posameznik doživlja te zakonitosti in kako nanje reagira. Popolni, dosledni konformizem ustvarja na eni strani učinkovito grupo ali organizacijo, na drugi strani pa deformira človekovo osebnost. Znano je, da se v vsaki grupi in vsakem socialnem sistemu naj-

prej, najlažje in najpopolneje konformirajo tisti, ki jim manjka talenta.

Svetino ta eksistencialni odnos med posameznikom in grupo oziroma socialnim sistemom izredno zanima. Vse tiste osebe, ki jim posveča največ pozornosti in osebne simpatije, so po svoji naravi individualisti, pristajajo sicer na zakonitosti grupnega življenja, vendar se nočejo utopiti v grupnih normah in izgubiti svoje individualnosti. Vedejo se konformistično, ker so si na jasnem, da je le grupa lahko nosilka velikih dejanj in akcij, da je posameznik nemočen, vendar pa poznajo meje svojemu konformizmu. Primož je bil npr. pripravljen ubiti namestnika komandanta, ker mu je hotel vzeti pištolo. Sploh pa njegovi junaki niso veliki verniki dogmatičnih resnic. Minerec Marko pravi, da je vse velika lumparija, ves svet: Nemci, Rusi, Lahi, Angleži. Ne verjame nič drugega kot to, da je kila velik kos kruha. Vojko pa pravi: »Imam občutek, da me bo vedno spremljalo spoznanje, da sem pripadal generaciji norcev, ki ni znala rešiti osnovnih vprašanj drugače kot z brezkompromisnim klanjem.« Ta skepticizem in ta nepopolna identifikacija sta bolj značilna za naš čas, kot pa za tistega, ki ga opisuje Svetina. Svetina je namreč pisal svoj roman z zavestjo in eksistencialnimi občutki današnjega dne. Najbolj značilen primer je Wolf, ki ga je Svetina uporabil za izražanje nekaterih občutij, ki visijo v zraku. Wolf namreč govori misli, ki jih najdemo v Nietzscheju in sodobni eksistencialni filozofiji. V romanu namreč najdemo znano misel eksistencialne filozofije, da je človek obsojen na svobodo. Značilno je, da celo Wolf, do katerega ima Svetina zelo dvoumen odnos, ni absoluten vernik novega nemškega reda, temveč je v bistvu individualist in kot vsak intelektualac poln dvomov. Seveda pa je vprašanje, zakaj je Svetina izbral prav Wolfa za izpovedovanje nekaterih, njemu očitno simpatičnih in zanimivih idej in občutij.

Tiste osebe, ki jim je Svetina posvetil največ pozornosti in do katerih je čutil posebno naklonjenost, so očitno individualisti. Posebna značilnost njegovih pisanj in karakteriziranja oseb je vitalizem ali neke vrste aktivizem. Označili bi ga lahko takole: živeti dejavno, prebijati se skozi življenje na osnovi lastnih norm, nuditi odpor tam, kjer je moralno nujen, življenje izživeti in izgo-

reti v njem, zanesti se le na samega sebe, biti previden in ne preveč odkrit, vsekakor pa se zavedati, da živimo samo eno življenje, zato ga izživeti čimbolj po svoje.

Svetina ni dogmatik in vernik velikih resnic, ki so velikokrat opora za stabilno življenje in enosmerno akcijo. Bistvo njegovega individualizma je v zrelativiranju vsega. Morda je ključ za razumevanje njegovega uspeha romana tudi v tem. Živimo namreč v dobi, ko so velike in dogmatične resnice propadle, za sto odstotkov obrnile. Roman je pisan na osnovi takega občutja, zavesti, da so vse resnice zelo relativne, najbolj pa tiste, ki zadevajo relacijo človek—socialni sistem. Domnevamo, da je občutje zrelativiziranosti v zavesti vsakega človeka in da to občutje nagonsko išče tudi v umetnosti.

Čeprav Svetina občutljivo dojema eksistencialne probleme sodobnega življenja, vendar ne oblikuje življenja na tezo, na vnaprej pripravljeno idejo. Svetina je v bistvu epik, ki življenje opisuje, kot ga je videl in sam sebi razložil. Njegove osebe so v glavnem dokaj plastične, konkretne in žive.

Pri tem pa ne mislim, da je plastičnost in konkretna živost prikazanih oseb izredno pomemben kriterij za ocenjevanje umetniškega dela. Poznamo namreč številna — posebno sodobna — pomembna umetniška dela, ki so napisana na tezo, idejo, v kateri so osebe filozofske konstrukcije, vendar znatno bolj živo in aktualno prikazujejo moralne probleme sodobnega človeka, kot pa dela, ki so pisana z drugačno tehniko, z drugačnim prijemom in v katerih so vse osebe prikazane plastično in živo. Bistvo umetnosti je v tem, da prikazuje ozračje, zavest, občutje in stisko zdajšnjega človeka, ni pa najvažnejše, da sta ta zavest in občutje prikazana s pomočjo izredno plastičnih likov.

Priznati pa moramo, da je Svetina mojster v opisovanju partizanstva. Morda nam je Svetina doslej umetniško najbolj prepričljivo prikazal to veliko obdobje naše zgodovine. V slovenski partizanski prozi nisem zasledil tako zanimivega in dramatičnega prikaza bojev in trpljenja. Če bi umetniško delo presojali po tem, koliko odseva resnico časa, potem lahko rečemo, da Svetina s svojim romanom v veliki meri izpolnjuje ta kriterij. Povedati pa moramo, da je prikazovanje partizanskega življenja oziroma tako velikega obdobja naše zgodovine in revolucije zelo zahtevna in občutljiva stvar. Nosilci tega velikega obdobja

naše zgodovine imajo vsak svojo resnico o tem dogajanju, in težko presenejo, če se umetniška resnica tega dogajanja ne prekriva oziroma docela sklada z njihovo resnico. Posebno je to pomembno in težavno, če pisatelj opisuje določeno lokalizirane dogodke in boje. V naravi vsakega človeka pa je, da svojo vlogo v dogajanju rad precenjuje in se vidi v najlepši luči. Pisatelj, ki opisuje partizanstvo, mora paziti ne samo na to, da ne zagreši nad proklamirano resnico zgodovine, temveč tudi nad osebnostno resnico vseh tistih, ki so to veliko zgodovino delali. To pomeni, da je pisatelj, ki oblikuje partizansko snov, nujno še omejen v svoji umetniški invenciji.

Svetina se je v zgradbi romana držal klasične forme. Zgradba njegovega romana je zelo podobna zgradbi, ki jo je uporabil Šolohov v svojem romanu Tihi Don; vendar opažamo, da je zgradba avtorju vsaj v začetku delala nekaj težav. Biti je hotel na vsak način čimbolj dramatičen, zato je hotel uvesti dramatično zgodbo. V tej težnji, da bi zgodbo naredil čimbolj zapleteno, privlačno in zanimivo, pa se je moral zateči k zgradbi, ki ga je v začetku nekoliko vezala. Dejstvo je namreč, da Svetina koketira z bralcem, posebno s tistim preprostim, ki si želi zapletenega in dramatičnega dogajanja. Šele ko se je osvobodil zgradbe in prepustil opisovanju dogodkov — ne glede na to, ali imajo zvezo z njegovo zgodbo — je postal bolj prepričljiv in logičen.

Glede očitka, da Svetina uporablja črno-belo tehniko, lahko rečemo, da vse tiste osebe, ki jim posveča največ pozornosti in osebne simpatije, niso orisane črno-belo. Wolf prav gotovo ni prikazan negativno in črno. Kot predstavnik in v bistvu le skeptičen nosilec nemškega »reda« in nasilja je prav gotovo negativen, toda kot posameznik je v svojem značaju prikazan nevtralen. Avtor celo ni mogel skriti velike simpatije, ki jo je gojil do tega samosvojega in ciničnega karakterja. Tudi vsi partizani niso prikazani kot zgolj čisti in lepi značaji. Kljub temu pa očitke o črno-beli tehniki ni povsem brez osnove. Svetina namreč nekatere svoje stranske osebe še vedno rad prikazuje v črno-beli tehniki.

Če bi na koncu skušal dati svojo subjektivno oceno o mestu, ki ga zavzema roman Ukana v partizanski prozi in slovenski povojni literaturi, lahko rečem, da se uvršča med najboljše partizanske tekste in vsekakor tudi med boljše storitve slovenske povojne literature.

Janez Jerovšek

Zbornik o neukročenem mestu

(Ljubljana v ilegali, III. knjiga)

Že pred leti je zrasla zamisel o izdaji posebnega zbornika, posvečenega Ljubljani v borbi. Ta naj bi ne bil znanstvena, zgodovinska publikacija, temveč knjiga, ki bi prinesla čim več različnega gradiva o ilegalni Ljubljani in s poljudno znanstveno obdelavo tega gradiva z vseh strani osvetlila pomen in vlogo Ljubljane v našem osvobodilnem boju. Prav ta popularni način v prikazu naše nedavne preteklosti naj bi posebno mladini in vsem bodočim generacijam v jasni luči prikazal osvobodilni boj v Ljubljani in vlogo tega mesta kot vsenarodnega središča v najpomembnejših časih novejše slovenske zgodovine.

Ljubljana je bila na eni strani srce in glava borbe za svobodo slovenskega ljudstva in borbena trdnjava sredi sovražnega ozemlja, na drugi strani pa množično taborišče, obdano z žico.

Tako smo v redakciji posebnega uredniškega odbora pod vodstvom glavnega urednika Vladimirja Krivica dobili leta 1959 prvo knjigo zbornika z naslovom LJUBLJANA V ILEGALI. Medtem ko je bila ta knjiga posvečena začetkom oboroženega upora in prikazu predvojnega naprednega gibanja, ki je omogočilo že kmalu po okupaciji ustanovitev Osvobodilne fronte in oborožen upor, je bila druga knjiga tega zbornika (izšla je leta 1961) posvečena letu 1941. Zdaj je v izdaji Mestnega odbora SZDL Ljubljana v založbi Državne založbe Slovenije in pod uredništvom glavnega urednika Vladimirja Krivica izšel tretji del tega zbornika. Ta knjiga je posvečena letu 1942. Izid te obširne knjige, na prek 500 straneh velikega formata, odlično opremljene (opremil je knjigo Lojze Gostiša) in obogatene s številnimi, tudi novimi fotografijami, ki dopolnjujejo tekst, ni samo nadaljevanje te pomembne publikacije o ilegalni Ljubljani. Knjiga pomeni tudi počastitev tridesete obletnice Zveze komunistov Slovenije, kateri je izdaja posvečena. Res je knjiga izšla z zamudo, precej časa po drugi knjigi, vendar ni zaradi tega njen pomen nič manjši. Upati smemo, da bo četrti in predvidoma zadnji zvezek izšel kmalu in bo tako ta pomembna publikacija dajala zaokrožen prikaz osvobodilnega boja Ljubljane.

Za leto 1942, drugo leto osvobodilnega boja Ljubljane, je značilen naraščajoči pritisk okupatorja, ki je mesto obdal z žico in hotel v okviru nje streti

odpor. Zato nosi tretja knjiga zbornika Ljubljana v ilegali tudi naslov Mesto v žici. Okupator je hotel po vsej sili streti center osvobodilnega boja Slovencev, zato je mesto krog in krog obdal z žico in bunkerji ter ga tako spremenil v eno samo veliko taborišče. Pri tem je za dosego svojih ciljev izkoristil ves svoj vojni potencial. Deset mesecev so si dan za dnem sledile akcije za razorožitev prebivalstva, množične racije za aretacijami in odgoni deset tisočev prebivalcev v Italijo, smrtne obsodbe in streljanje talcev. Končni cilj teh množičnih zločinov, ki se po svoji obliki in metodah nič ne razlikujejo od hitlerjevskih, je bil: razselitev in uničenje slovenskega naroda. Nastanek osvobojenega ozemlja na Notranjskem, Kočevskem in Dolenjskem je le še zaostril nasilje okupatorja v Ljubljani. Večmesečna ofenziva proti osvobojenemu ozemlju je sicer okupatorjev vojaški pritisk na Ljubljano nekoliko oslabil, ohrabrila pa je zato belo- in plavogardično izdajalsko početje. Vse te usodne mesece sta partija in Osvobodilna fronta v mestu v žici vodili neizprosni, organiziran boj, ki ga je podpiralo vse prebivalstvo, moški in ženske, mladi in stari. Podnevi in ponoči so izvajali propagandne, sabotažne in druge akcije. Aktivisti, borci, pripadniki varnostne obveščevalne službe so izvajali smrtne obsodbe nad okupatorjevimi pomagači, izdajali so osvobodilni tisk v množičnih nakladah ter oskrbovali partizanske enote z najrazličnejšim materialom. Ljubljana je obenem postala obveščevalno središče Osvobodilne fronte za vso Slovenijo. Množičnost upora proti okupatorju je druga značilnost osvobodilnega boja. In prav ta najširša dejavnost večine prebivalcev Ljubljane proti okupatorju je pripomogla, da je Ljubljana v letu 1942 izvojevala z nadčloveškim naporom in velikimi žrtvami zmago nad okupatorjem. Prav ta zmaga pa je omogočila še večji vzpon osvobodilnega gibanja v mestu ter spodbudila razvoj oborožene vstaje na širšem slovenskem ozemlju.

Razumljivo je, da je usodno leto 1942 z vsemi značilnostmi osvobodilnega boja in vsem terorjem okupatorja našlo odmev tudi v gradivu, objavljenem v tretji knjigi publikacije Ljubljana v ilegali. V njej najdemo vrsto najrazličnejših sestavkov: politične traktate, članke zgo-

dovinarjev, spomine neposrednih udeležencev, padlim borcem in aktivistom posvečene spominske sestavke. Najdemo literarne prispevke, tudi pesmi, pa pisma voditeljev vstaje, številne okupatorjeve dokumente, pregleda ilegalnega tiska, najvažnejših dogodkov v letu 1942, življenjepis padlih. Skratka: obilico vsakovrstnega gradiva, ki z najrazličnejših plati osvetljuje osvobodilni boj v Ljubljani.

Knjigo Mesto v žici uvaja politično-analitični sestavek Lidije Sentjurčeve, ki nosi naslov: Partija v borbi za enotnost narodnoosvobodilnega gibanja. Sledi vrsta dokumentov, med njimi tudi okupatorjevi, ki po svoje osvetljujejo osvobodilni boj. Ivo Juvančič piše o tem, kako so okupatorji obdali mesto z bodečo žico, Miroslav Luštek pa o žrtvah italijanskega okupatorja, posebej še o Ernestu Eyperju, prvemu ljubljanskemu talcu. Miranu Jarcu, Ivanu Robu in Hinku Smrekarju so posvečeni trije spominski sestavki izpod peresa Dušana Moravca. Spominske narave sta dva sestavka. Lojze Bukovac objavlja spomine na koncentracijski taborišči v Gonarsu in Reniciju, Edo Brajnik pa na akcijo VOS v bolnišnici za osvoboditev Zdenke Kidrič. Tudi Vladimir Krivic je prispeval nekaj svojih osebnih spominov na leto 1942. Enako več avtorjev obuja spomine, ko je bival Edvard Kardelj jeseni 1942 v Ljubljani. Posebni sestavki govorijo o množični obveščevalni službi v Ljubljani (Milan Gombač), o matičnih odborih Osvobodilne fronte (Marica Čepe), o Centralni tehniki ob največjem poletu (Milan Škerlavaj), o kurirstvu v Ljubljani (Branka Jurca). Med vsem tem deloma zgodovinskim, deloma dokumentarnim in deloma spominskim gradivom je nekaj pesmi, s katerimi so predstavljeni Miran Jarc, Lili Novy, Fran Albreht, Cene Vipotnik, Matej Bor, Ivan Minatti, Ivo Brnčič, Vinko Košak. Na koncu je nekaj podatkov o drobnem tisku, o vsem ilegalnem tisku, o belogardističnih postojankah v okolici Ljubljane. Dodan je pregled dogodkov v l. 1942, seznam talcev, življenjepis padlih aktivistov. Vmes pa je še nekaj sestavkov, ki pa jih vseh ni mogoče niti naštet, vendar vsak po svoje dopolnjujejo in osvetljujejo osvobodilni boj v Ljubljani.

Gradivo je torej nad vse pisano, raznovrstno. Vsaj na zunaj ni videti, da bi bilo sistematično urejeno po formalističnem kriteriju. Uredniki so pri tem stali predvsem na stališču, da s samo zgodovinsko faktografijo ni mogoče dobiti prave podobe o dogajanjih v določenem

obdobju. Ti problemi se kažejo na primer pri pouku zgodovine v naših šolah. Za prikaz zgodovine narodnoosvobodilne borbe bi bilo to še bolj zgrešeno. Zato je v zborniku sorazmerno malo zgodovinskega gradiva, kajti pričevanja udeležencev govore mogoče bolj neposredno in bolj prepričljivo kot cela vrsta dokumentarnih podatkov. Jasno je, da brez tega ni mogoče. Toda v knjigi, ki naj bi bila namenjena širokemu krogu bralcev, v knjigi, ki naj bi predvsem mladini in kasnejšim rodovom prikazala množičnost in vsestranost, težavnost in iznajdljivost, poraze, žrtve in uspehe osvobodilnega boja v Ljubljani, je treba dati prednost drugačnemu gradivu. Pesmi so prav tako dokumentarnega pomena kot zgodovinski članki, spomini so bolj živi kot razprave. Vse to pisano in različno gradivo pa naj prikaže podobo in duha časa.

Če v okviru tega koncepta zbornika Ljubljana v ilegali gledamo vsebino publikacije, potem lahko rečemo, da se je urednikom posrečilo zbrati obilico gradiva in iz njega izbrati vrsto tehtnih, zanimivih in objave vrednih prispevkov, ki vsak po svoje prispevajo k mozaični podobi osvobodilnega boja Ljubljane v usodnem letu 1942. Medtem ko so uredniki za prva dva zbornika imeli težave z gradivom, ga je bilo za ta zbornik dovolj in je zato prav izbira pripomogla k pravilni osvetlitvi vsega tistega, kar je uredniški odbor hotel ob prikazu ilegalne Ljubljane predvsem prikazati bralcem.

Morda bi opozorili na nekatere značilnosti, ki se bralcu posebno vtisnejo v spomin. Recimo to, kako pogumno je slovensko ljudstvo zagrabilo za orožje, pa čeprav na slovenskih tleh ni bilo oboroženih spopadov prek tristo let. Torej bistveno drugače kot v Črni gori ali Srbiji. In zato se zde toliko pomembnejše besede, ko piše Edvard Kardelj Titu 29. marca 1942 takole: »Nikoli v svojem življenju nisem mislil, da so Slovenci sposobni tako se boriti. OF je dejansko oblast, a ne samo v propagandističnem smislu, in sicer oblast v sami Ljubljani.« Grof Ciano pa je maja istega leta zapisal v svoj dnevnik: »Stvari v Sloveniji ne gredo dobro. Visoki komisar prosi, da mu pošljemo še 24.000 ljudi. Videti je, da so ljubljanske ulice neprehodne za naše enote. Vsak vhod, vsaka zavesa na oknu skriva kako zasedo.« In spet Kardelj v pismu kominterni: »Nobeno mesto se še ni tako upiralo okupatorju kakor Ljubljana. Italijanski karabinjerji pravijo, da je tu huje kakor v Abesiniji.«

Značilno je, kar lahko razberemo iz gradiva, kakšen pomen je bil dan političnemu delu v Ljubljani. Če bi bila dejavnost omejena zgolj na vojaške akcije, bi se bilo lahko zgodilo kot v tistih predeh Jugoslavije, kjer so v začetku politični boj zanemarili, na primer v Črni gori. Prav zato je imela osvobodilna borba čvrsto organizirano zaledje in se niti v Ljubljani, obdani z žico, niti v Sloveniji, majhni in komunikativno urejeni, partizanska vojska ni morala nikamor umakniti. Kot že povedano, pa bo sedanji in morda še bolj prihodnji bralec razbral druge značilnosti osvobodil-

nega boja v Ljubljani: skrajno nasilje okupatorja in množičen odpor.

Zato lahko o tej publikaciji napišemo, da je namen, ki so ga uredniki imeli s to publikacijo, povsem dosežen, in da je to gradivo zbornika, kot se je izrazil glavni urednik, obarvano z vonjem takratnega časa. Skupaj s fotografskim gradivom in drugo dokumentacijo izredno nazorno, nedolgočasno in privlačno predstavlja Ljubljano, srce našega naroda in odpora v najtežjem vojnem letu, 1942.

Kake pohvale so spričo teh stvarnih ugotovitev skorajda odveč. S. R.

RAZPIS

Festival KURIRČEK, Maribor, razpisuje za leto 1967 literarne nagrade:

I.

- a) za roman s tematiko iz revolucije
1. nagrada 4000 N-din
- b) za romansirano biografijo katerega izmed herojev naše revolucije
1. nagrada 4000 N-din

Poslana literarna dela naj obsegajo 130—200 tipkanih strani. Nagrade za najboljša izbrana dela bodo prispevale založbe: Mladinska knjiga — Ljubljana, Mlado pokolenje — Beograd in Svjetlost — Sarajevo. Festivalski odbor si bo prizadeval, da bodo nagrajena dela izšla v več jugoslovanskih jezikih.

II.

Nagrade za krajše prozne sestavke s tematiko iz revolucije, pesmi in dramski prizor

- a) tri prve nagrade po 1000 N-din
- b) tri druge nagrade po 800 N-din — za:
 - 1. pesem za otroke;
 - 2. prozni sestavek (črtica) za otroke;
 - 3. kratek dramski prizor oz. skeč, primeren za otroke.

Prozni sestavki in skeč naj ne prese-gajo treh tipkanih strani s 35—40 vrsticami; za pesem ni omejitve.

Razpis je jugoslovanske narave in se ga lahko udeležijo sleherni državljani SFR Jugoslavije.

Razpis je anonimen.

Posamezne prispevke je treba opre-miti z geslom, naslove pa priložiti v za-prtih kuvertah.

Prispevke pošljite do vključno 25. ok-tobra 1967 na naslov:

FESTIVAL KURIRČEK MARIBOR,
Maistrova 5.

Zaželeno je, da avtorji pošljejo več kopij.

Žirija, ki jo bodo sestavljali pred-stavniki založb in predstavnik festivala, bo upoštevala le izvirna in še neobjav-ljena dela.

PIONIRJI, PIONIRKE!

Za najboljše prispevke otrok bo festi-valski odbor podelil lepe knjižne nagra-de. Za otroke razpis ni anonimen, zato naj se pod svoj prispevek podpišejo in pripišejo svoj točen naslov.

Rezultati razpisa bodo objavljeni na zaključni prireditvi festivala KURIR-ČEK v Mariboru 20. decembra 1967.

Maribor, 20. maja 1967.

Odbor
FESTIVALA KURIRČEK

Dimiter Angelov: Na življenje in smrt

V poročilu o eni izmed knjig, ki jih je izdal založniški zavod Borec, sem zapisal, da bi bilo prav, ko bi nam založba posredovala tudi dela o osvobodilnem boju drugih narodov, zlasti slovanskih. Zdaj imamo pred seboj knjigo o boju bolgarskega ljudstva proti monarho-fašističnemu režimu in nemškim okupatorjem. Gre za roman bolgarskega pisatelja Dimitra Angelova NA ŽIVLJENJE IN SMRT, ki ga je v prevodu Katje Špurrove izdal zavod Borec. Te knjige smo nedvomno veseli kljub njenim pomanjkljivostim. Predvsem zato, ker nam posreduje košček bolgarskega življenja med drugo svetovno vojno, predvsem pa boj za svobodo bolgarskega ljudstva. Tega pa pri nas slabo poznamo, tako da bo knjiga za marsikoga od nas pomenila pravo odkritje. Drugič pa tudi zato, ker se nam tudi ob tej knjigi, ki je prevod iz tuje književnosti, pokažejo podobni problemi kot pri domači literaturi s tematiko osvobodilnega boja. Kako namreč najti pravo razmerje med resničnimi zunanji dogodki, ki predstavljajo zgodovinsko ozadje, in med pisateljevo fantazijo, ki v okvir zgodovinskih dogodkov, sicer tudi prikazanih v romanu, vpleta svojo zgodbo. Ker resničnih dogajanj med vojno v Bolgariji ne poznamo, je težko potegniti mejo med enim in drugim. Težko ugotavljamo, kje se neha opis resničnih dogodkov in kje pisatelj začneja svojo zgodbo. Ko pa z naše oddaljene perspektive prebiramo ta roman, vendar lahko ugotovimo, da je znal pisatelj spretno skomponirati zgodovinske dogodke in svojo fabulo ter napisati prijeten pripovedni tekst, ki nas sicer ne navduši, vsekakor pa zadovolji. Tekst nam pove marsikaj novega in zanimivega, sicer pa kot literarna stvaritev ne presega povprečnosti. Tekst, ki je bil konec koncev prav zaradi borbe bolgarskega naroda za svobodo vreden slovenskega prevoda, pa čeprav se pisatelj v romanu ni mogel izogniti kronističnim vložkom o političnih dogajanjih v tistem času niti faktografskim opisom dogodkov niti ne črno-belemu slikanju oseb, šabloniziranju junakov in marsikdaj tudi precej naivni pripovedi.

Če bi zapisali besedo, dve o pisatelju, bi morali navesti vsekakor vsaj to, da je bil Dimiter Angelov rojen leta 1904 in da torej pripada že starejši pisateljski generaciji. Nadalje, da je začel pisati že pred vojno, pa mu je cenzura zaradi napredne usmerjenosti preprečila tudi izid

romana Lakota po trotoarjih. Kot pisatelj je dozorel po osvoboditvi, ko je izdal več del, med njimi tudi roman za mladino, roman znanstvene fantastike in pa seveda roman Na življenje in smrt, za katerega lahko po skopih podatkih, s katerimi razpolagamo, domnevamo, da je njegovo poglavitno delo. Ta roman je bil tudi preveden v nekatere tuje jezike in je našel pot tudi v svet, ker prikazuje boj bolgarskega ljudstva.

Roman Na življenje in smrt je široko zasnovan prikaz dogodkov med vojno v Bolgariji, prikaz, ki se začne leta 1941 z napadom Nemčije na Sovjetsko zvezo in konča jeseni 1944 z osvoboditvijo Bolgarije. Dogodke v tem časovnem okviru je pisatelj obdelal v romanu, ki šteje 600 strani in ga je razdelil na štiri dele ter v njih prikazal tako zgodovinsko okolje kot usode posameznikov v osvobodilnem boju. Dogaja se v bolgarskem mestu, deloma tudi zunaj njega. V romanu nastopa vrsta oseb, od generalov, vojakov, policajev fašističnega režima, do opreznih meščanov in do delavcev, partizanov, revolucionarjev. Na eni strani so ljudje režima, ljudje, ki se bodisi iz prepričanja bodisi zaradi osebnih koristi oklepajo starega in delajo vedno večje nasilje v boju proti vsemu naprednemu in svobodoljubnemu. Na drugi strani pa so mali, preprosti in poštene ljudje, ki se čutijo moralno dolžne, da se bore proti nasilju, fašizmu, proti suženjskemu redu in pa seveda aktivni revolucionarji, ki vodijo oboroženi upor. Poglavitnih oseb, ki jih dalj časa spremljamo, je več. Vendar pa sta med njimi najvažnejša zdravnik Evgenij Milev in njegovo dekle Rosica Eneva. Prvi je pošten, zaveden državljan, ki se dolgo časa ne opredeli in se zato noče zameriti niti oblastem niti borcem za svobodo. Toda bolj ko spoznava početje monarhofašističnih oblasti, delovanje policije, vojske, na drugi strani pa pošteno borbo revolucionarjev, bolj se opredeljuje. Rosica Eneva pa je kot učiteljica že dolgo zavestna revolucionarka. Milev aktivno deluje skoraj do osvoboditve, medtem ko je Eneva že zgodaj prišla v zapor. Malo je manjkalo, da je niso ustrelili, toda rešil jo je prav Evgenij Milev s svojimi dobrimi zvezami z oblastniki. Toda ko je začel podpirati osvobodilni boj, zdraviti ranjene partizane in dobavljati obvezilni material ter zdravila, se je dokončno opredelil. Takrat so ga tudi odkrili, zaprli in mučili. Posrečilo pa se mu je po-

begniti z vlaka in se rešiti k partizanom. Osvoboditev združi končno oba mlada človeka v njuni ljubezni.

Svojo pripoved pisatelj spretno stopnjuje. V prvem delu nam prikazuje diferenciacijo duhov v Bolgariji, ki je že docela zaplula v vode fašizma. V drugem delu spremljamo rast partizanske organizacije in prvi udar policije. Tedaj pride v zapor z večjo skupino tudi Rosica Eneva, medtem ko Evgenij Milev komaj začne sodelovati z osvobodilnim gibanjem. V naslednjem delu pisatelj prikazuje predvsem borbe partizanov, obenem pa dokončno opredelitev glavnega junaka, ki se postavi na stran naprednih sil in je zato tudi zaprt. V zadnjem poglavju spremljamo zadnje napore fašističnih oblastnikov, priča pa smo osvoboditvi in srečnemu koncu.

Tako nam pisatelj daje široko podobo dogodkov v Bolgariji, saj nam posreduje tudi kronistično zapisane dogodke iz političnega življenja v letih vojne. V okviru teh dogodkov pa nam prikaže rast osvobodilnega boja, usodo posameznikov v njem bodisi da gre za pripadnike fašističnega režima ali borce za svobodo.

Na življenje in smrt je vsekakor roman, prijetno pripovedovan, vseskozi

literarno oblikovan, čeprav z nekaterimi kronističnimi vložki. Gre pa za vseskozi realistično pripoved, brez kakih posebnosti, marsikje tudi za faktografsko opisovanje dogodkov, skratka za knjigo, ki je podobna sovjetskimi tekstom te vrste. Kot rečeno se pisatelj tudi ni mogel izogniti niti črno belemu slikanju niti ne nekaterim šablonskim junakom, ki niso vedno živi liki, temveč bolj predstavniki določenih družbenih plasti in nosilci določenih idej. Zato vse osebe romana ne zažive polno pred bralcem, čeprav moramo glede lika glavnega junaka Evgenija Mileva pripomniti, da je prepričljivo in človeško upodobljen, kar pa nasprotno za Rosico Enevo ne moremo trditi. Tudi delavec Matjo nas kot revolucionarni voditelj ne prepriča. Romanu bi lahko očitali tudi dolgoveznost. Če pa ga pavšalno ocenjujemo, pa lahko vendar ugotovimo, da smo z njim vendarle zadovoljni. Ne sicer zaradi umetniškega oblikovanja pripovedi, ne zaradi oblikovanja usod v okviru zgodovinskih dogodkov, temveč predvsem zaradi zanimivega prikaza osvobodilnega boja bolgarskega ljudstva. To pa je konec koncev tudi že precej.

S. R.

Razpis Kajuhovih nagrad za leto 1967

Zavod Borec razpisuje Kajuhove nagrade za leto 1967. Pri tem ima namen, da bi narodnoosvobodilna vojna slovenskega naroda dobila v slovenski književnosti še večji poudarek in bi pisatelje, pesnike in druge umetniške oblikovalce ter zgodovinarje, zlasti pa vse, ki so kakorkoli sodelovali v NOV, še bolj spodbudili za ustvarjanje del s tematiko narodnoosvobodilne vojne.

Kajuhove nagrade podeljujejo za izvirna in še neobjavljena dela, napisana v slovenščini: za roman, povest, pesniško zbirko, zbirko novel, dramo, dokumentarno delo, spomine ter za ilustracije in opremo knjig, ki jih izda Zavod Borec. Za Kajuhove nagrade pridejo v poštev le dela, ki obravnavajo partizanstvo, ilegalo, predvojno partijsko delo in razredno borbo, koncentracijska taborišča ter zgodovinsko-znanstvena dela s tega področja.

Nagrade za književna dela:

- I. nagrada v znesku 4000 N-din
- II. nagrada v znesku 3000 N-din
- III. nagrada v znesku 2000 N-din

Nagradi za opremo knjig:

- I. nagrada v znesku 1000 N-din
- II. nagrada v znesku 500 N-din

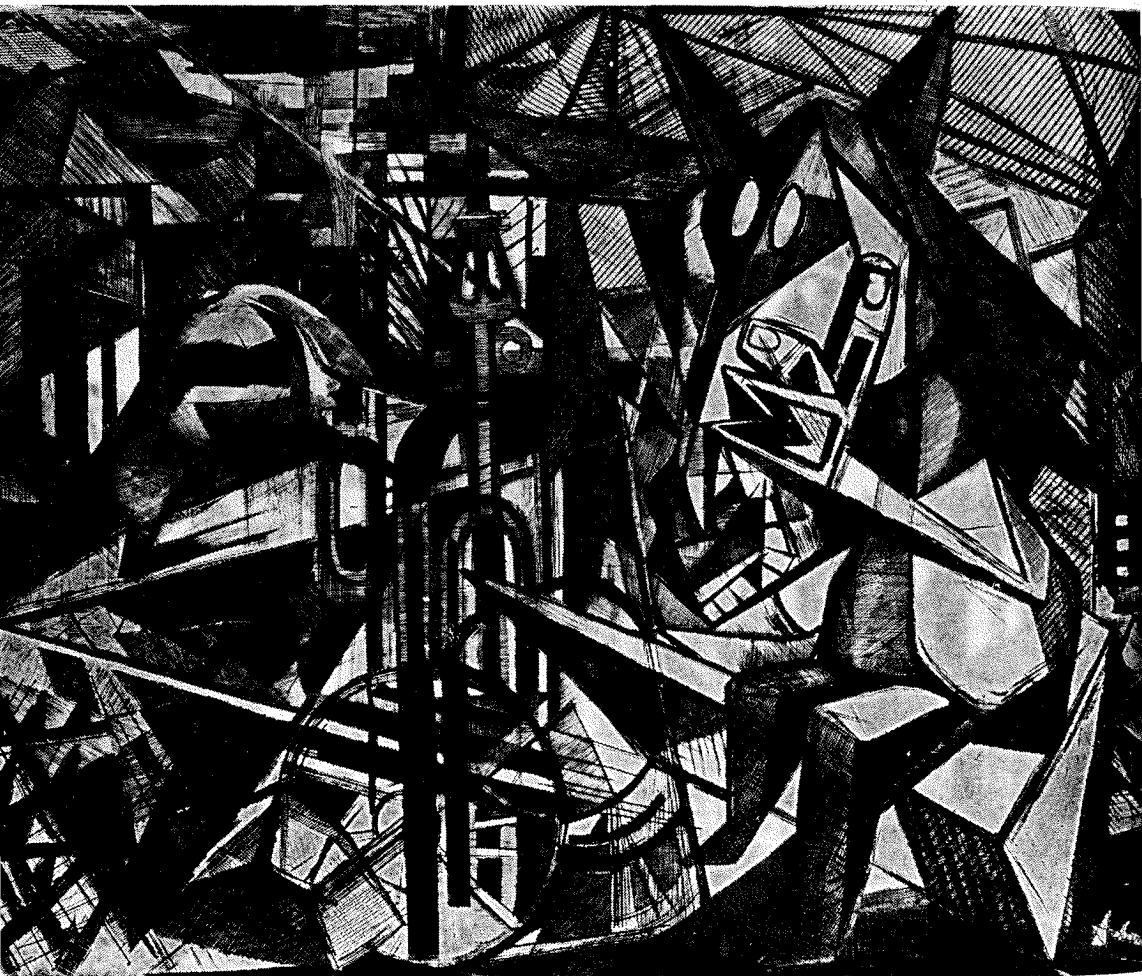
Dela za nagrade naj avtorji pošljejo zavodu Borec, Ljubljana, Beethovnova 10/II do 31. oktobra 1967.

Poslana dela bo ocenila žirija, ki jo bo imenoval zavod Borec.

Vsa nagrajena dela bo s posebno pogodbo odkupil zavod Borec in jih uvrstil v svoj redni knjižni program.

Kajuhove nagrade bodo podeljene ob obletnici Kajuhove smrti, 21. februarja 1968.

Upravni odbor zavoda Borec

Adam Henri Georges (Pariška šola): Grozote vojne, 1941, bakrorez (I. MGR)

VII. Mednarodna grafična razstava

Ljubljansko Moderno galerijo so zopet za tri mesece, prav do zadnjega kotička napolnila reprezentativna dela sodobne svetovne grafike najrazličnejših šol in smeri, nastala v zadnjih letih z izjemo del retrospektivnih razstav nagrajencev prejšnjega bienala 1965: Francoza Miró Joana, ki je tedaj prejel častno nagrado ter prvonagrajencev Francoza Vasarely Victorja, Nemca Schumacher Emila ter Jugoslovana Čelić Stojana. Zastopanih je 44 držav s 320 avtorji in nad 900 grafičnimi listi. Večina razstavljavcev je bila osebno povabljen, medtem ko jih je mnogo poslalo dela samoinicativno ter tako pomladilo in osvežilo razstavo. Kakšen odziv je dosegel bienale v svetu, vidimo že po tem, da je bilo iz konkurza izločenih nad 220 avtorjev, od tega četrtnina domačih. Poleg nujno potrebne selekcije pri iskanju kvalitete so morali igrati vlogo tudi povsem tehnični vzroki kot omejen razstavni prostor.

Mednarodna grafična razstava ima že kar lepo tradicijo. Prva, za katero je sprožil idejo predvsem nagli razvoj jugoslovanske grafike in uveljavljanje te v svetu, je bila leta 1955. Obsegala je 700 grafičnih listov 150 avtorjev, nastalih v povojnih letih. Želja prirediteljev tedaj je bila, da bi se ponovila in postala stalen kraj srečanj umetnikov vsega sveta, medsebojnega spoznavanja, zbliževanja, plemenitega oplajanja in tekmovanja ter da bi se z njo vračal kulturni dolg za podobna srečanja v tujini. Vsakomur je znano, kako je v te namene primerna prav Ljubljana — že samo s svojo zavirljivo lego — križiščem vzhoda in zahoda, predvsem pa zaradi svoje kulturne razgibanosti, dovezetnosti, pripravljenosti zasledovanja, sprejemanja vsega novega in naprednega ter s svojim nemalim prispevkom grafični umetnosti. Ta želja se je docela uresničila. Mednarodna grafična razstava je postala dveletna. Njen ugled je rasel od razstave do razstave in postala je prava svetovna likovna manifestacija. Kot razstava se je uvrstila na listo najpomembnejših svetovnih bienalov Benetke, Pariz, Sao Paolo ipd. ter mlajšega grafičnega bienala v Tokiju, s katerim se vsako leto dopolnjujeta. Mnoge tuje galerije prosijo za izbor del bienala v svoje razstavne namene.

Obenem z bienali je v svetu naraščal tudi ugled naše grafike, ki je v poslednjih letih dosegla zavirljivo višino. S pomočjo razstav in razstavnih katalogov se je množica naših umetnikov uveljavila na razstavah v tujini in podobnih mednarodnih srečanjih ter žela priznanja. Dokazala je, da lahko uspešno tekmuje z državami z bogato grafično tradicijo, da je na tekočem s svetovnimi grafičnimi napori ter da tem sama pomaga.

Zahvala za dosego takšnega nivoja naše grafike gre med drugim predvsem akademskima slikarjema in grafikoma, profesorjema grafičnega oddelka Akademije likovnih umetnosti v Ljubljani, sedaj že upokojenemu Božidarju Jakcu in Riku Debenjaku, ki sta svoje bogato znanje posredovala vrsti mladih nadarjenih grafikov, pa tudi začetkom razmaha grafične dejavnosti pri nas med vojno — partizanski grafiki.

Ne bi analizirali del posameznih držav in njih avtorjev. Morda bi omenili le nagrade. Častno nagrado je tokrat prejel Hans Hartung — Francija, veliko premijo

Anton Tàpies — Španija, ostale premije Jasper Johns — ZDA, Dževad Hozo — Jugoslavija, Alfred Hrdlicka — Avstrija, Albin Brunowský — ČSSR, nagrado Komisije za kulturne zveze s tujino v Beogradu Otto Piene — ZRN. Odkupne nagrade pa so prejeli trije japonski umetniki, avtor iz Švice, SZ, Kolumbije, Avstrije, Romunije, Islandije ter trije domači: Ankica Oprešnik, Marjan Pogačnik, Marij Pregelj, Zdravko Tišljar.

Ne bi bilo odveč, če omenimo, da zastopa našo državo 39 avtorjev, predvsem mlajših. Tudi tokrat so opravičili svoj ugled, ki ga uživajo v grafičnem svetu in se uvrstili na vidno mesto po kvaliteti. Hozo Dževad, študent Rika Debenjaka, je z visoko nagrado dosegel med drugimi tudi pravico retrospektivne razstave naslednjega bienala.

Ob tej razstavi se moramo zopet povrniti k stari ugotovitvi, da je prav umetnost tista, ki največ pripomore k medsebojnemu zблиževanju, sporazumevanju, sodelovanju med najrazličnejšimi narodi sveta in da prav na takšnih mednarodnih manifestacijah kot je ta, pridejo do veljave vsebina in ideali, ki so vsečloveška last.

Tokrat objavljamo nekaj del vojne tematike sedmih mednarodnih grafičnih razstav.

MED REVIJAMI

MONTHLY REVIEW 2/67. Pred dnevi smo z velikim zaostankom prejeli nekaj zadnjih števil te znane neodvisne ameriške socialistične revije. Čeprav so starejšega datuma, smo jo zaradi zanimive vsebine, posvečena je namreč revolucionarnim gibanjem v Latinski Ameriki, uvrstili med naše članke. Ker naše in tuje dnevno časopisje ne poroča izčrpno o ideologiji gverilskih gibanj in njihovih stvarnih možnostih za prevzem oblasti v državah Latinske Amerike, bi vam radi posredovali izčrpno analizo osvobodilnega gibanja v Guatemali, katera je plod dolgotrajnega znanstvenega razglabljanja priznanih socialistov in znanstvenikov ZDA v deželi sami.

V Guatemali obstojata dve gverilski gibanji, in sicer MR-13 (Gibanje 13. Novembra), ki se drži načel »čiste« socialistične ideologije. Drugo, ki se je zlasti v zadnjem letu in pol zelo razmahnilo, pa je FAR — Uporniške oborožene sile. MR-13 je po nepopolnih informacijah izgubilo stik z ljudskimi množicami in se preveč zaprl v svoje »čiste« razredne vrste, da je zgubilo podporo ljudstva.

FAR pa se iz dneva v dan bolj širi in se je znala približati in pridobiti somišljenike, tako na deželi kot v mestih. Časopisi so polni poročil o njihovi aktivnosti, čez noč oblepijo mestne in vaške zidove s svojimi programskimi lepaki itd.

Med gibanjema pa ni hudih nasprotij, ker sta si pač razdelila operativna področ-

ja. MR-13 je tako skrivnostno gibanje, da še pripadniki ne vedo veliko o ideološki usmerjenosti. Na trikontinentalni konferenci se je v svojih glediščih opredelilo za skrajno levico. Kot za vsako revolucionarno gibanje pa je tudi za ti dve najvažnejše njun politični program, ki naj bi pritegnil široke ljudske množice, drugače je sleherni prisiljen na propad.

FAR ima v svojem programu poleg cilja za resnično nacionalno demokratično vladno tudi resne namene pripeljati Guatemalo na pot miroljubne koeksistence. Pripadniki tega gibanja so prekaljeni socialistični revolucionarji. Program pa obsega štiri poglavitne točke: široko nacionalno organiziranost kmetov, delavcev, študentov in intelektualcev v disciplinirano in ideološko opredeljeno zvezo. Drugič, oborožena vstaja in postopno prevzemanje oblasti ljudstva ter odločno upiranje imperialističnim intervencijam. Tretjič, vzpostavitev ljudske demokratične vlade, v katero bodo vključeni vsi sloji. Četrto, postopna izgradnja socializma. Pri tem je najbolj kritično vprašanje prehoda v socializem, ker si niti sami pripadniki gibanja niso povsem enotni zaradi oblik prehoda. Menijo pa, da bosta tako čas in oblika odvisna od sile različnih razrednih pripadnosti, boja proti imperializmu in zavesti vseh Guatemalcev. Vsi pa so prepričani, da ta čas ni več daleč, ko bo v Guatemali zavladal resnični socializem.

To so bila le bežna opažanja, kajti žal nismo imeli priložnosti o tem problemu z njimi podrobneje razpravljati, vendar pa smo, po vsem, kar smo videli in doživeli, sami prišli do enakih zaključkov, kajti ko bo ljudstvo prevzelo oblast, bo moč sedanjega vodilnega razreda uničena. Nova ljudska oblast bo morala takoj izvesti nekaj nujnih reform. To pa bo naletelo na odpor doma in v tujini, toda vojaška oblast bo takrat že v rokah tistega, ki bo reforme izvajal. Preobrazba dežele pa je tako nujna, da bo volja vsega ljudstva prav gotovo na njihovi strani.

Ali ne bo prišlo do odkritih nasprotij med srednjim slojem, kmeti in delavci v revolucionarnem gibanju? Zakaj je potrebno okrepiti gibanje s srednjim slojem, ki naj bi odigral svojo vlogo v njem? Zakaj ne more ostati gibanje »čisto«? Za razumevanje teh vprašanj moramo najprej pojasniti vlogo, ki jo predstavlja srednji sloj v guatemalskem revolucionarnem gibanju!

V Guatemali je celo za latinsko ameriške razmere srednji sloj zelo maloštevilen. Latifundisti in tuji investitorji so zelo budno pazili, da kapital ne bi prehajal v nepoklicane roke, zato so ga trdno držali zaprtega v ozkem krogu in niso dopustili, da bi se bil porazdelil na širši krog prizadevnih podjetnikov. Posledica tega je, da se v deželi sploh ni razvil drobni kapitalist srednjega sloja. Tega predstavljajo danes le trgovci, obrtniki in intelektualci, ki pa kot razred nimajo zaupanja sami vase in ne premorejo ničesar, kar bi lahko kot razred nudili. Nimajo niti zadostnih sredstev niti zadostnega števila niti ideologije, še manj pa pogojev zanj.

Toda kljub temu imajo posamezniki tega sloja nekaj, kar lahko nudijo. Revolucija jih ni prekalila niti spontano preplavila revolucionarna zavest. Za revolucijo je potrebno mnogo organizatorjev, ljudi, ki ne znajo kazati samo na napake preteklosti in se naslajati ob utopiji prihodnosti, pač pa morajo odigrati zelo pomembno vlogo pri graditvi temeljev za bodoče oblike razvoja. Organizirati šolstvo, zdravstveno higiensko službo, posvetovalnice za kmetijstvo in prehrano, bodoči kulturni razvoj — vse to je naloga revolucije, kot tudi ideološka preobrazba ljudskih množic.

Za vse to pa morajo prevzeti skrb ljudje, ki to znajo, imajo zaupanje drugih ter gotovo stopnjo izobrazbe. Za Guatemalo je to prav gotovo srednji sloj.

Kmetje, ki res predstavljajo dve tretjini prebivalstva, so zelo zaostali in nepismeni, saj še vedno žive tako kot pred štiristo leti: oddaljeni od idej, oslabljeni od lakote in bolezni ter popolnoma nezmožni, da bi sami prevzeli kakršnokoli revolucio-

narno aktivnost, razen da se bore s puško v roki. Le kombinacija združevanja kmetov in srednjega sloja v enotno gibanje daje možnosti za uspehe revolucije.

FAR je to že realizirala, kajti prizadevala si je pridobiti čimveč pripadnikov srednjega sloja. Tako so se jim pridružili: zdravniki, študentje, profesorji, pisatelji in drugi, ki so privzeli ideje in organizacijo gibanja. Celo nekateri poslovni krogi in mali trgovci finančno podpirajo gibanje (nekateri zaradi strahu, drugi pa zaradi dobrih odnosov z gverilo, važno je le, da so se priključili).

Po vsem tem je verjetno, da bo naslonitev na tako široke ljudske množice zagotovila uspeh FAR, da bo dobil podporo prav od njih za vse bodoče akcije. Pri tem pa se je skrhalo MR-13, ker ni znalo dejansko izkoristiti teh možnosti množičnosti, pač pa jo je samo propagiralo.

Številni pripadniki srednjega sloja, s katerimi smo se zapletli v pogovor, polgajo vse upe bodočega razvoja Guatemale v gibanje FAR. Poznaajo današnje probleme dežele in so prepričani, da jih ni mogoče rešiti, preden se ne zlomi sila današnjega vladajočega razreda. Številni med njimi niso socialisti in se zavedajo, da jim bo revolucija vzela nekaj današnjih dobrin. Toda kljub temu se pridružujejo borbi delavcev in kmetov proti dolgoletni krvavi diktaturi. Večina intelektualcev, s katerimi smo se pogovarjali, se zaveda, da je njihova vloga v revoluciji omejena, pa vendar so se aktivno vključili ali pa simpatizirajo s FAR, ker niso našli svojega mesta v MR-13 so proti njim in njihovem dogmatizmu.

Bodoči razvoj res terja prisotnost srednjega sloja v revolucionarnem gibanju, ker bodo prav gotovo lahko odigrali pomembno vlogo v bodočem razvoju dežele.

Kakšne pa so nevarnosti za vključevanje teh ljudi v revolucijo? Pripadniki srednjega sloja, ki so že vključeni v gibanje, nimajo enotnih ideoloških pogledov, zavedajo pa se svoje pripadnosti sloju. Po osvoboditvi dežele izpod imperialističnega in latifundističnega jarma bi njihova pripadnost lahko preplavila socialistične cilje. Je to mogoče? Po vsem kar smo videli in občutili na mestu — ne!

Ko bo Guatemala dosegla prvo stopnjo nacionalne demokracije, bo pomenila revolucija oboroženo konfrontacijo z armado in posredno ali neposredno vojaško silo ZDA. Uspeh tega soočenja bo odvisen od vojaške in idejne moči ljudstva. Tega se FAR popolnoma zaveda, zato se je načrtno usmerila v socialistično prevzgojo ljudstva pri tem dosegla že prve skromne rezultate: množično pismenost, osnove higiene, preusmeritev v prehrani kot tudi

ideje marksistične ekonomike in splošne zgodovine. Pri tem pa jim tudi kažejo najhujše sovražnike ljudstva: ameriške imperialiste, guatemalsko vojsko, guatemalske veleposelnike in trdno povezavo vseh treh med seboj.

Res je bojazen, da bi buržoazija izdala revolucijo, zasnovano na zgodovini, je pa potrebno ločiti nekatere zgodovinske okolnosti in se na dejanskem stanju množičnosti odločiti za ali proti. Kajti Guatemala ni Francija iz leta 1793 niti Indija 1947, ali Ghana 1957. V svetu si vedno več revolucionarnih gibanj utira pot v socializem, pri katerih se Guatemala lahko zgleduje prav pri njih, saj je črpal vzpodbudo in silo tudi »gverilski vihar«, ki je zajel in preplaval skoraj vso Latinsko Ameriko.

M. M.

MARXISTISCHE BLÄTTER, Frankfurt/Main, 1967, let. 5, št. 1, 2. Prva letošnja številka zahodnonemške revije za družbene, gospodarske in politične probleme, Marxistische Blätter, nas vabi k poglobljanju v problematiko odnosov med marksisti in kristjani, ki je v zadnjem času aktualna tudi pri nas in jo je pred dobrim letom dni načel v vrsti svojih predavanj na Visoki šoli za politične vede v Ljubljani znani francoski marksist Roger Garaudy. Tokrat mu je s tehtnim sestavkom Borimo se za človeka uspelo dati značilno noto celotni številki: lotil se je namreč vprašanja vzpostavljanja dialoga med kristjani in marksisti, izhajajoč iz orisa bistvenih značilnosti marksističnega ateizma, ki se vseskozi bori za človeka. Garaudy meni, da bistvo modernega ateizma ni v nezainteresiranosti za vprašanja smisla življenja in smrti, izvora in konca vsega, stisk človekovega razuma in srca, temveč v njegovem protestnem značaju: naperjen je proti vsem grobim predstavam o stvarjenju, proti vsem karikaturam neskončnosti, ki so zločin par excellence nad človekovim duhom. Transcendenco pojmuje kot prizadevanje po novem na področju znanstvenoraziskovalnega in umetniškega dela, tudi ljubezni, če je ta spsobna preseči stopnjo izražanja same sebe, bodisi v smrti ali ali v družbeni revoluciji bodisi v narodnoosvobodilnem gibanju. Dialog ni nikarkršna utopija: v bodočnosti ne bo šlo več za dialog, temveč za možnost, kako pomagati drug drugemu ter si vzajemno prizadevati za premagovanje sil preteklosti in smrti, za skupno prizadevanje pri izgradnji resnično človeške družbe. Dr. Walter Hollitscher govori O konfrontaciji med znanstvenim podobom sveta in katoliško vero v obdobju industrijske civilizacije in nevarnosti atom-

ske vojne. Konfrontacija misli je osnovni pogoj za kooperacijo v dejanjih, in to v obliki na ideoloških načelih temelječih, vendar tu in tam na kompromise pripravljenih razgovorih. Pri tem ne gre za kompromise med marksistično in krščansko ideologijo, temveč za razsedovanje istih ciljev, za medsebojno razumevanje in vzajemno priznavanje posameznih vrednot. Tudi Hans Wirtz izraža v svojem sestavku Od dialoga prek strpnosti do skupnega dela prepričanje, da se dialog lahko odvija le v ozračju strpnosti, ne sme se razvijati v obliki neplodnega ideološkega spora, neprestano mora imeti pred očmi svoje družbeno poslanstvo in odgovornost za stanje v današnjem razburkanem svetu. Posebno pozornost zasluži sestavek o odnosu med kristjani in marksisti v NDR, kjer obstaja poleg Enotne socialistične stranke Nemčije še Krščansko-demokratska zveza kot politična stranka. Omembe vreden je prikaz aktivnosti in različnih smeri gibanja za mir v ZDA, avtorja Johna Arnolda. Med temi smerni so nekatere izrazito antiimperialistične, druge so spet pristaši »inclusive policy«, tj. politike udeležbe vseh naprednih sil, tudi komunistov, v političnem življenju, tretje so zastrupljene z antikomunistično propagando in posvečajo več pozornosti ideološki pripadnosti v gibanju organiziranih oseb kot pa vprašanjem miru. V sedanjem kritičnem položaju je članek nadvse dobrodošel, saj nas navdaja s čustvom občečloveške solidarnosti in s prepričanjem, da so sile miru nenehno na delu kljub sicer neljubemu podatku, da je v gibanje vključen le neznamen del prebivalstva ZDA.

Druga številka je posvečena orisu sedanjega gospodarskega položaja v zahodni Evropi, zlasti v Zahodni Nemčiji in Vel. Britaniji, kjer je nastopilo obdobje nazadovanja konjunktura, tj. faza stagnacije industrijske proizvodnje zaradi hiperprodukcije na eni strani ter prvih znakov brezposelnosti in upadanja kupne moči množic na drugi strani. Franz Kieffhorn skuša v svojem prispevku Stagnacija brez stabilizacije — že v naslovu samem je nakazana osnovna značilnost zahodnonemškega gospodarstva navesti vzroke, zakaj se drastično slabša konjunktura: država je priskočila na pomoč koncernom z odpiranjem ugodnih bančnih kreditov za premostitev kritičnega stanja in z davčnimi olajšavami, na množice pa je prevladala vse breme, in sicer z omejevanjem široke potrošnje in zviševanjem davčnih obvez. Po preizkušenem kapitalističnem receptu je delavcem vzela tisto, kar je podarila koncernom. Članek prof. Sieberta Kahna (Berlin), z naslovom Nazadovanje konjunktura in Marxova teorija o krizi je v bistvu dokazo-

vanje pravilnosti Marxove teorije cikličnih kriz hiperprodukcije. V ZRN je v šestnajstletnem obdobju blaginje prevladalo mnenje, da povojnega kapitalizma ni več mogoče primerjati s tistim, ki sta ga orisala Marx in Engels — take so bile uradne in »znanstvene« razlage; ciklične krize naj bi potemtakem ne bile več reden pojav v razvoju kapitalističnega gospodarstva, temveč le posledica hudih napak v ekonomski politiki »moderne industrijske družbe«. V zadnjih tednih in mesecih se je gospodarska »klima« tako bistveno spremenila, da so morali utihniti tudi najbolj zagrizeni nasprotniki marksizma in končno priznati neizbežnost cikličnega razvoja gospodarstva in krize. Vsi poskusi državokapitalističnega kapitalizma za rešitev konjunkturo so spodleteli, ekonomski zakoni so ponovno obveljali z njim lastno neizprosno logiko. Ernst Hinz obravnava Politiko sindikatov v sedanji fazi konjunkturo, ko se zmanjšujejo dohodki delavcev, ponekod je prišlo celo do skrajšanja delovnega časa in odhajanja na prisilne dopuste, kar skušajo podjetniki in združenja delodajalcev opravičiti, sklicujoč se na splošno stanje gospodarstva. V takojm. »koncentrirani akciji« naj bi zdaj sindikati, združenja podjetnikov in zvezna vlada skupaj določali smer plačne politike. Gre le za spretno manevriranje, kako preslepiti sindikate in si jih čimbolj podrediti, in kako vključiti delojemalce v »formirano družbo«. V sedanji fazi konjunkturo bi se morali sindikati odločno zavzeti za »stabilizacijo brez ekspanzije«, za razorožitev in politiko miru. Sam Aaronovitch poda kritičen prikaz ekonomske politike Wilsonove vlade in položaja angleškega delavskega razreda. Čeprav je Harold Wilson med predsedniško kampanjo nasprotoval politiki »Stop-go«, tj. politiki izmeničnega pospeševanja in zaviranja gospodarskega razvoja ter se navduševal za gospodarsko ekspanzijo, povezano s socialno pravičnostjo, se je kot predsednik spet zatekel k tej preizkušeni torijevski politiki. To je privedlo do poslabšanja položaja delavskega razreda: dohodki angleških delavcev rastejo počasneje od dohodkov njihovih kolegov v zahodni Evropi, čeprav je angleško izvozno blago dražje od zahodnoevropskega; vlada jih je prisilila k omejevanju potrošnje z zviševanjem obresti in zviševanjem cen blaga, kupljenega na obroke, uvedla je poseben davek na zaposlitev, skrčila bančne kredite in izdatke v socialne namene. Težko breme je naraščajoča brezposelnost (v januarju 1967 je bilo že 600 028 brezposelnih, to je za 36 000 več kot v dec. 1966). Zmanjšana potrošnja je privedla do upadanja proizvodnje, do nezadostnega vlaganja investicij, kar vse bolj spodkopava konkurenčno spo-

sobnost angleške industrije. Delavski razred se organizirano bojuje proti načrtovanju gibanja dohodkov in odpušcanju, zavzema se za nadzorstvo nad cenami, za skrčenje izdatkov za vojsko, za preprečitev odtekanja kapitala v tujino, za ustrezno kontrolo uvoza, za razveljavitev zakonov, naperjenih proti sindikatom, za razširitev nacionalizacije in učinkovito gospodarsko načrtovanje. M. T.

JEUNE AFRIQUE 21. 5. 67. Kar nekam nenavadno je, da se ta afriška revija, ki je navadno posvečena v glavnem problemu svojega kontinenta in se drugih dotika le mimogrede, se je v pričujoči številki obrnila za 180°. V glavnem je vsa posvečena le svetovnim problemom, kot so: Vietnam, Skupno evropsko tržišče, Poskus Inönüjeve vlade, da stopi spet v središče pozornosti turške politike, Gospodarski problemi Vzhodne Nemčije in podobno. Le dva daljša prispevka je namenila Afriki: kratko monografijo Mavretanije ter članek o afriški umetnosti. Radi bi vam posredovali nekaj zanimivosti iz oddaljene Mavretanije in njene pereče vsakdanje probleme.

Ta puščavska afriška država je postala svobodna leta 1960, ko je večina ostalih afriških držav pridobila neodvisnost. Že stoletja živi na tem teritoriju dvoje etničnih skupin: Črnci in Mavri-Arabci. Vse do nedavnege sta obe skupini živele v slogi, ali pa je bila to le površinska plast strpnosti in dolgoletnih navad. Toda 9. in 10. februarja 1966. leta sta se v predmestju glavnega mesta Nouakchotta sporijeli obe nacionalni skupini. Vzrok je bil zelo droben in navidezno skoraj nevreden omembe. Peščica črnskih dijakov je protestirala proti učenju arabščine v šolah. Rezultat: 6 mrtvih, 70 ranjenih in nezadovoljstvo vsega prebivalstva.

Niti vodilna stranka PPM — Ljudska stranka Mavretanije niti vlada niti njen predsednik niso preveč budno pazili, če si ena etnična skupina prisvaja več oblasti in pravic na račun druge. Mnenja so se delila, v deželi je bilo čutiti podtalen nemir, ki je grozil, da bo izpodkopal prijateljstvo obeh ras. Mavretanija res ni bila nikoli tako daleč kot Južna Rhodezija, Južnoafriška Unija, ali ameriška zvezna država Alabama, kjer že leta in leta divjajo hudi rasistični boji. Pa bi lahko postala? Mogoče! Če ne bi tako vlada kot stranka vzeli tega opomina zelo resno, kajti zaupanje ljudstva, zlasti v predsednika vlade se je močno omajalo in bi neprijetna situacija v deželi prav lahko pripeljala do državnega udara.

Toda predsednik vlade Moktar Ould Daddah, ki je že dolga leta tudi vodja ljudske stranke, se je odločil za zelo pomemben korak. Odstavil je ministra za obrambo in zunanje zadeve ter ministra za notranje zadeve in pravosodje, ki sta si bila že dolga leta rivala in okrog sebe zbirala somišljenike ter razdvajala složni narod. Čeprav ni nihče računal na ta korak, je predsedniku vendarle uspel ta manever in izkazalo se je, kako učinkovit je bil ta korak. V deželi se je stanje počasi normaliziralo.

Drugače je Mavretanija čudna dežela — vsako naselje ima hiše, kolibe in šotore. Tako žive skupno črnci in Mavri v stoletnem prijateljstvu. Zanimiva je izjava nekoga guvernerja pokrajine, črnca, ki trdi, da se počuti veliko bolje med Mavri, ker v njegovi pokrajini žive skoraj izključno samo Mavri, kot pa med svojimi rojaki črnci.

Pa še po nečem se Mavretanija loči od drugih držav po svetu: skoraj vsi prebivalci se poznajo med seboj. In malokje v svetu kot v Mavretaniji se preprosti človek z ulice tako živo zanima za politiko in gospodarstvo. V resnici ta preprosti človek s ceste drži v svojih rokah skrivne niti politike in zato ni prav nič čudnega, da je strašilo vladajočim krogom. Ti brezimni gonjači kamel, šoferji taksijev, ribiči, učitelji, rudarji itd. vsak dan petkrat ali šestkrat posede v čajnici ob skodelici čaja in tu zanje ni ne osebnih, ne državnih skrivnosti. Njihov glas je tako močan, da prodre v vsak ministrski kabinet, zaradi njih se uradniki ne upajo zamujati v službo in vlada zelo dolgo tehta, kakšne ukrepe naj sprejme. Z vso upravičenostjo jih imenujejo četrta sila dežele.

Na splošno pa je mavretanska zgodovina zelo enostavna. Vsa dolga stoletja srednjega in novega veka je životarila kot neke vrste puščavska pokrajina vse do leta 1936, ko jo je zasedla Francija, ki pa ni imela velikih namenov z revnimi nomadi. Ozemlje je veljalo za zapuščen predel, kamor so se še begunci zatekali le v skrajni sili. Šele z letom 1960, po razglasitvi neodvisnosti, je dežela zaživela svoje polno življenje. Z domačimi in tujimi krediti si je v tem kratkem času tako pomagala na noge, da bodo prav kmalu lahko govorili o moderni državi z vsemi pogoji za hiter in soliden gospodarski napredek. Kajti ekonomsko ubira Mavretanija odločne in dolge korake v bodočnost, veliko bolj kot nekatere njene afriške sosesde, ki imajo veliko boljše naravne pogoje. Na 1.100.000 km² živi vsega skupaj nekaj nad en milijon prebivalcev, ki pa so neverjetno delavni in bistri.

V glavnem prevladujeta dve panogi: rudarstvo in živinoreja ter ribolov. Rudna bogastva, zlasti železo in baker, prinašajo deželi pglavitni vir dohodkov. Vse analize pa kažejo, da je pod puščavskim peskom tudi nafta in vlada se že pripravlja, kako bo lahko brez tujega vmešavanja eksploatirala črno zlato.

Druga zelo važna panoga je živinoreja. Z modernim namakanjem suhih puščavskih tal so uspeli tako taleč pripraviti to kruto puščavsko pokrajino, da je ozelenela in pojavili so se prvi zeleni pašniki lucerne, ki dajejo obilo hrane govedu, ovcam in kozam. Poleg mesa izvažajo tudi kvalitetne kože, in če bi v bodoče lahko razvili usnjarsko industrijo in prodajali na tržišče končne izdelke, bi to pomenilo državi nov vir dohodkov.

Kljub vidnim uspehom pa se dežela še ni končno odločila, kakšno pot bo ubrala. Socializem ali kapitalizem? Prav verjetno niti eno niti drugo, pač pa neko svojo srednjo pot, ki ji bo zagotovila trdne ekonomske temelje za bodoči vsestranski razvoj. Prizadevajo si, da bi ustvarili take pogoje, da bi lahko obdržali tradicionalno strukturo gospodarstva, seveda v moderni obliki.

Kljub vsemu naštetemu pa še vedno tare gospodarstvo resna nadloga — tuja delniška družba, ki izkorišča veliko večino rudnega bogastva MIFERMA in je prava država v državi. Leta 1958 je bila podpisana čudna pogodba s tujimi partnerji, ki se danes zdi, kot bi jo podpisali z zaprtimi očmi. Kasneje se je izkazalo, da ti tuji partnerji niso nikakršni filantropi in dolgoleten boj, ki se je pred kratkim končal z zmago mavretanske vlade, da dobi veliko večji odstotek od dobička kot prvotnih 5%, je pomenil zmago ne samo na ekonomskem, ampak tudi na političnem področju.

Počasi, v senci pa se formira drugo — mavretansko podjetje za izkoriščanje rudnega bogastva SOMINA, ki je bilo precej časa le anonimno gospodarsko združenje in bilo priznано šele v začetku lanskega leta. To si prizadeva, da bi lahko z najetimi krediti prevzela eksploatacijo bakrenih rudnikov v d'Akjouit, kar bi bil velik korak za gospodarstvo Mavretanije.

Mavretanija je postala v zadnjih nekaj letih na zunanje političnem področju zelo razgibana. Navezala je številne trgovinske in diplomatske stike z mnogimi državami v svetu, tako vzhodnimi kot zahodnimi, se naslonila na arabski svet z vstopom v Arabsko ligo in podobno. Vse to pa je zadostno jamstvo, da ima najboljše namene sodelovati z vsemi narodi na svetu.

»MUNDO OBRERO« št. 12, 13/1967. Dvanajsta številka glasila centralnega komiteja Komunistične partije Španije, ki je izšla v prvi polovici maja, je skoraj v celoti posvečena prvomajskim dogodkom. Španske oblasti so namreč za praznike prepovedale vsa zborovanja, manifestacije oziroma demonstracije. Tudi so preventivno aretirale sumljive osebe, zlasti člane delavskih komitejev. Vendar strogi ukrepi niso kaj prida zalegli, saj je bil letošnji 1. maj po besedah uvodnika »po vsej Španiji izrazit dan boja za demokracijo«. Demonstracij, ki so jih v glavnem organizirali delavski komiteji, se je kljub prepovedi in ne glede na politično pripadnost udeležilo na tisoče delovnih ljudi in študentov. V Madridu je vojska navsezgodaj zasedla eno glavnih cest, Gran via, a demonstracij kljub temu ni mogla preprečiti. Ko je končno s streli razgnala množico, so demonstranti krenili v manjših skupinah v razne mestne četrti in demonstrirali do desetih zvečer. Policija je aretirala okrog 400 oseb. V Baskoniji pa je bilo razglašeno celo izredno stanje. Policija je brutalno napadla demonstrante, ki so se zabarikadirali s parkiranimi avtomobili. Ponekod so vozniki trolejbusov odključili vozila in povzročili zastoj v prometu. V San Sebastjanu je prišlo do streljanja, v katerem je bilo več ranjenih. Skupina demonstrantov se je zatekla v cerkev Svete Marije, policija pa je vdrla in jih aretirala. Med prvomajskimi demonstracijami je bilo v Baskoniji aretiranih 34 članov delavskih komitejev. — Demonstracije so bile tudi v Kataloniji, Asturiji, Valenciji, Sevilji in drugih španskih mestih. V rudarskih revirjih Asturije je bil en delavec ubit, več pa ranjenih. Marsikje je prišlo tudi do spopadov, ker so se demonstrantje branili s kamenjem.

Cas odločitve je naslov članka, ki je namenjen tako imenovanim »evolucionistom«, gibanju, ki zagovarja evolucijo sedanjega režima. Rahlo upanje o ustanovitvi lastne stranke, ki so ga do nedavna gojili pristaši gibanja, je Franco odločno podrl z izjavo, da s strankami ne bo nič. Pisec članka poudarja, da je svoboda v okoliščinah Francove diktature nedeljiva. Zato priporoča opozicijskim silam in evolucionistom, naj skupaj sedejo za okroglo mizo in prouče možnosti za rešitev španskega političnega problema brez nasilja in državljanske vojne.

V pričakovanju zakona o sindikatih so delavski komiteji razširili predosnutek zakona, v katerem zahtevajo: zaščito materialnih in strokovnih koristi, enako pravico

ženskam in mladim delavcem, pravico na udeležbo v organih, ki odločajo o vprašanih celotne družbe, zlasti pa delavcev in njihovih družin, družbeno ureditev, v kateri človek ne bo izkoriščen, ter mednarodno solidarnost in enotnost delovnih ljudi. Predosnutek vsebuje tudi konkretne delavske zahteve in načela bodočega sindikalizma.

Mundo Obrero je objavil govor predsednice KP Španije Dolores Ibárruri na sestanku komunističnih partij v Karlovyh Varyh. Ob tej priliki je ugledna španska revolucionarka poudarila, da se zadnje čase v katoliški Cerkvi marsikaj spreminja, in povzela teoretične marksizma, naj posvetijo večjo pozornost evoluciji katoliške politične in filozofske misli. Kot primer je navedla premike v smeri demokracije in socializma, ki se opažajo v Španiji, kjer so številne katoliške skupine pripravljene sodelovati z »brati komunisti«.

V časopisu je objavljen tudi nekrolog španskemu revolucionarju Justu Lopezu, ki je preminil v jetniški bolnišnici v Madridu.

Med gradivom 13. številke Mundo Obrero je pomembna deklaracija prominentnih francoskih osebnosti, ki pozivajo vse prijatelje španske svobode in demokracije, naj sodelujejo pri pripravah na zahodnoevropsko konferenco o Španiji, ki bo v prihodnjih mesecih v Parizu. Dokument so podpisali: René Billeres, predsednik francoske radikalne in radikal-socialistične stranke, Francois Mitterand, predsednik Federacije demokratične in socialistične levice, Guy Mollet, generalni sekretar socialistične stranke SFIO, Waldek Rochet, generalni sekretar francoske komunistične partije, Louis Aragón, Jean Cassou, Elsa Triolet in drugi znani politični in družbeni delavci.

Španski študentje so zmagali! Mundo Obrero poroča, da je sredi maja odstopilo celotno uradno vodstvo španskih študentskih sindikatov in da je bil v Madridu po dolgih bojih, stavkah in protestih, končno le ustanovljen demokratični študentski sindikat, ki uživa podporo delavskih komitejev in uglednih španskih intelektualcev.

Članek generalnega sekretarja španske komunistične partije Santiaga Carrilla O nekem članku v »Signo«, obravnava predvsem vprašanje sodelovanja med naprednimi katoličani in komunisti. »Če bomo dosegli zbližanje dveh najmočnejših struj, ki prevladujeta v miselnosti španskega ljudstva,« izjavlja Carrillo, »to je marksizma in katolicizma, bo Španija kmalu krenila po poti modernizacije in svobode.«

LEPOSLOVJE

CANKAR, Ivan: Črtice. Izbral in uredil: Boris Merhar. Ilustriral in opremil: Maksim Sedej. Knjižnica Kondor 60. Drugi ponatis. urednik: Uroš Kraigher. Mladinska knjiga. V Ljubljani 1967. 157 + (III) str.

CANKAR, Ivan: Martin Kačur. Življenje-pis idealista. Spremnna beseda in opombe: Ignac Kamenik. Knjižnica Kondor 81. Urednik: Franc Zadravec. Mladinska knjiga. V Ljubljani 1966. 126 + (II) str.

GOVEKAR, Fran: V krvi. Uredil in spremno besedo napisal: Franček Bohanec. Knjižnica Sivi kondor 16. Urednik: Uroš Kraigher. Opremil: Branko Simčič. Mladinska knjiga. Ljubljana 1966. 145 + (II) str.

HERGOUTH, Alois: Sladka gora. Izbral in prevedel: Kajetan Kovič. Besedilo v izvorniku in prevodu. Opremil: Janez Vidic. Založba Obzorja. Maribor 1967. 77 + (II) str.

JAVORSEK JOŽE: Spremembe. Roman. Opremil: Janez Vidic. Založba Obzorja. Maribor 1967. 170 + (II) str.

KOROLJKOV, Jurij: Človek za koga nije bilo tajni. (Rihard Zorge.) Biblioteka »Džepna knjiga« 388. »Svjetlost«. Sarajevo 1966. 273 + (III) str.

KOVACIĆ, Ivan Goran: Jama in drugi spisi. Izbral in uredil Franc Zadravec. Spremnna beseda: Emil Stampar. Knjižnica Kondor 90. Urednik: Franc Zadravec. Mladinska knjiga. Ljubljana 1966. 111 + (I) str.

MAJCEN, Stanko. Izbrana dela. 1. knjiga. 1905—1925. Uredila in študijo napisala: Marja Boršnik. Opremil: Janez Bernik. Založba Obzorja. Maribor 1967. 415 + (I) str.

RUŽIĆ, Ernest. Ljudje — človek — ljudje. Pesniška zbirka. Oprema in spremna beseda: S. E. Pripravi, uredil in izdal Ernest Ružić. Murska Sobota 1967. 78 + (I) str.

TOBINO, Mario: Libijska puščava. Roman. Prevedel: Silvester Škerl. Ljudska knjiga 85. Prešernova družba. V Ljubljani 1967. 149 + (III) str.

TURGENJEV, Ivan Sergejevič: Lovčevi zapiski. Prevedel: Janko Moder. Svetovni klasiki. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1967. 342 + (II) str.

ZOLA, Emile: Polom. Prevedel: Bogomir Stopar. Opremil: Karel Hrovatin. (Izbrana dela Emila Zolaja 4.) Cankarjeva založba. V Ljubljani 1967. 537 + (II) str.

DRUŽBENE IN POLITIČNE VEDE

BRACIĆ, Vladimir: Vinorodne Haloze. Socialno geografski problemi s posebnim ozirom na vinogradništvo. Opremil: Bronislav Fajon. Založba Obzorja. Maribor 1967. 251 + (V) str. + 2 zemljevida.

KAVČIČ, Stane: Samoupravljanje. 4. knj. Oprema: Bronislav Fajon. Delavska enotnost. Ljubljana 1967. 220 + (IV) str.

MICHOVIĆ, Vojo: Načelo javnosti i informisanje. Dokumenti današnjice. Nova serija, god. VIII, br. 170. »Sedma sila«. Beograd 1967. 70 + (II) str.

PULIŠEVIĆ, Stjepan: Političke partije. 1. knjiga. Biblioteka monografija pravnih i drugih društvenih nauka 8. »Narodne novine«. Zagreb 1967. 165 + (III) str.

RADOVANOVIĆ, Ljubomir: Politika neangažovanosti danas. Dokumenti današnjice. Nova serija, god. VI, br. 158. »Sedma sila«. Beograd 1966. 64 str.

SUPEK, Rudi: Sociologija i socijalizam. Eseji. Biblioteka Gledišta. Urednik: Drago Ivanišević. »Znanje«. Zagreb 1966. 435 + (IV) str.

BERGER, Egon: 44 mjeseca u Jasenovcu. Grafički zavod Hrvatske. Zagreb 1966. 93 + (III) str. + 20 str. slik.

ZGODOVINA

ALIMPIĆ, Milivoje: Solunski front. Iz ratne prošlosti naših naroda 77. Odg. urednik: Svetislav Savković. Vojnoizdavački zavod. Beograd 1967. 499 + (VIII) str. + 5 zemljevidov.

ŠOLAJIĆ, Dragutin: Kitajska »kulturna revolucija«. Sodobni svet 1967, posebna številka. ČZP »Komunist«. V Ljubljani 1967. 56 str.

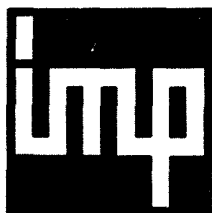
LJUBLJANA V ILEGALI. 3. knjiga. Mesto v žici. Ob tridesetletnici ustanovitve Komunistične partije Slovenije 1937—1967. Ureja uredniški odbor. Glavni urednik: Vladimir Krivic. Oprema: Lojze Gostiša. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1967. 512 str. s slikami med tekstem.

OGRIN, Miran: Od Nila do Kartagine. Globus. Ureja: Marjan Krušič. Opremil: Dušan Osredkar. Mladinska knjiga. V Ljubljani 1967. 190 + (II) str. s prilogami.

POLZELA
* TOVARNA NOGAVIC * POLZELA *

PROIZVAJA VSE VRSTE NOGAVIC
V PRIZNANI KVALITETI

INDUSTRIJSKO MONTAŽNO PODJETJE
LJUBLJANA — ČRTOMIROVA ULICA 6

Tovarna in livarna priporoča
vsem svojim kupcem in poslovnim partnerjem
svoje kvalitetne izdelke in usluge
ter vošči vsem borcem NOV
ob prazniku 4. julij »DAN BORCA«

TRGOVSKO PODJETJE

ALPKOMERC

TOLMIN

se priporoča z enotami:

- »GROSIST SOČA«, Most na Soči
- detajlist »BISTRA«, Most na Soči
- »TOLMINKA«, Tolmin
- »NADIŽA«, Kobarid
- »TURIST«, Bovec

Posebno vam priporočamo obisk samopostrežnih trgovin v Tolminu in Kobaridu

KREDITNA BANKA CELJE

DENAR, KI GA BOSTE NALOŽILI NA HRANILNO KNJIŽICO KREDITNE BANKE CELJE, BO ZA VAS VARNO IN KORISTNO NALOŽEN!

VLOGE SPREJEMAJO VSE POSLOVNE ENOTE BANKE IN VSE POŠTE NA OBMOČJU KREDITNE BANKE CELJE

GRADBENO PODJETJE

»POSOČJE«, Tolmin

čestita ob prazniku 4. julij »Dan borca«
vsem borcem in aktivistom NOV

»AGROSERVIS«, Šempeter v Savinjski dolini

čestita ob prazniku 4. julij
»Dan borca« vsem borcem
in aktivistom NOV

GIP
»GRADIS«

L J U B L J A N A

s svojimi poslovnimi enotami
čestita k prazniku 4. julij
»DAN BORCA« vse borcem
NOV in delovnim kolektivom

**ELEKTRO –
GORICA**

**poslovna enota
GORICA**

Vsem borcem in aktivistom
NOV lepe želje ob prazniku
4. julij »DAN BORCA«